

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Socialinio darbo ir socialinės gerovės katedra

Aušrinė Ieva Bačiulytė

Socialinio darbo magistro programa
Magistro darbas

Vyrų, vienu auginančių nepilnamečius vaikus, patirtys

Darbo vadovė: Dr. docentė Jolita Buzaitytė - Kašalynienė

Vilnius 2020

Turinys

SANTRAUKA	4
SUMMARY	5
ĮVADAS	6
1. NEPILNA ŠEIMA KAIP SOCIALINIS REIŠKINYS	8
1.1. Šeimos reikšmė žmogaus ir valstybės gyvenime.....	8
1.2. Nepilnų šeimų statistika ir plitimo priežastys.....	8
1.3. Nepilnų šeimų sunkumai	10
1.3.1. Psichologiniai veiksniai.....	10
1.3.2. Socialiniai veiksniai	11
1.3.3. Materialinės sąlygos.....	12
1.3.4. Nepilnų šeimų vaikų problemos.....	12
1.4. Nepilnoms šeimoms teikiama pagalba	14
2. VYRIŠKUMAS IR TĖVYSTĖ ŠIUOLAIKINĖJE VISUOMENĖJE	16
2.1. Vyriškumo ir tėvystės sampratos kaita	16
2.2. Vyriškumo ir tėvystės suderinamumas	17
2.3. Tėvystės įgūdžiai ir jų lavinimas	18
3. TYRIMO METODIKA	20
3.1. Tyrimo metodas ir instrumentas	20
3.2. Duomenų analizės būdas.....	21
3.3. Tiriamųjų atranka.....	21
3.4. Tyrimo eiga ir organizavimas	22
4. TYRIMO REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS	23
4.1. Demografinės tiriamųjų charakteristikos.....	23
4.2. Nepilnos šeimos atsiradimo aplinkybės.....	24
4.3. Tėvų ir motinų vaikystės patirtys savo tėvų šeimose	25
4.3.1. Tėvų vaikystės patirtys.....	25

4.3.2. Motinų tėvų šeimos ir jų vaikystės patirtys.....	27
4.3.3. Vaikystės patirčių ir savos šeimos patirčių sąsajos.....	28
4.4. Šeimų gyvenimas iki ir po jų iširimo.....	29
4.4.1. Tėvų vaidmenys ir santykiai šeimoje.....	29
4.4.2. Vyro ir moters santykiai po šeimos iširimo	30
4.4.3. Mamos ir vaikų santykiai po šeimos iširimo.....	31
4. 5. Vienišo tėvo iššūkiai ir patirtys	34
4.5.1. Buities tvarkymas, vaikų priežiūra ir auklėjimas.....	34
4.5.2. Finansinė padėtis ir darbo derinimas su vaikų priežiūra	38
4.5.3. Patirtys, susijusios su visuomenės požiūriu, socialiniais ryšiais.....	41
4.5.4. Psichologiniai sunkumai	47
4.6. Vaikų savijauta ir problemos	50
4.7. Tėvų ir vaikų psichologinės, socialinės ir materialinės, pagalbos poreikiai ir jų patenkinimo vertinimas	53
IŠVADOS.....	58
REKOMENDACIJOS	59
LITERATŪRA.....	60
PRIEDAI	68

Santrauka

Vyrų, vienu auginančių nepilnamečius vaikus, patirtys

Nepilnų šeimų, kur vyrai po šeimos skyrybų ar sutuoktinės netekties vieni augina nepilnamečius vaikus, sunkumai ir patirtys mažai nagrinėtos tiek teoriškai, tiek empiriškai. Šiuo darbu siekiama atkreipti dėmesį į šios socialinės grupės problemas, kas pasitarnautų tikslingiau nukreipiant pagalbą tokioms šeimoms.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti nepilnų šeimų, kuriose vienas tėvas augina vaikus, patirtis ir pagalbos poreikius.

Tyrimo uždaviniai: atskleisti tirtų nepilnų šeimų atsiradimo aplinkybes, tėvų vaidmenis ir santykius iki ir po šeimos iširimo, jų patirtis savo tėvų šeimose, išsiaiškinti vienišų tėvų vaikų priežiūros, buities tvarkymo patirtis, patiriamus finansinius, socialinius, psichologinius, šeimos ir darbo pareigų derinimo sunkumus, atskleisti tėvo ir vaikų pagalbos poreikius bei jų patenkinimo lygį.

Atliktas kokybinis tyrimas. Gautų duomenų analizei pasirinkta konstruktyvistinė grindžiamosios teorijos versija.

Tiriamųjų atrankai buvo derinti prieinamų elementų ir „sniego gniūžtės“ būdai. Tyrime dalyvavo pagal nusistatytus kriterijus atrinkti 10 dalyvių, kurie vieni augina nepilnamečius vaikus.

Tyrimo rezultatų analizė atskleidė, kad visų šeimų skyrybas iniciavo motinos, kurios, išskyrus našlių žmonas, buvo kilusios iš nedarnių šeimų, neturėjo teigiamo motinystės pavyzdžio, norėjo „pagyventi sau“, kūrė naujus santykius ar emigravo. Tėvai, augindami vaikus, susidūrė su tokiais iššūkiais, kaip skyrybų metu patirtas teisinės sistemos atsargas, nepasitikintis požiūris, sunkumai derinant vaikų priežiūrą ir darbo pareigas, laiko stoka rūpinantis buitimi ir skiriant dėmesį vaikams, jų emocijų ir elgesio problemoms bei savo psichologinei savijautai. Tyrimo dalyvių patirtys atskleidė, kad visi vyrai buvo pakankamai atsakingi ir aktyvūs spręsdami savo problemas, nelinkę laukti pagalbos iš šalies. Dauguma labiausiai pasigedo psichologinės pagalbos sau ir vaikams iširus šeimoms, kai reikėjo prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų. Kai kurie dalyviai pageidavo kokybiškesnių paslaugų jų neįgaliems vaikams, valstybės finansuojamo trumpalaikio atokvėpio galimybės, kompleksinių paslaugų šeimai, atsidūrusiai krizinėje situacijoje.

Summary

Single Fathers' Experiences Of Raising Underaged Children

The difficulties and experiences of incomplete families, where single fathers raise their children alone, because of divorce or a loss of a spouse, are sparsely examined both theoretically and empirically. Therefore this study is trying to address problems that these families face, so the help they get could be of higher quality.

The goal of this study is to analyze incomplete families', where single fathers raise their children alone, experiences and demands of help.

This study analysis circumstances under which incomplete families' form, parents' roles before and after the split of the family, parents' experiences in their own families, single fathers' experiences in raising children alone while maintaining household, and experiences of financial, psychological, social, family and work harmonization difficulties. This study also tries to reveal the level of demands of help for this type of incomplete families.

The data of this qualitative study was analyzed using constructivist version of grounded theory and the subjects for this study were sampled combining available elements and "snow ball effect" methods. The sample consisted of ten respondents, who are raising their underage children alone.

Data analysis showed, that every families' split was initiated by women (except for deceased mothers), who were themselves raised in dysfunctional families, did not have positive motherhood examples and wished to live "for themselves", so they created new relationships or emigrated. Fathers, who raised children alone, experienced various difficulties, like distrust from the legal system, difficulties harmonizing parental and work responsibilities, shortage of time to fully tend to both household and their child's emotional and behavioral needs and also their own psychological needs. Respondents' experiences revealed all single fathers' high levels of responsibility while taking care of all kinds of problems and difficulties asking for help. The majority of respondents felt the lack of psychological help for themselves and their children both immediately after the divorce and while adjusting to a new lifestyle. Some of the respondents wished for higher quality services for their disabled children, more financial help and complex services for the family, while experiencing crisis.

Ivadas

Šeima kaip svarbus socialinis reiškinys yra įvairiapusiškai tyrinėjamas ir nagrinėjamas gana dažnai. Ypač daug dėmesio skiriama šeimoms kurios patiria socialinę riziką, bei nepilnomis šeimoms, siekiant išsiaiškinti jų patiriamas problemas ir nustatant socialinės, psichologinės ir finansinės pagalbos poreikius.

Šio darbo tema susijusi su nepilnomis šeimomis, kurių per pastaruosius kelis dešimtmečius padaugėjo, nes augo skyrybų skaičius, daugėjo porų, gyvenančių nesusituokus. Didėjo ir nesantuokinių vaikų skaičius. Tai ypač pasireiškia Šiaurės Europos šalyse, taip pat ir Lietuvoje (Maslauskaitė, 2004). Šių reiškinų priežastys įvairios: dėl greitos visų gyvenimo sričių kaitos pasikeitęs požiūris į ilgalaikius įsipareigojimus, didesnis dirbančių moterų finansinis nepriklausomumas nuo vyrų, laisvesnis nesantuokinių seksualinių santykių vertinimas, didesnės žmonių migracijos galimybės, moralinių vertybių keitimasis, paviršutiniškesnis santuokos ir skyrybų vertinimas, mirtys dėl ligų ar nelaimingų atsitikimų ir kt. (Savicka, 2016). Nepilnų šeimų skaičius Lietuvoje ypač ryškiai padidėjo per pastaruosius 10-15 metų (Stankūnienė, Baublytė, Maslauskaitė, 2016). Lietuvos Statistikos departamento duomenimis 2011 m. šalyje vyravo nepilnos šeimos, kuriose vienišos motinos augino nepilnamečius vaikus ir tik 4,4 proc. nepilnų šeimų vaikus augino vienišas tėvas. Dažniausiai vieni vaikus augino išsiskyre, našliai ar vieni likę teisiškai neišsytuokę šeimos vyrai, kai motinos paliko šeimą, joms buvo atimtos motinystės teisės ar jos atliko ilgalaikę laisvės atėmimo bausmę (pagal Lietuvos Aukščiausiojo teismo išaiškinimą tokia šeima irgi laikoma nepilna šeima). Kitose šalyse 2018 m. Eurostato duomenimis su vienišu tėvu gyveno daugiau vaikų: Belgijoje - 17 proc., Islandijoje – 19 proc., Slovėnijoje -20 proc., Prancūzijoje – 22 proc., Norvegijoje – 23 proc., Švedijoje – 36 proc., o mažiausiai – Airijoje -5 proc., Lenkijoje – 5 proc., Estijoje -7 proc., Austrijoje – 7 proc., Jungtinėje Karalystėje – 8 proc.

Darbo temos aktualumas. Kadangi nepilnos šeimos dažnai susiduria su materialiniais, socialiniais ir psichologiniais sunkumais, vaikų emocinėmis ir elgesio problemomis, reikalingi moksliniai tyrimai siekiant pagrįsti taiklesnę pagalbą tokioms šeimoms. Moksliniuose tyrimuose daugiau dėmesio skiriama ir dažniau tiriamos vienišų motinų problemos, tuo tarpu vienišų tėvų, auginančių vaikus, patirtys ir sunkumai beveik nenagrinėti tiek teoriškai, tiek empiriškai.

Tyrimo problema ir reikšmingumas socialinio darbo teorijai ir praktikai. Lietuvoje tradiciškai vaikų auginimas priskiriamas moterims ir šeimai iširus vaikai lieka gyventi su motina. Tačiau yra atvejų, kai vaikai lieka gyventi su tėvu. Todėl svarbu žinoti, kaip jiems sekasi susitvarkyti su vaikų priežiūra ir auklėjimu, šeimos ir darbo pareigų derinimu, kas jiems padeda tvarkytis, kokios pagalbos ar paslaugų jiems reikėtų, kaip jų sunkumai skiriasi ar yra panašūs su vienišų motinų pati-

riamomis problemomis. Šiuo darbu siekiama atkreipti dėmesį į šios nepilnų šeimų grupės problematiką, nes Lietuvoje beveik nėra tėvystės patirčių tyrimų, galima rasti tik pavienių straipsnių populiarioje spaudoje apie atskiras konkrečias šeimas ir jų gyvenimo ypatumus bei platesnių mokslinių įžvalgų ir apibendrinimų. Šio darbo tema ir atlikto tyrimo rezultatai leistų pagilinti žinias apie vienišų vyrų auginančių vaikus sunkumus, jų ypatumus ir pasitarnautų gerinant, tikslingiau nukreipiant pagalbą tokioms šeimoms.

Temos iširtumas. Galima išskirti šiuos šio darbo temai reikšmingus mokslinius darbus. Maslauskaitė (2015), Baublytė, Stankūnienė (2016), Maslauskaitė et al. (2013) atliko nepilnų šeimų statistinius ir demografinius tyrimus, analizavo ištuokas ir jų pasekmes. Lazdauskienė (2010) savo darbe tyrė nepilnų šeimų tėvystės ir motinystės patirtis. Kublickienė (2003) nagrinėjo vyriškų vaidmenų ypatumus dabarties Lietuvoje, Tereškinas (2006) analizavo 2002 m. atlikto tyrimo duomenis apie labiausiai Lietuvos gyventojų vertinamus vyriškumo bruožus. 2005 m. atliktame tarptautiniame tyrime dalyvavę Reingardienė, Tereškinas, Zdanevičius (2005) nagrinėjo vyrų, esančių vaiko priežiūros atostogose, savijautą, aplinkinių ir darbdavių požiūrį į juos ir kaip vyriškumo ir tėvystės santykį vertina patys vyrai. Šumskaitė (2014) savo daktaro disertacijoje gilinosi į tėvo vaidmens ir vyriškumo modelių kaitą, jų sąsajas su struktūriniais ir kultūriniais visuomenės pokyčiais, atskleidė kaip visuomenė ir patys vyrai vertina savo tėvystės galimybes. Baltrušaitytė, Klercq, Joosten (2009) nagrinėjo vienišų tėvų padėtį darbo rinkoje ir lanksčių darbo formų praktinį taikymą Lietuvoje. Kaučikienė, Švedaitė - Sakalauskė (2009) analizavo tėvo vaidmenį probleminėse šeimose. Maslauskaitė, Kuconytė (2016) savo darbe tyrinėjo tėvystę po skyrybą. Radžiūnienės (2012) darbas skirtas skirtingo socialinio statuso vyrų tėvystės patirtims nagrinėti. Šap, Sondaitė (2012) atliko tyrimą apie po skyrybų vykstantį kartu negyvenančio tėvo arba motinos atstūmimo procesą.

Šio **darbo tikslas** – analizuoti nepilnų šeimų, kuriose tėvas (vyras) augina vaikus, reiškinių, praplėsti žinias apie vienišų tėvų vyrų problemas ir atlikti kokybinį tyrimą siekiant įsigilinti į jų patirtis ir poreikius.

Šiam tikslui pasiekti išsikelti keli **darbo uždaviniai**:

1. Remiantis moksline literatūra aptarti nepilnos šeimos ir vienišo tėvo socialinius reiškinius.
2. Apžvelgti Lietuvos ir užsienio autorių atliktus tyrimus, susijusius su vyrų, vienišų auginančių vaikus, problematika, vyriškumo ir tėvystės supratimo pokyčiais.
3. Atlikti kokybinį tyrimą siekiant išsiaiškinti vienišų tėvų patirtis auginant vaikus ir galimas materialines, socialines ar psichologines problemas bei jų individualius ypatumus.
4. Išnagrinėti vienišiams tėvams ir jų vaikams teikiamą pagalbą ir jos poreikį.

1. Nepilna šeima kaip socialinis reiškiny

1.1. Šeimos reikšmė žmogaus ir valstybės gyvenime

Šeima yra svarbi vertybė ne tik kiekvieno žmogaus, bet ir visuomenės bei valstybės gyvenime. Pilnavertėje šeimoje galima patenkinti visus svarbiausius žmogaus poreikius – meilės, fizinio ir psichologinio saugumo, savęs vertinimo, saviraiškos. Kaip teigia Miškinis (2003), vaikų gimdymas ir auklėjimas reikšmingi ne tik žmogaus gyvenime, bet tai būtina ir visuomenės bei valstybės vystymuisi, nes užtikrina tautos gyvybingumą, stabilumą ir tęstinumą. Pasak Bajoriūno (2004), tėvai arti- mai bendraudami savo pavyzdžiu įdiegia vaikams žmogiškas vertybes, tradicijas, socialinius moters ir vyro elgesio modelius, kad jie suaugę galėtų tinkamai kurti savo gyvenimą, būti aktyviais, savaran- kiškais, atsakingais ir kūrybingais visuomenės nariais. Šeimoje nuo vaikystės prasideda žmogaus ug- dymas ir joje įgyta patirtis atsiliepia visam tolimesniam gyvenimui. Todėl reikia tyrinėti šeimų gyve- nimo pokyčius, jų problemas ir tai nėra vien teorinio domėjimosi objektas, bet turi svarbią reikšmę formuojant socialinę bei šeimos politiką (Mitrikas, 2000).

Taigi, galimybė patenkinti svarbiausius kiekvieno šeimos nario emocinius, fizinius ir dvasinius poreikius, ugdyti vaikus harmoningomis asmenybėmis yra svarbi tiek šeimos, tiek valstybės gyve- nime. Tačiau ne visos šeimos šiuos poreikius patenkina, kai kurioms reikia pagalbos vykdant jų pa- reigas ir atliekant tą reikšmingą vaidmenį. Šio darbo tema susijusi su nepilnų šeimų ypatumais, kurių problemos dažnai turi neigiamos įtakos kiekvieno šeimos nario gyvenimui.

1.2. Nepilnų šeimų statistika ir plitimo priežastys

Per paskutinius kelis dešimtmečius šalia vyraujančių tradicinių šeimų daugėjo nepilnų šeimų. Nepilnos šeimos apibrėžiamos kaip šeimos, kurias sudaro tik vienas iš tėvų (ar globėjas) ir nepilna- metis vienas ar daugiau vaikų. Tai šeimos, kuriose ne santuokoje susilaukusios vaikų vienišos mo- terys, likęs vienas iš tėvų po sutuoktinio mirties ar išsiskyrusių šeimų vienas iš tėvų augina nepilna- mečius vaikus (Valstybinė šeimos politikos koncepcija, 2008). Šis socialinis reiškiny Lietuvoje tapo reikšmingu XX amžiaus pabaigoje. Iki tol tokių šeimų buvo 6 -7 proc., 1995 m. 12,2 proc., o 2016 m. jau 29 proc. visų šeimų ir jose augo trečdalis Lietuvos vaikų (Stankūnienė , Baublytė , Maslaus- kaitė , 2016).

Eurostato 2018 m. duomenimis Europos Sąjungoje nepilnų šeimų skaičius bendrai siekė 15 proc. Danijoje tokių šeimų buvo 29 proc., Estijoje – 28 proc., Lietuvoje – 25 proc., Švedijoje – irgi 25 proc., Latvijoje – 23 proc., Jungtinėje karalystėje - 22 proc., Prancūzijoje – 21 proc. Tuo tarpu žymiai mažiau nepilnų šeimų buvo Kroatijoje – 6 proc., Rumunijoje – 7 proc., Graikijoje, Suomijoje ir Slovakijoje – po 8 proc. Taigi, Lietuva yra viena iš pirmaujančių šalių Europos Sąjungoje pagal nepilnų šeimų skaičių.

Išskiriamos kelios nepilnų šeimų plitimo priežastys. Dažniausia priežastis buvo skyrybos - 41,6 proc. Santuokos formaliai nenutraukę, bet vieni auginantys vaikus vyrai ir moterys sudarė - 30 proc. Niekada nebuvousių susituokusių vienišų moterų buvo 18,1 proc. Našliai ir našlės sudarė 8.6 proc. Apie 2 proc. sudarė su giminaičiais augantys vaikai (Stankūnienė, Baublytė, Maslauskaitė, 2016). Atskirai imant vienu tėvų vyrų populiaciją, joje didžiausią dalį - 41 proc. sudarė vedę, bet santuokos neišregistravę ir vieni vaikus auginantys vyrai. Išsituokusių, kuriems teismo paskirta vaikų globa, buvo 36,4 proc., o našlių – 22,6 proc. (Lietuvos statistikos departamentas, 2018).

Lietuvoje santuokos nutraukimas gana dažnas reiškinys. Pavyzdžiui, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis 2019 m. susituokė 19502 poros, išsiskyrė – 8683. Nepilnamečių vaikų turėjo 4669 išsiskyrusios poros. Išsiskyrusiose šeimose liko gyventi 6659 nepilnamečiai vaikai. Tokį didelį skyrybų skaičių nulemia tai, kad santuoka, ypač jaunų žmonių, vis labiau vertinama kaip nebūtina, paprasčiau žiūrima į ištuokas, iškeliami laisvės, saviraiškos poreikiai, poros nemoka spręsti konfliktų, nelinkę dėti daug pastangų santykių gerinimui (Savicka, 2016). Be to dažnos skyrybų priežastys yra smurtas šeimoje, priklausomybės nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų, neištikimybė. Santuokų nestabilumą Lietuvoje padidina ir plačiai paplitusi emigracija, kai vienas iš sutuoktinių ilgam laikui išvyksta, poros atitolsta, jų santykiai blogėja ir išyra.

Dėl susiklosčiusių kultūrinių tradicijų Lietuvos visuomenėje vyrauja nuomonė, kad vaikui geriausia augti su motina. Teisinė sistema neskatina, kad po skyrybų vaikas liktų gyventi su tėvu, todėl dažniausiai vaikai lieka gyventi su motina (Maslauskaitė, 2016). Lietuvos nacionalinės teismų administracijos duomenimis 95 proc. atvejų vaiko gyvenamoji vieta sprendžiant santuokos nutraukimo bylas nustatoma kartu su motina (Kudinavičiūtė–Michailovienė, 2018). Kitaip nusprendžiama tik tais atvejais, kai yra rimtų priežasčių, dėl kurių motina negali ar nesugeba tinkamai rūpintis vaikais. Tačiau yra šalių, kuriose įstatymai numato galimybę vaikams pakaitomis gyventi tai su vienu, tai su kitu iš tėvų, pvz., dvi savaites su tėvu, dvi savaites su motina. Maslauskaitės, Baublytės (2012) tyrimas atskleidė, kad 28 proc. išsiskyrusių vyrų norėtų, kad vaikai gyventų su jais. Taip pat 14 proc. nurodė, kad skiriantis buvo daug konfliktų su vaikų motina dėl to, su kuriuo iš jų vaikai gyvens po skyrybų. Visgi dažniausiai tėvai įgijo teisę tik lankyti vaikus, dalyvauti juos auginant bei auklėjant, tačiau gavo prievolę juos išlaikyti finansiškai.

Kita svarbi nepilnų šeimų atsiradimo priežastis – paplitęs porų gyvenimas kartu nesusituokus, vengiant ilgalaikių įsipareigojimų, į pirmą vietą iškeliant darbinę karjerą, pasiliekant galimybę lengvai keisti partnerius. Paviršutiniškas požiūris į seksualinius santykius, atsakomybės stoka lemia tai, kad kai tokia pora susilaukia vaiko, dažnai moteris jį auginti lieka viena, nors yra retų atvejų, kai atsakomybę už vaiko auginimą prisiima vyras (Kanopienė, 2002).

Dar viena nepilnų šeimų priežastis – vieno iš sutuoktinių mirtis. Nors nepilnamečius vaikus auginantys tėvai yra gana jauni, bet irgi miršta nuo ligų, o dar daugiau nuo išorinių priežasčių –

traumų, transporto įvykių, savižudybių, nusikaltimų. Našliai ir našlės, auginantys nepilnamečius vaikus, sudarė nedidelę dalį (apie 9 proc.) visų nepilnų šeimų (Stankūnienė, Baublytė, Maslauskaitė, 2016).

Taigi, didžioji dalis nepilnų šeimų atsiradimo priežasčių susijusi su skyrybomis, kohabitacija, ilgalaikiais išsiskyrimais, t. y., su nepasitenkinimu santykiams šeimoje, nepakankamu sugebėjimu spręsti konfliktus, smurtavimu, priklausomybėmis, paviršutinišku požiūriu į santuoką ir ilgalaikius įsipareigojimus, atsakomybės stoka.

1.3. Nepilnų šeimų sunkumai

Hilton et al. (2008) nepilnas šeimas laiko pažeidžiamomis, nes jų gyvenimas yra sunkus tiek ekonominiu, tiek psichologiniu požiūriu. Nepaisant nepilnos šeimos susidarymo priežasčių, visus finansinius, ūkinius, psichologinius, vaikų priežiūros ir ugdymo uždavinius tenka spręsti vienam asmeniui, ir nėra to kito, su kuriuo būtų galima pasidalinti pareigomis ir atsakomybėmis. Todėl tokioms šeimoms labai svarbu turėti pakankamai vidinių ir išorinių apsauginių veiksnių, padedančių įveikti iškilusius sunkumus. Iššūkius, su kuriais susiduria nepilnos šeimos, galima suskirstyti į tokias kelias grupes.

1.3.1. Psichologiniai veiksniai

Šeimos skyrybos, sutuoktinio netektis, ilgalaikiai išsiskyrimai ar kitos sunkios situacijos dažnai sukelia neigiamus emocinius pergyvenimus, atsiribojimą nuo draugų ir artimųjų, pasyvumą, padidintą jautrumą, nusivylimą savimi, gyvenimu ir žmonėmis, savo nepilnavertiškumo, ateities neapibrėžtumo, nesaugumo jautimą, galimą žalingų įpročių formavimąsi, apsunkina prisitaikymą prie naujų gyvenimo sąlygų (Taylor, Conger, 2017). Šie psichologiniai sunkumai būdingi ne tik vienišoms motinoms, bet ir vyrams, vieniems likusiems auginti vaikus.

Visos nepilnų vienu vyrų šeimų atsiradimo priežastys – šeimos skyrybos, sutuoktinės netektis ar ilgalaikis išsiskyrimas, gyvenimas skyriumi, nors šeima oficialiai nėra nutraukusi santuokos, yra daug įtampos keliantys įvykiai, kurie prilyginami psichologinei krizei. Jai įveikti reikia rasti naujus adaptacijos būdus, kurių iki krizės vyras nebuvo įgijęs. Dažnai minėti šeimų pokyčiai įvyksta netikėtai, ypač sutuoktinės mirties atveju, neturint galimybės jiems pasiruošti. Tai sutrikdo nusistovėjusius santykius, šeimos gyvenimo kasdienybę, reikalauja naujai spręsti iškilančias problemas ir priimti naujus sprendimus. Pasak Meadows (2009), šeimos struktūros pokyčiai turi įtakos vienišo likusio tėvo emocinei būklei ir sveikatai.

Vienas iš tokių iššūkių yra su vaikais likusio tėvo naujos pareigos šeimoje: jis pasidaro atsakingas ne tik už materialinį šeimos aprūpinimą, kas jam iki tol buvo įprasta, bet turi spręsti ir su vaikų emocijomis, tarpusavio santykiams susijusias problemas, suteikti vaikams saugią ir šiltą namų aplinką,

palaikymą ir supratimą, nors ir pačiam nelengva susitvarkyti su savo emocijomis. Čia sunkumų įveika priklauso nuo tėvo charakterio ypatumų, atsakomybės, turimų nuostatų ir vertybių, tėvystės įgūdžių.

Šeimai skiriantis visuomenėje ir teisminėje sistemoje vyrauja nuostata, kad vaikams geriausia augti su motinomis, tėvo ir motinos sugebėjimai auginti vaikus vertinami nevienodai, idealizuojamas motinos vaidmuo, pasigendama lygybės ir teisingumo principų įgyvendinimo. Vyro globai po skyrybų vaikai priteisiami tik tada, kai yra akivaizdūs motinos netinkamumo įrodymai (įvairios priklausomybės, teistumas, gyvenamos vietos neturėjimas ir pan.), bet nepaisoma, kuris iš tėvų yra labiau subrendęs emociškai, kieno psichologinės savybės palankesnės auklėti vaikus, patenkinti jų poreikius (Radžiūnienė, 2010). Yra tyrimų, kuriuose dalyvavę tėvai patvirtino, kad jų buvusios partnerės turėjo emocinės sveikatos problemų, bet vaikai po skyrybų vis tiek liko su jomis (Godscheider et al., 2015). Yra gana daug atvejų, kai esant konfrontacijai tarp tėvų teismas priima netradicinį sprendimą vaikus palikti auginti tėvui ir tada galimas vieno iš tėvų atstūmimo reiškinys, kurį savo darbe nagrinėjo Šap ir Sondaitė (2012). Šios autorės teigia, kad nesant svarbių ir faktais įrodomų aplinkybių (vaiko žalojimo, nesirūpinimo vaiku, priklausomybių nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų ir kt.) su vaikais likęs sutuoktinis siekia vaikus atskirti nuo tėvo ar mamos, vaikai yra nuteikiami nekęsti atskirai gyvenančių tėvo ar motinos, kas yra vieno iš tėvų, senelių ar kitų globėjų kišimasis į vaiko psichologinį vystymąsi, kenkia jiems ir sukelia atstumtą sunkius pergyvenimus. Šis reiškinys ypač dažnas tais atvejais, kai vyras vienas augina vaikus teisiškai nenutraukus santuokos (Šap, Sondaitė, 2012).

Šiuos sunkumus gali sumažinti palaikymas iš artimųjų, draugų pusės, kreipimasis psichologinės pagalbos. Svarbios ir paties žmogaus vidinės savybės – sugebėjimas rasti išeitį iš sunkių situacijų, atsakomybės jautimas, gera savo emocijų kontrolė. Ar žmogus turi pakankamai šių savybių, priklauso nuo jo charakterio ypatumų, išsilavinimo, turimų įgūdžių elgtis krizinėse situacijose, atsineštų iš savo tėvų šeimos (Gotea, Busuioc, 2016).

1.3.2. Socialiniai veiksniai

Socialinė šeimos aplinka po skyrybų, partnerystės nutraukimo ar sutuoktinio mirties dažnai pasikeičia, netenkama buvusių bendrų draugų, dėl vaikų priežiūros gali tekti atsisakyti darbo arba jį keisti, adaptuotis naujame kolektyve. Didelę reikšmę turi ir tai, iš kokio socialinio sluoksnio, iš kokios šeimos yra kilęs suaugęs nepilnos šeimos asmuo. Jei augo šeimoje, kurioje patiriama socialinė rizika, matė skurdą, smurtą, neturėjo sąlygų ar gabumų įsigyti išsilavinimą, tai toks asmuo sunkiai prisitaiko ir pradėjęs savarankišką gyvenimą, o ypač ištikus šeimos krizei, reikalaujančiai vienam prisiimti atsakomybę už vaikus (Savicka, 2016). Įveikti šiuos socialinio pobūdžio sunkumus galėtų padėti pastangos rūpintis šeima, noras ir gebėjimas priimti aplinkinių pagalbą, mokytis socialinių ir vaikų priežiūros įgūdžių, bendravimas ir geri santykiai su artimaisiais, kaimynais, įsitraukimas pagal savo galimybes, į kokią nors bendruomenės veiklą.

Vienišo tėvo gyvenimo kokybę keičia ir pakitę socialiniai ryšiai, dėl užimtumo sumažėjusios bendravimo galimybės. Kai tėvas neturi kitų interesų, kaip darbas ir vaikai, yra pavojus užsidaryti, „nebeaugti“. Anot Adlerio (2015), kad žmogus augtų kaip asmenybė, tobulėtų, būtų įdomus savo vaikams ir aplinkiniams jo gyvenime turi būti 3 elementai – socialiniai ryšiai, artimi santykiai ir darbas. Taigi, tokio požiūrio laikymasis gali geriausiai paskatinti stengtis neatitrūkti nuo socialinio gyvenimo.

1.3.3. Materialinės sąlygos

Svarbi ir dar viena rizikos veiksnių grupė – tai ekonominės pasekmės tapus nepilna šeima. Sumažėja gaunamos pajamos, sunku įsidarbinti auginant mažus vaikus, ypač kaimiškose vietovėse. Nustatyta, kad 46 proc. visų nepilnų šeimų skursta, trečdalis gyvena tik iš pašalpų, dažnai neturi nuosavo būsto, yra menko išsilavinimo, neturi profesijos, nenori ar nesugeba susirasti darbo. Tokia padėtis labiau būdinga jaunų, mažai išsilavinusių, neturinčių darbo, auginančių 2 ir daugiau vaikų vienišų motinų šeimoms (Taylor, Conger, 2017). Vienu vyrų, auginančių vaikus, šeimos yra geresnėje padėtyje dėl aukštesnio vyrų išsilavinimo, turimos profesijos, aukštesnių karjeros pasiekimų ir geresnio uždarbio (Maslauskaitė, 2014). Kad pagal pajamas ir pragyvenimo lygį pažeidžiamesnė yra vienišų motinų negu vienišų vyrų šeimų grupė, patvirtina ir kiti autoriai (Lu, Walker et al. 2019).

Nepilnų šeimų materialinis gerbūvis didele dalimi priklauso nuo valstybės ekonominės padėties ir iš jos gaunamos finansinės paramos, nuo galimybės tėvams dirbti nepilną darbo dieną ar palankiu grafiku, kad galėtų prižiūrėti vaikus (Charašauskienė, 2010). Taip pat geresnė padėtis tų vienišų šeimų, kurios gauna finansinę paramą iš buvusio sutuoktinio, gyvena kartu su seneliais ar kitais giminaičiais, kurie esant reikalui gali suteikti materialinę pagalbą.

Taigi, nepilnai šeimai didelė paspartis gauti ne tik valstybės paramą, bet ir materialinę ar vaikų priežiūros pagalbą iš artimųjų. Itin svarbus ir išsilavinimo, profesijos turėjimas, motyvacija ir galimybės dirbti ir kartu prižiūrėti vaikus bei pakankamas atlygis už darbą.

1.3.4. Nepilnų šeimų vaikų problemos

Nepilnoje šeimoje psichologinių sunkumų turi ne tik vieniši likę tėvai, bet ir joje augantys vaikai. Butvilo ir Kondrotaitės (2007) tyrimo duomenimis vieno iš tėvų nebuvimas turi įtakos vaikų savivertei ir elgesiui, socializacijai ir adaptacijai, kas atsiliepia ir jiems suaugus. Dažnai vaikai dėl blogos šeimos materialinės padėties neturi galimybių siekti aukštesnio išsilavinimo, stokoja gerų bendravimo šeimoje įgūdžių, paramos ir palaikymo iš artimųjų, skurdžiai gyvena, susituokę dažniau skiriasi (Malik, Irshad, 2012).

Pasak Buzaitytės – Kašalynienės (2015), svarbūs vaikų rizikos veiksniai yra tėvų skyrybos, mirtis, skurdas, smurtas, nepatenkintas saugumo poreikis, patyčios mokykloje. Jei vaikas neturi pa-

kankamai vidinių ir išorinių apsauginių veiksnių – gero intelekto, optimizmo, gebėjimo spręsti problemas, suaugusiųjų palaikymo, neformalaus ugdymo užsiėmimų, jis ima blogiau elgtis ir mokytis, nepasitiki savimi ir pasaulį suvokia kaip priešišką, gali imti vartoti žalingas medžiagas ar įsitraukti į nusikalstamą veiklą. Kaip teigia Kavaliauskienė (2014), “ tokie vaikai neturi pakankamai saugumo ir pasitikėjimo savimi bei aplinka, turi bendravimo sunkumų, yra padidinto konfliktiškumo, reaguoja pasitraukimu arba agresija, nes jaučiasi kitokie, daugiau skurdūs, neprižiūrėti, daug ko neturintys, patiria ne tik fizinį, bet ir emocinį skurdą” (2014, p. 59). Augdami tik su vienu iš tėvų vaikai neturi pilnos šeimos, vyriško arba moteriško elgesio modelio pavyzdžių šeimoje. Autorės Repetti, Taylor, Seeman (2002) teigia, kad šeimos pareiga prisiimti atsakomybę už rūpinimąsi vaiku. Šeimose, kuriose vaikais jaučiasi saugūs, kurios patenkina jų svarbiausius poreikius, užtikrina fizinį ir emocinį saugumą, užauga asmenybės, kurios vėliau lengviau kuria saugią aplinką tiek sau, tiek savo vaikams.

Tapę vienišais tėvais, vyrai dažnai susiduria su įvairiais naujais iššūkiais augindami vaikus, nes paprastai jų priežiūra rūpinosi motina (Biblarz , Stacey, 2010). Didelę pagalbą jiems čia gali suteikti artimi žmonės ir giminaičiai, ypač moterys. Nuo pat gimimo pirmiausia motina tenkina fizinius ir emocinius vaiko poreikius, išmoko reikšti jausmus (Winnicott, 2000). Ankstyvoje kūdikystėje motinos fizinis ir emocinis buvimas šalia vaiko, jautrumas jo poreikiams, sąlygoja saugaus prieraišumo jausmo susiformavimą, kuris turi įtakos ne tik vaiko raidai, bet didele dalimi nulemia ir suaugusio žmogaus pasitikėjimą savimi bei kitais, bendravimą su aplinkiniais, sugebėjimą reikšti savo ir priimti kitų žmonių jausmus. Ankstyvą motinos netektį vaiko psichinei ir emocinei raidai gali kompensuoti kitas suaugęs žmogus, kuris pastoviai būna su vaiku, rūpinasi juo pirmaisiais jo gyvenimo metais (Myers, 2000).

Tėvams išsiskyrus, vaikams yra svarbus bendravimas su kartu negyvenančia motina. Abu tėvai, nors ir gyvena skyrium, turi dorai auklėti ir prižiūrėti vaikus, rūpintis jų sveikata, ugdymu, išlaikymu. Pasak autorių Stankūnienė, Baublytė, Maslauskaitė (2016), skyrybos labiausiai žeidžia vaikus ir jiems skyrybų pasekmės būna pačios skaudžiausios, žalingos psichologiškai ir socializacijos požiūriu. Vaikai, netekę vieno iš tėvų išgyvena gedėjimo stadijas, jiems labai svarbus artimiausių žmonių emocinis palaikymas (James., 2007; Reid, 2009). Yra tyrimų apie tėvų elgesį ir santykius su vaikais, kur pastebima, kad vyrų vaikų priežiūra būna šiurkštesnė, mažiau kreipiamas dėmesys į emocijas lyginant su motinų elgesiu, vyrai daugiau skatina vaikus būti fiziškai aktyviais, ištvėringais. Taip pat pastebima, kad be artimų santykių su motina užaugę berniukai gali būti labai priklausomi santykiuose su moterimis, linkę į įvairias priklausomybes, reiškiantys mažiau emocijų, nors viduje jų turi daug, o mergaitėms trūksta moters vaidmens šeimoje modelio (Holter, 2005). Anot autorių Hook, Chalanis (2008), vieni auginantys vaikus vyrai susiduria su visuomenės spaudimu elgtis taip, kad atstotų mo-

tiną, ypač savo dukroms. Iš kitos pusės, vieniši vyrai, augindami vaikus, dėl skirtingų vertinimų visuomenėje gali susidurti su nepatogiomis situacijomis dėl pernelyg artimų santykių su vaikais, apkabinių, ypač auginant paaugles mergaites (Šumskaitė, 2014).

Pokyčiai šeimoje, atsiradusios naujos taisyklės, nauja tvarka namuose turi įtakos šeimos tarpusavio santykiams, reikalauja prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų. Pasak Kazlauskaitės (2014), vieniša tėvystė ne tik susijusi su sunkumais, bet gali žmogų ir sustiprinti, padeda mobilizuoti vidines galimybes, atskleisti turimus sugebėjimus. Atsiranda galimybė artimiau bendrauti su vaikais, juos geriau pažinti ir suprasti, skatina savarankiškumą, stiprina atsakomybės jausmą. Pasitenkinimą savimi kelia ir įgyti nauji praktiniai įgūdžiai, sugebėjimas vienam sėkmingai organizuoti kasdienį šeimos gyvenimą. Kaip savo tyrimo išvadose teigia Didžklapytė (2018), nėra egzistuojančio vienintelio lengvai sekamo tėvo pavyzdžio, kurį galėtų perimti daugelis vyrų, kiekvienos šeimos gyvenimo organizavimo būdas ir patirtis turi ne tik panašumų, bet ir skirtumų. Pasak autorių Dufur et al. (2010), vyrai ir moterys skirtingai auklėja vaikus, bet nepilnose šeimose šie skirtumai nėra ryškūs, vyrai gali gana lanksčiai prisitaikyti, būti globojančiais, rūpestingais ir patenkinti vaikų poreikius.

Taigi, nepilnų šeimų vaikų problemos dažniausiai susijusios su emociniais, socializacijos ir materialiniais sunkumais. Padėti juos įveikti gali ne tik tėvai ir artimieji, bet ir valstybės bei įvairių organizacijų pagalba.

1. 4. Nepilnoms šeimoms teikiama pagalba

Kadangi ne visos nepilnos šeimos pačios sugeba patenkinti savo poreikius, o beveik pusė iš jų skursta, joms yra teikiama kompleksinė pagalba. Nepasiturinčios nepilnos šeimos gauna finansinę valstybės paramą, mokesčių lengvatas, nemokamas socialinių darbuotojų paslaugas, pozityviosios tėvystės mokymus, vaikai mokykloje gauna nemokamą maitinimą, neformaliojo švietimo užsiėmimus ir kt.

Įvairių sričių specialistai - socialiniai darbuotojai, psichologai, pedagogai, medikai atlieka prevencinį ir intervencinį darbą su problemų turinčiomis šeimomis. Kaip teigia Razgale, Kokarevica, Bolsteina (2014), svarbu laiku pastebėti neigiamus pokyčius šeimoje ir suteikti reikiamą pagalbą, ieškoti sprendimo būdų, stiprinti pasitikėjimą savimi, suteikti emocinį palaikymą, informuoti, kur galima kreiptis. Gvaldaitė, Švedaitė (2005, p. 41) darbą su šeima apibūdina kaip išorinį įsikišimą į tam tikrą vyksmą, sąveiką, sistemą – “socialinis darbuotojas įsikiša į kliento gyvenimą, siekdamas patvaraus asmens mąstymo, elgesio, situacijos, aplinkos pokyčio, įgalinančio asmenį toliau savarankiškai ir sėkmingai gyventi”. Pasak Lies Gualtherie van Weezel (2012), esminis socialinio darbo principas – ne nurodyti klientui, kaip reikia gyventi, bet sudaryti sąlygas atsirasti vidinei motyvacijai, kad jam pačiam norėtųsi ir atsirastų galimybės keistis. Tam tikslui kartu su šeima, atsižvelgiant į poreikius, turimas stipriąsias jos puses, sudaromas veikslių ir jų įgyvendinimo planas, kaip užtikrinti

efektyvesnį šeimos funkcionavimą ir vaikų gerovę (Johnson, 2003). Efektyvi yra ir grupinė psichologinė pagalba sprendžiant vienišų tėvų ir elgesio problemų turinčių jų vaikų santykių sunkumus (Briggs, 2013). Kai kurie autoriai (Lipman, Boyle 2005) pabrėžia savipagalbos grupių naudą, kai vienoje vietovėje gyvenantys vieniši tėvai patys arba kartu su socialiniu darbuotoju ar psichologu dalinasi savo patirtimi, problemų sprendimo būdais, kas padidina jų savarankiškumą ir savigarbą.

Labai svarbi socialinio darbuotojo veiklos sritis yra darbas su nepilnų šeimų vaikais. Šį darbą nagrinėjusi autorė Leliūgienė (2003) akcentuoja jo prasmingumą, nes praktiškai kiekvienas nepilnos šeimos vaikas turi emocinių ir socializacijos sunkumų. Vaikams, ypač paaugliams, labai reikalingas dalyvavimas įvairiose grupėse, kur kartu su bendraamžiais gali užsiimti bendra veikla. Dažnai dėl lėšų stokos jie negali pasinaudoti mokamomis neformalaus ugdymo paslaugomis, todėl svarbu, kad tokia galimybė yra lankant vaikų dienos centrus, vaikų ir jaunimo klubus, kuriuos steigia nevyriausybinės organizacijos ir įvairūs fondai (Eskytė, 2008). Šiuose centruose vaikai praleidžia laisvalaikį pagal savo pomėgius, ruošia namų darbus, socializuojasi, vyksta bendravimo įgūdžių ugdymas, vaikai bendrauja su vyresniais apmokytais savanoriais, didinama jų motyvacija mokytis, vyksta sportinė, kultūrinė ir kitokia veikla, organizuojamos vasaros stovyklos.

Didelę naudą nepilnai šeimai, ypač vaikams, duoda įsitraukimas į vietinės bendruomenės gyvenimą, natūrali pagalba iš kaimynų, giminaičių, draugų šeimų, kur jie mato kitų šeimų tarpusavio santykius, vyriškus ir moteriškus elgesio modelius, gali greičiausiai ne tik gauti reikiamą palaikymą ir pagalbą, bet ir patys padėti kitiems. Svarbų darbą atlieka bendruomenių centrai, susikūrę miesto bei kaimo teritorijose, kurie veikia visuomeniniais pagrindais ir telkia bendrai socialinei, kultūrinei, švietėjiškai veiklai, įtraukia vaikus į neformalų ugdymą, sporto, meno ir kt. būrelius (Šiaučiūnaitė, 2012).

Taigi, atliekamas įvairiapusiškas darbas teikiant pagalbą problemų turinčiai nepilnai šeimai. Šis darbas galėtų būti dar tikslingesnis, jeigu būtų aiškiai žinomi šeimos poreikiai, nes šalia skurstančių bei dėl savo psichologinių ir socialinių problemų negalinčių tinkamai pasirūpinti savo gerove šeimų yra daug savo šeimos būtinus poreikius sugebančių patenkinti vienišų tėvų ir motinų. Dažniausiai tai pakankamai išsilavinę, turintys darbą, pastovias pajamas ir artimųjų palaikymą, atsakingi, motyvuoti patys spręsti savo problemas žmonės. Tokioms nepilnomis šeimoms valstybės finansinė parama nepriklauso, jei vienam šeimos nariui tenka daugiau nei 250 eurų per mėnesį (Pagal Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministeriją), neskaičiuojant vaiko pinigų ar našlaičių išmokų. Bet gali būti, kad ir tokios šeimos turi nepatenkintų poreikių, kuriuos svarbu žinoti ir esant galimybėms patenkinti. Todėl svarbu gilintis į nepilnų šeimų gyvenimo ypatumus, jų patirtis.

Ypač mažai šiuo požiūriu tirtos vienu vyrų, auginančių nepilnamečius vaikus, šeimos. Lietuvoje tai gana retas ir mažai pažįstamas socialinis reiškinys, į kurį žiūrima arba pagarbiai, arba su nepasitikėjimu vertinant vyro galimybes prižiūrėti ir auklėti vaikus. Daugiau nagrinėti vyriškumo ir

tėvystės vertinimo pokyčiai, jų suderinamumo klausimas, tėvo vaidmens kaita keičiantis visuomenės kultūrinei ir ekonominei struktūrai.

2. Vyriškumas ir tėvystė šiuolaikinėje visuomenėje

2.1. Vyriškumo ir tėvystės sampratos kaita

Vyriškumo ir tėvystės supratimas ir juos apibūdinančių sąvokų apibrėžimai yra nepastovūs, kintantys priklausomai nuo visuomenės kultūrinės aplinkos, ūkinio - ekonominio šalies išsivystymo tam tikru laikotarpiu. Be to, kiekvienoje visuomenėje gali būti keletas vyriškumo ir tėvystės modelių (Radžiūnienė, 2010).

Vyraujant natūriniam ūkiui, kai visa šeima gyveno ir dirbo kartu, tėvo vaidmuo buvo pagrindinis, vyravo patriarchalinis šeimos tipas. XIX a. viduryje pradėjus stiprėti industrinėms visuomenėms JAV ir Vakarų Europoje, tėvų ir vaikų ryšiai ėmė silpnėti, nes vyrų darbas miestuose, fabrikuose atskyrė juos nuo šeimos. Lietuvoje urbanizacija buvo vėlyvesnė, todėl ir patriarchalinės šeimos bruožai sumenko tik XX a. viduryje (Radžiūnienė, 2010).

Šeimos modelio pokyčiai link modernios šeimos Vakarų šalyse ypač sustiprėjo nuo 1965 m., o Lietuvoje po 1990m. Nepriklausomybės atkūrimo. Tam didelę įtaką turėjo ne tik industrinių visuomenių stiprėjimas, bet ir vis labiau plintantis feministinis judėjimas bei informacinių technologijų plėtra (Šumskaitė, 2014). Stiprėjo modernios šeimos, kuriai būdingi lygiavertiški santykiai tarp vyrų ir moterų, bruožai: buvimas tėvu tampa ne vien materialinis šeimos aprūpinimas, įvairėja šeimos formos, daugėja vienišų tėvų, tėvai aktyviai ima dalyvauti vaikų auginime, atsisakoma griežtos disciplinos ir paklusnumo tėvui kaip patriarchalinio tėvystės modelio. Šalia sąvokų vyras „šeimos maitintojas“, „šeimos galva“, aprūpinantis šeimą finansiniais ištekliais, mažai emocijas reiškiantis, disciplinuojantis tėvas pradeda vartoti „naujojo tėvo“ sąvoka, reiškianti aktyviai šeimos gyvenime dalyvaujantį, rūpestingą, galintį savarankiškai prižiūrėti ir auklėti vaikus tėvą (Waren, 2007, cit. pgl. Šumskaitė, 2014). Taigi, tokius pasikeitimus sąlygojo socialiniai ir kultūriniai pokyčiai, visuomenėje mažėjantis dominuojančio vyro ir vyro – vienintelio šeimos maitintojo vaidmuo.

Šios permainos skatino ir teorinį jų nagrinėjimą. Tėvystės ir vyriškumo studijos Vakarų šalyse pradėtos XX amžiaus septintame dešimtmetyje. Šiuose tyrimuose išskiriamos kelios kryptys. Pagal socialinio vaidmens teoriją, vyrai išmoksta savo lyčiai būdingo elgesio per socializaciją, reaguodami į juos supančią aplinką (Connell, 2000, cit pgl. Šumskaitė, 2014). Tyrimuose ieškoma vyrų ir moterų elgesio su vaikais skirtumų, bandoma išskirti ypatingus, vyriškus vaikų priežiūros bruožus, kurie skirtusi nuo moterų vaikų priežiūros būdo, nes vyrams nebūdinga reikšti jausmus, globoti, todėl daroma išvada, kad jie turi atsiriboti nuo artimo ryšio su vaiku ir likti šeimos maitintojo ir disciplinotojo vaidmenyje (Seidler, 1981, cit. pgl. Šumskaitė, 2014).

Hegemoninio (dominuojančio) vyriškumo teorija teigia, kad skirtingais istoriniais laikotarpiais socialiniame gyvenime dominavo tam tikra vyrų grupė ir vyriškumo forma, kuri buvo išaukštinta labiau, negu kitos (Connell, 2005, cit. pgl. Šumskaitė, 2014). Išskiriami tokie hegemoninio vyriškumo bruožai: agresija, autoritarizmas, konkurencija, pasireiškiantys santykiuose su kitais asmenimis. Toks vyriškumo ir tėvystės supratimas irgi akcentavo tėvo - šeimos maitintojo ir jos lyderio vaidmenį.

Dar vėliau vyriškumas nagrinėjamas kaip neturintis pastovių bruožų, galintis būti būdingas ne vien vyrams, bet ir moterims, pasireiškiantis lygiavertiškesniais santykiais su moterimis. Toks požiūris skatino nagrinėti ir organizuoti kovą už lyčių lygybę, už vyrų tėvų teises auginti vaikus, kurie po skyrybų gyvena atskirai nuo tėvų, nes tėvas jau suprantamas kaip aktyviai dalyvaujantis vaikų auginime. Remiantis šia teorija pripažįstama, kad nors ir yra skirtumų tarp to, kaip vyrai ir moterys prižiūri vaikus, bet jie nėra labai reikšmingi, todėl motyvuoti vyrai sugeba auginti vaikus lygiai taip pat gerai, kaip ir motinos (Morsiglio, 2004, cit. pgl. Šumskaitė, 2014).

Taigi, kintant vyriškumo ir tėvystės vertinimams kito ir vyro vaidmuo šeimoje, ir šeimos modeliai. Jei ilgą laiką, ypač patriarchalinės santvarkos visuomenėse šeimos maitintojo, šeimos galvos vaidmuo buvo pagrindinis vyro vaidmuo šeimoje, tai šis vaidmuo sumažėjo išsiplėtus paslaugų sektoriui, kas leido moterims vien iš namų ir vaikų priežiūros vis labiau įsitraukti į darbo rinką ir įnešti savo indėlį į šeimos biudžetą (Kraniauskas, 2008).

Šiuolaikinėse visuomenėse aktualūs klausimai apie partnerių pareigas vienas kito ir vaikų atžvilgiu, apie jų įsitraukimą į vaikų priežiūros ir namų ruošos darbus, kurie tradiciškai laikomi moteriškais. Neneigiant pilnos šeimos su abiem tėvais pranašumų keliamas klausimas ir apie tai, ar nepilna šeima, kai vienas vyras augina vaikus, gali būti pakankamai gerai funkcionuojanti. Yra tyrimų, patvirtinančių, kad ir tokia šeima gali būti harmoninga ir atnešti naudą tiek jos nariams, tiek visuomenei, jei yra glaudi šeimos narių sąveika, šilti emociniai ryšiai, patenkinami kiekvieno jos nario poreikiai, jei tėvas yra brandus, atsakingas, globojantis, sugebantis suburti ir išlaikyti šeimą (Žemaitienė, 2009).

Taigi, atsakymas į klausimą, ar vyriška prižiūrėti ir auklėti vaikus, užsiimti namų ruošos darbais, priklauso ne tik nuo visuomenėje vyraujančių nuostatų vertinant vyriškumo ir tėvystės santykį, bet ir nuo asmeninių paties vyro savybių ir pasirengimo būti tėvu.

2.2. Vyriškumo ir tėvystės suderinamumas

Kaip teigia Šumskaitė (2014), šiuolaikinėje visuomenėje atsiradęs „naujojo tėvo“ modelis, kuriam be sugebėjimo išlaikyti šeimą materialiai būdinga ir globėjiskumas, rūpestingumas, atsakingumas ir aktyvus dalyvavimas auginant vaikus bei atliekant namų ruošos darbus, skatino tyrinėti vyriškumo ir tėvystės suderinamumo klausimą. Ta tema galima apžvelgti kai kuriuos tyrimus.

2002 m. atlikto tyrimo „Vyriškų vaidmenų krizė Lietuvoje“ duomenys rodo, kad tiek vyrams, tiek moterims yra artima tokia vyriškumo samprata, kai šalia tradicinio vyro – šeimos maitintojo – vaidmens, jam priskiriamas globėjo vaidmuo ir globojančiam tėvui būdingos savybės. Svarbiausiais tikro vyro bruožais visi tyrimo dalyviai laikė šiuos: sugebėjimą uždirbti pinigus (72 proc.), mokėjimą atlikti įvairius buitines, techninius darbus (67 proc.), galimybes aprūpinti vaikus, juos prižiūrėti ir auklėti (67 proc.), savo moters globojimą (66 proc.). (Tereškinas, 2006).

Šiandien tėvai turi arba gali lengvai rasti daug informacijos apie vaikų priežiūrą ir auklėjimą ir gali aktyviai įsitraukti į šeimos gyvenimą. Tam palankias sąlygas sukuria ir kai kuriose šalyse vyrams suteikiamos tėvystės atostogos. 2005 m. Lietuvoje, Islandijoje, Maltoje ir Danijoje pagal Europos komisijos projektą „Modernūs vyrai išsiplėtusioje Europoje: pažangių lyčių lygybės strategijų paieška“ atliktas tyrimas, kaip vyrai, esantys tėvystės atostogose, apibrėžia savo vyriškumą, kaip vaiko globa dera su vyriškumo idealais, kai vaiko auginimas yra tiesioginė vyrų atsakomybė. Gauti duomenys parodė, kad iš visų tirtų vyrų nė vienas nejautė jokios grėsmės savo vyriškumui, jie teigė, kad vyrų ir moterų teisės yra lygios, kad vaikus prižiūrėti galima išmokti, tai yra iššūkis ir todėl tai vyriška. Bet ir jie abejoja, ar rinkęsi vaiko auginimą ilgą laiką, nes jaučia vidinį nepasitenkinimą dėl to, kad neuždirba pinigų ir neišlaiko šeimos. Tyrimo dalyviai kaip priimtinausią apibūdino mišrų tėvystės modelį, susiejantį šeimos maitintojo vaidmenį su aktyviu dalyvavimu vaikų priežiūroje ir auklėjime. Šio tyrimo duomenimis, didesnę dalis vaikus auginančių tėvų artimos aplinkos žmonių nurodė, kad geriausiai vaikais gali pasirūpinti motina, bet dalis, ypač jaunesni žmonės, išreiškė nuomonę, kad tiek vyrai, tiek moterys gali vienodai gerai auginti ir prižiūrėti vaikus, to išmokstama, o tėvystė nėra sumoteriškėjimas. Daugelis tirtų vyrų nurodė, kad nesiekė sekti savo tėvo pavyzdžiu, bet stengėsi patys susikurti, kaip būti geru tėvu. Apklausus tėvystės atostogų išėjusių vyrų darbdavius išaiškėjo, kad dauguma jų nematė problemų laikinai išlaikyti darbo vietas. Šis tyrimas parodė ir tai, kad kuo vaiko priežiūros atostogos trumpesnės, tuo daugiau vyrų jomis pasinaudoja, t. y., jie nelinkę ilgam atsitraukti nuo savo darbinės veiklos (Tereškinas, 2005).

Remiantis šiais tyrimais galima sakyti, kad šiuolaikiniame pasaulyje įsitvirtina hibridinis vyriškumo supratimas - labiausiai vertinami vyrų bruožai yra ne tik rūpinimasis šeimos materialine gerove, bet ir aktyvus dalyvavimas vaikų priežiūroje bei namų ruošos darbuose, supratingumas, aktyvumas, atsakingumas.

2.3. Tėvystės įgūdžiai ir jų lavinimas

Buvimas tėvais – viena svarbiausių gyvenimo užduočių. Tėvystės patirtis teikia ne tik daug džiaugsmo, bet yra labai atsakingas ir sunkus darbas, kurio reikia nuolat mokytis. Kaip teigia Breidokienė, Ignatovičienė, (2015), tėvystės įgūdžių lavinimas – tai mokymasis veiksmingesnių būdų bendrauti su vaikais, reaguoti į vaikų poreikius ir sudaryti sąlygas sėkmingai vaiko raidai.

Tėvai yra savo vaikų gyvenimo kūrėjai, todėl pagrindinis tėvų tikslas – užtikrinti vaiko gerovę. Pozityvi tėvystė – tai tinkama vaiko globa, veiksminga kontrolė ir pagalba tenkinant fizinius, intelektualinius, emocinius ir socialinius vaiko poreikius (Vyšniauskytė - Rimkienė, Matulevičiūtė, 2016).

Pasak Berns (2009), tėvais ne gimstama, o tampama. Kiekvienas tėvas, susidūręs su kokiais nors vaikų auklėjimo sunkumais, gali kreiptis pagalbos pas psichologus, pedagogus ar socialinius darbuotojus ir jam bus suteiktos galimybės gauti individualias konsultacijas ar dalyvavimą grupiniuose tėvystės įgūdžių lavinimo užsiėmimuose. Pozityviosios tėvystės mokymuose dėmesys nukreiptas į vaiko galimybių, stiprybių ir gebėjimų ugdymą. Pagrindinė pozityviosios tėvystės idėja – išugdyti geriausias vaiko savybes bei padėti jam atskleisti savo potencialą, kad užaugęs jis sugebėtų visiškai save realizuoti (Coste, 2009). Per tėvystės įgūdžių lavinimo mokymus tėvai labiau pažįsta save, kartais lyg naujai pamato ir savo vaikus, išmoksta naujų auklėjimo būdų, kurie skiriasi nuo tų, kuriais buvo auklėjami patys. Negatyvi tėvystė yra tada, kai vaikai auklėjami nenuosekliai, autoritariškai arba per daug liberaliai, nenustatant jokių ribų. Yra įvairių tėvystės mokymo programų, ypač efektyvios tos, kai šalia teorinių žinių tėvai dalyvauja ir praktiniuose užsiėmimuose, kai supranta, koks svarbus yra emocinis ryšys su vaiku ir ugdymas savo pavyzdžiu.

Vaikų priežiūros ir auklėjimo klausimais tėvai daugiau domisi, kai išeina tėvystės atostogų (Tereškinas, 2005). Bet šalia jų, nors ir ne visą dieną, yra motina, kuri didele dalimi prisideda tiek prie vaiko emocinės raidos ir kitų jo poreikių patenkinimo, tiek tvarkant namų ūkį.

Tačiau labai mažai tyrinėti atvejai, kai pasirinkimo, kiek ir kaip dalyvauti šeimos gyvenime nėra ir vyrui vienam reikia prisiimti visą atsakomybę. Tai tie nepilnų šeimų atvejai, kai tėvas lieka našliu su vaikais po sutuoktinės netekties, kai po šeimos skyrybų vaiko globa priskiriama tėvui ar pats vyras prisiima vaiko globą teisiškai neįforminus ištuokos.

3. Tyrimo metodika

Tyrimo tikslas – išnagrinėti vienišų tėvų vyrų patirtis auginant vaikus, jų finansinio, socialinio ir psichologinio pobūdžio sunkumus bei pagalbos poreikius.

Tyrimo uždaviniai

1. Atskleisti tirtų nepilnų šeimų atsiradimo aplinkybes.
2. Ištirti tėvų vaidmenų šeimoje ir santykių su vaikais bei jų motina pokyčius pasikeitus šeimyninei padėčiai.
3. Išsiaiškinti vienišų tėvų vaikų priežiūros, auklėjimo, buities tvarkymosi patirtis.
4. Ištirti vienišų tėvų patiriamus sunkumus šiose srityse:
 - 4.1. Finansinius, materialinius, šeimos ir darbo pareigų derinimo.
 - 4.2. Visuomenės požiūrio ir vertinimų.
 - 4.3. Socialinių ryšių už šeimos ribų.
 - 4.4. Emocinės, psichologinės savijautos ir gebėjimo įveikti sunkumus.
5. Atskleisti vienišų tėvų patirtis jų tėvų šeimoje.
6. Išsiaiškinti tėvų ir vaikų socialinės, psichologinės, materialinės pagalbos poreikius.

Tyrimo objektas

Vienišų tėvų vyrų, auginančių nepilnamečius vaikus, patirtys, jų finansinio, socialinio ir psichologinio pobūdžio sunkumai bei pagalbos poreikiai.

Tyrimo dalyviai

Tyrimo dalyvavo našliai, vyrai po šeimos skyrybų ar teisiškai nenutraukę santuokos, bet gyvenantys skyrium, kurie vieni augina nepilnamečius vaikus.

3.1. Tyrimo metodas ir instrumentas

Siekiant atskleisti individualias informantų patirtis, pasirinktas atlikti kokybinis tyrimas duomenis renkant individualaus giluminio iš dalies struktūruoto interviu būdu. Pasak Kardelio (2016), kokybinis tyrimas siekia pažinti individą, jo pasaulį, patirtis, leidžia atskleisti ir suprasti žmogaus vidų. Interviu klausimai, atsižvelgiant į tyrimo uždavinius, buvo suformuluoti iš anksto, numatyta galima jų pateikimo seka informantui, bet jie buvo papildomi, tikslinami ir kitais, nenumatytais klausimais, siekiant atskleisti galimus netikėtus tiriamo reiškinių ypatumus ir surinkti kuo daugiau reikš-

mingos informacijos. Interviu klausimai (žr. Priedas Nr. 1) suskirstyti į 8 temas: demografiniai klausimai, santykiai šeimoje iki tapimo nepilna šeima ir po to, klausimai apie vaikų priežiūrą, namų ūkio tvarkymą, vienišo tėvo materialinę padėtį, socialinius santykius, psichologinę būseną, tėvų šeimos įtaką informantui ir klausimai apie pagalbos poreikius. Atliekant interviu buvo daromas garso įrašas. Darant interviu buvo svarbu fiksavimas užsirašant, kaip informantas kalba, kur daro pauzes, ar keičiasi kalbos greitis, intonacija, nes tai leido papildyti, geriau suprasti interviu metu gautus duomenis. Pokalbiui pasibaigus taip pat buvo užsirašomi pastebėjimai, kaip vyko interviu, kokias jis sukėlė mintis ar emocijas, kas buvo svarbu analizuojant gautus tyrimo duomenis.

3.2. Duomenų analizės būdas

Atliekant interviu buvo daromas garso įrašas, po to įrašas transkribuojamas (žr. Priedas Nr. 2). Gautų duomenų analizei pasirinkta grindžiamosios teorijos Charmaz K. versija – konstruktyvistinė grindžiamoji teorija. Pasak šios versijos autorės, ji labiausiai tinka analizuoti asmenines gyvenimo istorijas ir patirtis, čia neturima jokių išankstinių hipotezių, laikomasi nuostatos, kad yra daug socialinių realybių ir bandymai jas apibendrinti gali būti tik daliniai, pabrėžiamas tyrėjo ir tiriamojo bendradarbiavimas. Šio duomenų analizės būdo autorė perteikiant tyrimo dalyvių patirtis rekomenduoja naudoti labiau literatūrinį, išraiškingą rašymo stilių, o ne mokslinę kalbą (Orlova, 2019).

Išskiriami tokie duomenų analizės etapai:

1. Pirminis kodavimas – skaitant transkribuotą interviu tekstą nustatomi prasminių vienetų kodai pasirinkus „eilutė po eilutės“ kodavimo būdą.
2. Fokusuotas (sutelktasis) kodavimas – tai pirminių kodų jungimas ir kategorijų nustatymas.
3. Teorinis kodavimas – ieškant bendros informacijos ir ryšių tarp kategorijų ir jų grupių suformuluojamas tiriamą reiškinį apibūdinantis teorinis konceptas.

Kiekviename etape svarbu rašyti atmintines – savo pastabas, įžvalgas, refleksijas apie tiriamą reiškinį, kurios padeda analizuojant duomenis.

3.3. Tiriamųjų atranka

Tiriamųjų generalinę aibę sudarė vyrai, vieni auginantys nepilnamečius vieną ar daugiau vaikų. Generalinės aibės ribas nusako šie požymiai: Lietuvos pilietis, lytis –vyras, tyrimo metu vienišas, auginantis bent vieną nepilnametį vaiką, kurio globa ir rūpyba priskirta tėvui.

Tiriamųjų atrankai buvo derintos prieinamų elementų ir „sniego gniūžtės“ atrankos. Informantų paieška buvo vykdoma per Paramos vaikams centrą, Vilniaus miesto psichologinę - pedagoginę tarnybą ir vyrų krizių centrus. Tai pat pasitelktos įvairios grupės interneto socialiniuose tinkluose. Tokiu

būdu suradus ir apklausus tiriamuosius, jų buvo prašoma tarpininkauti susisiekiant su kitais galimais tyrimo dalyviais.

Siekiant užtikrinti tiriamosios grupės įvairovę, buvo taikomi šie atrankos kriterijai: vaikų skaičius – 1 arba 2 ir daugiau; vaikų amžius – ikimokyklinio amžiaus, pradinio mokyklinio, pagrindinio mokyklinio ir gimnazistinio amžiaus; vaikų lytis – berniukai ar mergaitės; vienišumo priežastis – skyrybos arba našlystė; gyvenamoji vieta – miestas, miestelis ar kaimas. Formuojant tiriamųjų grupę buvo stengiamasi, kad imtyje būtų padengti visi minėti kriterijai, nepavyko tik rasti tiriamųjų, gyvenančių kaime.

Tyrimo dalyvavo 10 vyrų. 7 vyrai po šeimos skyrybų, 2 našliai ir 1 vyras nebuvo susituokęs, kurie vieni augino nepilnamečius vieną ar daugiau vaikų.

3. 4. Tyrimo eiga ir organizavimas

Prieš imant interviu su galimais tiriamaisiais buvo susisiekiama telefonu ar elektroniniu paštu, papasakojama apie atliekamą tyrimą, atsiklausoma, ar pokalbį bus galima įrašyti, užtikrinamas konfidencialumas. Tyrimo atlikimas sutapo su nepalankiai susiklosčiusia situacija šalyje – visuotiniu karantinu dėl koronaviruso (COVID – 19), todėl nebuvo galimybės susitikti gyvai su tyrimo dalyviais, teko keisti interviu atlikimo būdą į nuotolinį. Visi tyrimo dalyviai pasirinko pokalbį telefonu jiems patogiu laiku. Kaip teigia Gaižauskaitė I., Valavičienė N. (2016), šis būdas turi privalumų ir trūkumų. Privalumai: lengvesnis dalyvių pasiekiamumas, tauposi jų laikas, tinka kalbantis jautriomis temomis, dalyviai atviresni, jaučia daugiau anonimiškumo, neperžengiama jų asmeninė erdvė, galima keisti pokalbio laiką ir vietą, jei kas nors ima trukdyti. Trūkumas tas, kad nėra gyvo kontakto, neverbalinės informacijos, kaip dalyvis elgiasi, kokia jo kūno kalba. Prieš interviu buvo svarbu sukurti pasitikėjimo atmosferą, kad niekas neblaškėtų informanto jo aplinkoje. Interviu pradedamas nuo prisistatymo, pokalbio bendromis temomis, aptariama galima interviu trukmė, atsakoma į informantui kilusius klausimus, tiriamajam paliekama galimybė bet kada nutraukti interviu.

Tyrimas buvo atliekamas 2020 m. kovo – balandžio mėn.

Interviu trukmė - nuo 32 min. iki 2 val. 26 min.

4. Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Analizuojant tyrimo dalyvių interviu metu gautus duomenis, buvo atliktas interviu tekstų pirminis “eilutė po eilutės” kodavimas. Po to iš pirminių kodų fokusinio (sutelktojo) kodavimo būdu buvo išskirtos kategorijos (žr. pavyzdį Priedas Nr.3). Analizuojant visų dalyvių duomenis buvo išskirtos 5 kategorijų grupės. Pirmoje aptariamas šeimos gyvenimas, tėvų tarpusavio santykiai ir vaidmenys, jų santykiai su vaikais iki šeimos iširimo ir jai iširus. Antroji išryškina motinos ir tėvo vaikystės patirčių įtaką jų šeimyniniam gyvenimui. Trečioje aptariami vienišo tėvo patiriami iššūkiai vienam auginant vaikus. Ketvirtoji iliustruoja vaikų elgesio ir savijautos ypatumus augant be motinos ir kaip keičiasi tėvo vaidmuo tokioje nepilnoje šeimoje. Penktoji apima tyrimo dalyvių ir jų vaikų finansinės, socialinės ir psichologinės pagalbos poreikius ir jų patenkinimo aspektus. Paskutiniame duomenų analizės etape, ieškant ryšių ir bendros informacijos tarp kategorijų ir jų grupių, buvo suformuluotas tiriamą reiškinių apibendrinantis teorinis konceptas.

4. 1. Demografinės tiriamųjų charakteristikos

1 lentelėje pavaizduota tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos

	Amžius	Išsilavinimas	Gyvenamoji vieta	Vaikų skaičius	Vaikų amžius
T 1	51 m.	Vidurinis	Miestelis	1	17 m.
T 2	55 m.	Aukštasis	Miestas	3	19 m., 17 m., 15 m.
T 3	49 m.	Aukštasis	Miestas	2	18 m., 11 m.
T 4	27 m.	Vidurinis	Miestas	1	11 m.
T 5	49 m.	Aukštasis	Miestas	1	11 m.
T 6	44 m.	Aukštasis	Miestas	1	10 m.
T 7	44 m.	Aukštasis	Miestas	2	12 m., 8 m.
T 8	40 m.	Aukštasis	Miestas	2	18 m., 16 m.
T 9	40 m.	Vidurinis	Miestelis	2	12 m., 6 m.
T 10	39 m.	Aukštasis	Miestas	2	10 m., 9 m.

Tyrimo dalyvavo 10 informantų. Vyrų amžius buvo įvairus: jauniausias dalyvis 27 metų, vyriausias – 55 metų. Į tyrimo imtį pateko informantai su įvairiu išsilavinimu. Aukštąjį išsilavinimą buvo įgiję 8 dalyviai, vidurinį – 2. Mieste gyveno 8 informantai, miestelyje – 2. Penki tyrimo dalyviai augino po 2 vaikus, keturi – po 1 vaiką, vienas – 3 vaikus. Šiuo metu jų amžius įvairus: ikimokyklinio amžiaus – 1 vaikas, pradinukų – 7, 12 – 15 metų – 3 vaikai, 16 – 18 metų - 4, jau pilnametis - 1 jaunuolis. Laikas, kai vyrai vieni augino vaikus, svyruoja nuo 2 metų iki 13 metų. 6 vyrai buvo išsiskyrę, 2 našliai, 1 nebuvo vedęs, 1 gyvena su vaikais skyrium, bet formaliai ištuokos neįteisinęs.

4. 2. Nepilnos šeimos atsiradimo aplinkybės

Šiame skirsnyje pateikiami tyrimo dalyvių šeimų iširimo aplinkybių aprašymai.

Tyrimo dalyvis T 1 (Įrašo laikas 45 min.).

Žmona išvyko į užsienį dirbti, kai dukrai buvo 4m. Norėdama gauti „žalią kortą“ paprašė fiktyvių skyrybų. Vyras sutiko. Ten ji mokėsi, dirbo, po to ištekėjo ir skyrybos virto realiomis. Į Lietuvą grįžta trumpam labai retai, su dukra bendrauja mažai. Vienas dukrą augina jau 13 metų.

Tyrimo dalyvis T 2. (Įrašo laikas 2 val. 26 min.).

Skyrybos įvyko moters iniciatyva, nes turėjo santykius su kitu vyru, norėjo padaryti karjerą. Ji nenorėjo auginti visų 3 vaikų, o vyras nenorėjo jų išskirti, vaikų globa buvo paskirta jam. Vaikai tuo metu buvo 8 m., 6 m. ir 4 m. amžiaus. Vyriausias sūnus jau pilnametis. Vienas vaikus augina 11 metų.

Tyrimo dalyvis T 3. (Įrašo laikas 1 val. 2 min.).

Kartu gyveno 18 m., iš jų 16 m. nesusituokę. Skyrybų po 2 m. santuokos norėjo žmona, nes santykiai atšalo, jautėsi „uždaryta auksiniame narvelyje“, ją vargino rutina prižiūrint antrą ligotą vaiką, buvo dažni konfliktai, be to, sutiko kitą vyrą, su kuriuo dabar gyvena. Oficialiai skyrybos neįteisintos iki šiol. Sūnūs, kuriems buvo 16 m. ir 9 m. liko gyventi su tėvu. Motina daugiau bendrauja su vyresniuoju sūnum. Vienas vaikus augina 2 metus.

Tyrimo dalyvis T 4. (Įrašo laikas 55 min.).

Nebuvo susituokę. Kai gimė sūnus, tėvui buvo 16 m., motinai – 18 m. Netrukus motinai diagnozuotas psichinis sutrikimas, pasireiškiantis emociniu nestabilumu, suicidiniais bandymais, bet ji vengė gydytis ir padėtis vis blogėjo. Tokia aplinka buvo žalinga vaikui ir, kai vaikui buvo 3 m. tėvas ėmė jį auginti vienas. Motina su vaiku bendrauja mažai. Sūnų vienas augina 8 metus.

Tyrimo dalyvis T 5 (Įrašo laikas 51 min.).

Santuokoje gyveno 17 metų. Turi suaugusį 22 m. sūnų, kuris šiuo metu gyvena atskirai ir 11 m. sūnų, kuris turi sunkią negalią. Išsiskyrė prieš 6 m. žmonos iniciatyva, nes „jai trūko laisvės, jos gyvenimo interesai buvo kiti“. Motina su jaunesniuoju vaiku bendrauja mažai, ne visada jį pasiima teismo sprendimu nustatytais dienomis.

Tyrimo dalyvis T 6 (Įrašo laikas 32 min.).

Vyras vedė moterį su sūnumi iš pirmos jos santuokos. Skyrybos įvyko po 7 m., kai bendram jų sūnui buvo 7 m. Jau prieš tai motina buvo atitrūkusi nuo šeimos gyvenimo, nes dirbo kitame mieste ir namo grįždavo tik savaitgaliais, šalindavosi nuo namų ruošos darbų. Išsiskyrė taikiai, po skyrybų motina išvyko gyventi į užsienį. Vyras augino abu vaikus. Vyresnysis šiuo metu jau pilnametis. Vienas vaikus augina 3 metus.

Tyrimo dalyvis T 7 (Įrašo laikas 1 val. 06 min.).

Našlys, žmona mirė nuo ūmios ligos prieš 4 m. Vyras liko su 8 m. ir 4 m. sūnumis. Vyresnysis sūnus turi specialiuosius poreikius dėl ligos. Vienas vaikus augina 4 metus.

Tyrimo dalyvis T 8 (Įrašo laikas 1 val. 42 min.)

Skyrybos įvyko prieš 6 m. žmonos iniciatyva, teismas vaikų globą paskyrė motinai, kuri išvyko gyventi į užsienį. Praėjus metams po pakartotinių teismų tėvo prašymu vaikų gyvenamoji vieta buvo nustatyta su tėvu. Dukroms tuo metu buvo 13 m. ir 11 m. Vienas dukras augina 5 metus.

Tyrimo dalyvis T 9 (Įrašo laikas 1 val. 19 min.).

Pirmas sūnus gimė ne santuokoje, susituokė po metų. Po 5 metų gimė antras sūnus. Po 3 m. žmona panoro skirtis, nes pradėjo santykius su kitu vyru, po skyrybų ištekėjo, turi sūnų. Vyresnio 9 m. sūnaus globa vaiko noru buvo paskirta tėvui, o jaunesnio 3 m. – motinai. Šiuo metu vyksta teismo procesas – vyras nori, kad abu vaikai gyventų su juo. Vienas sūnų augina 3 metus. Jau 2 mėnesius kartu gyvena vyro draugė ir jos vaikai.

Tyrimo dalyvis T 10 (Įrašo laikas 1 val. 11 min.).

Šeima išsiskyrė prieš 6 m. žmonos iniciatyva, dukros liko gyventi su motina. Vyras nuolat bendravo su dukromis. Mergaičių motina susirgo ir prieš 2 metus mirė. Vyras vienas augina abi dukras 2 metus. Joms šiuo metu 10 m. ir 9 m.

Taigi, šeimų istorijose bendra tai, kad skyrybų iniciatorės buvo motinos. Šeimai iširus dauguma jų pačios nenorėjo auginti vaikų, mažai su jais bendravo. Vienoje šeimoje vaikai padalinti po vieną tėvui ir motinai. Vyrai prisiimdavo atsakomybę auginti vaikus. Net ir teismui paskyrus vaikų globą motinai vyrai siekė, kad vaikai gyventų su jais. Vyras, kuris nebuvo susituokęs ir vyrai našliai po sutuoktinės mirties irgi noriai augina vaikus vieni. Tai rodo visų tėvų atsakingą požiūrį į savo vaikus. Nė vienas tyrimo dalyvis nevedė antrą kartą.

4. 3. Tėvų ir motinų vaikystės patirtys savo tėvų šeimose

4. 3. 1. Tėvų vaikystės patirtys

Šeimos gyvenimo būdas, jos narių tarpusavio santykiai, konfliktų sprendimo ir sunkumų įveikos būdai daro įtaką vaikų emociniam vystymuisi, vertybių formavimuisi ir visam tolimesniam gyvenimui. Psichoanalizės pradininko Froido (1999) teorijoje yra kalbama apie žmogaus elgesio motyvus, pasąmonėje glūdinčius užslopintus išgyvenimus ir vaikystės patirtis. Pagal šią teoriją, vaikystės patirtys, ypač tos, kurios susijusios su tėvais, turi įtakos visam tolimesniam žmogaus gyvenimui (Milašiūnas, 2018). Kiti asmenybės teorijų ir psichoterapijos krypčių kūrėjai, tokie kaip Eriksonas (cit. pgl. Žukauskienė, 2009) Froido teoriją papildė visą žmogaus gyvenimą vykstančios psychosocialinės raidos samprata ir kad asmens vaikystės patirtys nėra viską nulemiančios, daug kas priklauso nuo visose raidos stadijose patiriamų krizių ir jų įveikos ypatumų. Taip pat Froido teoriją plėtojo Bandura, vystydamas socialinę kognityvinę teoriją, pagal kurią žmogaus elgesį lemia nuolatinė žmogaus individualių savybių, aplinkos veiksnių ir kognityvinių sugebėjimų tarpusavio sąveika (Bandura, 2009).

Interviu metu kalbant apie tyrimo dalyvių tėvų šeimas atsiskleidė jų vaikystės patirčių įvairovė.

Visi tyrimo dalyviai augo pilnose šeimose, bet ne visos jos buvo darnios. Keli informantai pasakojo apie alkoholiu piktnaudžiaujantį ir smurtaujantį tėvą, namuose vyraujančias griežtas auklėjimo taisykles. Tyrimo dalyvis T8 jautėsi apleistas ir nereikalingas:

„<...> mačiau alkoholį, mačiau smurtą ... aš ten kažkokių gerų dalykų net neatsimenu...auklėjimo...manęs neauklėjo tėvas, tik tai tikrindavo pažymių knygutes ir viskas. Vienu žodžiu, dvejetas – tu gauni lygintuvo laidu <...>. Auklėjimo jokio nebuvo, man niekas nepadėjo, niekam nebuvo įdomu, kas tu toks <...>“.

Informantas T1 teigė, kad namuose patyrė smurtą tiek jis, tiek jo motina, tačiau tėvo smurto sumažėjo tik tada, kai jis užaugo ir galėjo apginti save ir mamą:

„<...> mama skirtis norėjo, o tada tėvas pasakė, kad jeigu išsiskirsi, tai, žodžiu jis ją rūgštinti <...>. Auklėjimo būdas jo buvo ... lazdu, lazdu <...> ir muštynės būdavo, ir mamą skriausdavo, kol aš nepaaugau ir kol surišęs jo nepaguldžiau“ (T1).

Tyrimo dalyvis T3 augo ne tik su alkoholiku tėvu, bet ir su psichine liga sergančia motina:

„O tėtis mano .. statybininkas alkoholikas. Jis gerdavo <...>. Ji priepuolių metu išsirikia, tada turi sadistinių polinkių – muša, o jis gerdavo, retai namuose tvarkydavosi <...>. Ir aš išėjau anksti iš namų toks visai nekoks“ (T3).

Dar du informantai augo su alkoholiu piktnaudžiaujančiais tėvais, kurie buvo ramaus būdo, mažai dalyvavo šeimos gyvenime ir vaiko auklėjime. Šie tyrimo dalyviai mažai patyrė šiltų jausmų iš savo tėvų, jiems reikėjo išmokti prisitaikyti gyventi tokioje emociškai šaltoje aplinkoje. Fromas (2014) teigia, kad šeimose, kur tėvai slopina savo emocijas, yra pernelyg santūrus, susvetimėję ir neįsitraukę į vaiko gyvenimą, tai tokioje aplinkoje užaugę asmenys irgi tampa uždari, sunkiai kuria naujus santykius.

Kitose informantų tėvų šeimose santykiai buvo darnūs. Informanto T9 nuomone, jo tėvų šeima mokėjo ir stengėsi spręsti konfliktus dėl vaikų ir palygina, kad šiuolaikinės šeimos praranda šeimos kaip vertybės suvokimą:

„<...> jie mokėdavo išsispęst tas problemas, vertino vienas kitą, santuoką. Kad ten ir pykstasi, barasi, bet jie apsisuka ir vėl žiūri, kaip vaikus auginti, kaip gyventi <...> pagyvenom, įsisuko rutina, žmonai atsibodo tai vyras, tai metų skirtumas, tai vėl kažkas, atsirado kitas ir ji viską trenkė ir geriau išeit...Šeimos nebranginimas dabar yra labai dažnas reikalas <...>“ (T9).

Keli informantai savo tėvų šeimas laikė pavyzdinėmis, jautė pakankamai meilės ir šilumos, jose vyravo demokratinis auklėjimo stilius, vaikų nuomonė buvo svarbi ir vertinama:

„<...> buvau užaugintas tokioj, vadinkime, šeimyninėj demokratijoj...į mūsų nuomonę buvo atsižvelgiama...nebūtinai jos laikomasi, bet būdavo išklausa <...>“ (T4),

„<...> pas mus buvo tikra demokratija, parlamentas <...>“ (T6).

Darniose informantų tėvų šeimose nebuvo griežto vaidmenų pasiskirstymo, vyriškų ir moteriškų darbų, o viskas buvo daroma dėl bendro gerbūvio:

„<...> nebuvo būtina, kad jeigu tai virtuvė, tai čia moteriškas darbas, o ten viņi įkalt, tai būtina vyriškas...tikrai mačiau savo tėtį ne vieną kartą verdantį sriubą ir mačiau mamą, darančią kažkokius tai vyriškus darbus <...>“ (T7).

Apibendrinant galima sakyti, kad tyrimo dalyviai augo ne tik darniose šeimose, turėjo ir neigiamų tėvystės pavyzdžių, bet suaugę sugebėjo prisiimti atsakomybę už šeimą ir vaikus. Tai galima paaiškinti remiantis A. Banduros socialine kognityvine teorija, pagal kurią aplinkos faktorius nėra vienintelis, žmogaus elgesį lemia nuolatinė asmens individualių savybių, aplinkos veiksnių ir kognityvinių gebėjimų tarpusavio sąveika. Tai reiškia, kad dėl šių faktorių abipusės sąveikos žmogus gali keisti savo likimą kontroliuodamas aplinkos jėgas, pasinaudodamas savo kognityvinėmis galimybėmis, stebėdamas kitus žmones ir mokydamasis. Kaip teigia teorijos autorius, kuo geriau išvystyti žmogaus kognityviniai sugebėjimai, tuo didesnę poveikį jis gali daryti savo paties elgesiui, tuo pačiu įgydamas didesnę veiklos laisvę (Bandura, 2009).

4.3.2. Motinų tėvų šeimos ir jų vaikystės patirtys

Beveik visų tyrimo dalyvių šeimos iširo moterų iniciatyva, išskyrus vieną vyrą našlį ir vieną vyrą, kuris paliko sugyventinę, turinčią psichikos sutrikimą, išeidamas kartu su vaiku gyventi atskirai, ir dar vieną tyrimo dalyvį, kuris žmonos iniciatyva išsiskyrė prieš 7 metus, dukros gyveno su motina ir tik jai prieš 2 metus mirus jis ėmė mergaites auginti pats. Kad susidaryti vaizdą, kokių dar panašumų ar skirtumų turėjo buvusios tyrimo dalyvių vaikų motinos, interviu metu vyrų buvo klausiama, iš kokių šeimų jos kilusios. Buvusių žmonių / vaikų motinų gyvenimo aplinkybės jų tėvų šeimose buvo labai panašios – jos buvo iš nedarnių arba nepilnų šeimų, kelios augo atskirai nuo tėvų su seneliais. Tyrimo dalyviai taip apibūdina savo vaikų motinų tėvų šeimas:

„<...> šeima jos neaugino, ji buvo palikta ir seneliai ją augino <...> „ (T3).

„Nežmoniškas auklėjimas buvo <...> patėvis buvo nestabilios psichikos ...nesubalansuotas, nes ją žiauriai mušdavo. Neabejotinai tai paliko pėdsaką. Jos tiesiog norėjo greičiau atsikratyti <...>“ (T2).

„Jinai augo praktiškai su močiute <...> šeimos kaip tokios nežinojo. Jos tėvas gėrė...jos tėvai vis skyrėsi ir skyrėsi kas pusę metų „ (T5).

Fromas (2014) teigia, kad vaikas, augęs nedarnioje šeimoje, kartais siekia greičiau kurti savo šeimą ir mano, kad jo paties šeima bus lyg išsigelbėjimas nuo visų patiriamų problemų ir atitiks kuriamus lūkesčius. Tačiau tai gali tapti dar didesnių problemų priežastimi, ypač, jeigu šeimyninis gyvenimas nesiklosto pagal įsivaizduojamą idealų šeimos modelį, kuris buvo susikurtas mintyse. Informantas T10 taip apibūdina savo žmoną:

„<Ji pastoviai buvo paieškose. Jei ji dabar būtų gyva, dar neaišku, ar ji vis dar gyventų su savo vyru...girdėjau, kad ji jau norėjo kažkur pabėgti nuo kažko. Ji buvo tokia...kaip čia pasakyti <...> Kažkokiose man neaiškiose paieškose kažkokios laimės ar dar kažką, to idealo, kur visad būtų žydras dangus...ji pastoviai vijosi kažkokią svajones, bandė pasiekti kažką nepasiekiamo <...>“ (T10).

Jungas (cit. pgl. Rukšaitė, 2008) taip pat teigia, kad blogas santykis su tėvais, susvetimėjimas, nepuoselėjami šeimyniniai santykiai gali persiduoti iš kartos į kartą ir tik paties asmens suvokimas ir reflektavimas, kad šeimose patiriamos problemos ir situacijos kartojasi, gali padėti pakeisti ir sustabdyti šį problemų ratą, nebeperduodant to savo vaikams.

Taigi, visoms moterims trūko šiltų šeimyninių santykių, šeimos gyvenimo supratimo, motinystės pavyzdžio. Bendra ir tai, kad moterys buvo gana jaunos kurdamos šeimą, kelios išsiskyrusios iš karto kūrė naujas šeimas, kai kurios buvo žemesnio išsilavinimo nei vyrai, neturėjo pastovaus darbo.

4. 3. 3. Vaikystės patirčių ir savos šeimos patirčių sąsajos

Tyrimo dalyviai patys mažai sieja savo tėvų šeimas su savo dabartiniu gyvenimu. Net turėję teigiamą šeimyniško tėvo pavyzdį dauguma dabar linkę elgtis pagal savo supratimą ir vertybes, o ne sieti su matytomis patirtimis savo aplinkoje. Tačiau yra tyrimų (Grigutyte, 2008; Banytė, Pukinskaitė, 2010), kuriuose randamos tėvų vaikystės patirčių ir jų elgesio jau turint savo vaikų sąsajos. Vaikai, kurie augo patirdami tėvų meilę, kur jų poreikiai buvo atliepti, kur jie jautėsi saugūs ir suprasti, užaugę ir tapę tėvais daug lengviau suteikia tai ir savo vaikams. Taip pat augimas darnioje šeimoje ir matytas teigiamas pavyzdys gali lemti, kad užaugusiam vaikui geriau pavyks užmegzti ilgalaikius, tvirtus santykius.

Informantai pasakojo, kad augo sovietiniais laikais, kai buvo visai kitos gyvenimo sąlygos, nei dabar, jų tėvai turėjo daug dirbti tiek darbo vietose, tiek namuose, ūkiuose, mažai laiko galėjo skirti buvimui su vaikais, nebuvo tiek galimybių pramogauti ar kitaip su jais užsiimti.

Ieškant tyrimo dalyvių sąsajų su jų tėvų šeimomis, tėvo įvaizdžiu, jų pasakojimuose galima pastebėti tokį aspektą: augę su griežtu, agresyviu, dominuojančiu tėvu (dalyviai T3, T8) savo šeimose irgi buvo linkę kontroliuoti kitus, žmoną, laikytis savo nuomonės, o augę su ramiu, demokratišku tėvu, buvo labiau tolerantiški, daugiau kontroliuojantys save, o ne kitus. Nors tyrimo dalyviai nesieja vaikystės patirčių su nesėkmingai susiklosčiusiomis jų santuokomis, bet galima daryti prielaidą, kad teigiamo šeimos modelio nebuvimas, nedarnūs ir šalti tėvų tarpusavio santykiai paliko pėdsakus. Pavyzdžiui, informantas T2 nemato savo dalies kaltės, kad neišsaugojo šeimos, kurią labai vertino, bet iš jo pasisakymų galima suprasti, kad buvo gana valdingas, reiklus, kategoriškas, nenuolaidus, kas galėjo neigiamai veikti jo santykius su sutuoktine.

Kuomet vaikas, augdamas savo šeimoje, turėjo per daug atsakomybių, savo tėvams labiau vykdė tėvų funkcijas, o ne vaiko, atsiranda vaidmenų apskeitimai ir nebelieka ribų tarp kartų. Tai gali nulemti, kad suaugęs toks vaikas savo sukurtoje šeimoje per daug įsijaus į globėjo vaidmenį, prisiims visas pareigas ir atsakomybes tiek santykiuose, tiek buityje ar vaikų priežiūroje (Earley, Cushway, 2002).

4. 4. Šeimų gyvenimas iki ir po jų iširimo

4. 4. 1. Tėvų vaidmenys ir santykiai šeimoje

Nors motinoms jų vaikystėje trūko pozityvios, darnios šeimos aplinkos, bet kai kurie tyrimo dalyviai atskleidė, kad jų žmonos sugebėjo auginti, auklėti vaikus ir tvarkytis namuose, pagal vaidmenų pasiskirstymą vadino savo šeimos gyvenimą tradiciniu.

„<...> kaip tradicinėse šeimose, kad vyras daugiau dirba <...> moteris visada būna namuose. Jinai atsakinga už buitį, už maisto gaminimą, už tvarkymą, o už visus finansinius ir šeimos išlaikymą atsakingas vyras.“ (T8).

„Tai tuo metu pas mus buvo taip pasiskirstyta – aš vienas dirbau, išlaikiau šeimą ..., o moteris atliko savo darbus. Kaip ir tradicinėse šeimose, turbūt taip buvo <...>“ (T3).

Kiti informantai pabrėžė, kad neskirstė buities darbų į vyriškus ir moteriškus:

„Buitis buvo tokia, kad ji dirbo, aš dirbau, abu dirbom pilnu etatu. Prieš gimimą, pirmo vaiko gimimą, žmona ėjo į motinystės atostogas, aš vienas pasilikau dirbti. Aš nuėjau dirbti naktinį, po to buvo antras vaikas gimęs, antroji mergaitė, tai aš aš irgi dirbau naktinėje pamainoj. Dieną žiūrėjau vaikus, o žmona, kai grįždavo iš darbo leisdavo man pamiegot <...>. Ten nebuvo, ką skirstytis. Ką ji gali, ką aš galiu. Ten nebuvo taip, kad aš darau vieną, o tu kitą. Ką galim, tą ir darom, nes nebuvo, kad yra moteriški darbai ir yra vyriški darbai“ (T10).

Informantas T8 prisiminė, kad bendro gyvenimo pradžioje jis norėjo dalintis su žmona vaiko priežiūra, bet ji bijojo, kad vyras nesugebės su tuo susitvarkyti, nepasitikėjo juo:

„<...> jinai nenorėdavo, ne tai, kad nenorėdavo, nepasitikėdavo manim, kad paliks, suprantat, va vienam vaikus ir pradės verkt ar dar kažkas pasidarys, ir aš nemokėsiu peraut pampersų... kiekvienai motinai, žinot, taip atrodo, kad vyras nemokės ir negebės pasirūpint ir dažniausiai taip nutinka, kad vyrą neįgaliau padaro pačios moterys, niekada nieko nepalieka, nepatiki <...>“ (T8).

Informantai, kurių žmonos mažai dalyvavo šeimos gyvenime, gana kritiškai atsiliepė apie jas ir nurodė, kad tapus nepilna šeima suprato, kad taip gyventi tik lengviau ir išsireiškia, kad jos atliko tik gimdytojos vaidmenį:

„<...> be tokios personos, man, asmeniškai, lengviau yra, ir tokio trūkumo kažkokio neteko net ir pastebėti <...>“ (T4).

„<...> galima taip pasakyti: .. Aš susiradau moterį, ji man pagimdė dukrą ir tiek ... Ačiū, nu ir viso gero <...>” (T1).

Buvo tyrimo dalyvių, kurie ne tik dirbo, išlaikė šeimą, bet ir atlikdavo didžiąją dalį buitines darbų namuose, nors moteris nedirbo:

„Jai nereikėdavo nieko daryti, butas būdavo išvalytas ... nuo visko ji buvo išlaisvinta <...>” (T2).

„Kaip dabar matau, aš stengiausi – ir valgyt dariau, ir skalbiau, viską dariau už mamą ir už tėtį” (T3).

Kalbėdami apie savo ir buvusios žmonos santykius su vaikais informantai dalinosi pastebėjimu apie skirtingus ryšius ir vaidmenis su skirtingais vaikais:

„Mažesnė iš tikrųjų dukra buvo labiau prisirišusi prie jos, prie motinos, vyresnė būdavo daugiau prie manęs <...>“ (T8).

„<...> ji visada su mažesniu būdavo, o aš su vyresniu, jį išgirdavau, su juo bendraudavau <...> vat, palyginus, vyresniajam ji niekada tokių jausmų neturėjo” (T3).

Apibendrinant galima pastebėti, kad vyrų pasakojimuose apie buvusias šeimas bendra tai, jog jie ne tik išlaikė šeimas, bet ir nesišalino nuo buitines darbų ir vaikų priežiūros. Galima daryti prielaidą, kad dėl to jiems likus vieniems su vaikais nebuvo labai sunku prisiimti atsakomybę už šeimą.

4. 4. 2. Vyro ir moters santykiai po šeimos iširimo

Tyrimo dalyviai dalinosi įvairiomis patirtimis, koks buvo bendravimas su vaiko mama po skyrybų. Informantas T4 sakė, kad bendravimą su vaiko mama galėjo atnaujinti tik tuomet, kai ji pradėjo gydytis psichinę ligą, tačiau bendravimas buvo nutrūkęs kelis metus:

„<...> nebendravau, kokius, turbūt, pora metų <...> po to galų gale pradėjo gydytis ir vaistus gert ir panašiai, tai po kažkaip tai vat ir teko pabendrauti su ja <...>“ (T4).

Kitas informantas svarstė, kad moteris nutraukė bendravimą po skyrybų tiek su vaiku, tiek su vyru dėl to, kad vaiko globa atiteko ne jai ir tai buvo pyktis, nepasitenkinimas dėl tokio teismo sprendimo, kuris sumenkino jos kaip moters ir mamos vaidmenį:

„Pirmus metus mes visai mes ten nebendravom, turbūt jai buvo pamynę jos moteriškumą, kad čia taip galėjo nutikti“ (T8).

Apžvelgiant kitas tyrimo dalyvių patirtis galima išskirti, kad moterys su vyrais po skyrybų elgėsi destruktiviai, naudojo psichologinį smurtą, kai kurios nuteikinėjo vaikus prieš tėvą. Informantas T9 pasidalino patirtimi, kad moteris, siekdama, kad vaiko globa atitektų jai, teikė melagingus pranešimus policijai:

„Man ji buvo iškvietusi tris kartus policiją <...> neva žudytis išvažiavau. Tai buvau išvežtas net į Žiegždrius patikrai <...> (T9).

Taip pat susidūrė su moters provokacijomis, kad tai sukeltų jo netinkamus veiksmus ir būtų priežastis įsitraukti Vaiko teisių apsaugos tarnybai ir vaiko globa atitektų jai:

„Ar ji gerų patarėjų turėjo, ar advokatė jai liepdavo tam tikrais momentais taip elgtis, kad išprovokuotų mane, kad atimtum tą vaiką <...> kaip ji man yra minėjusi po skyrybų, kad mane sutraiškys kaip vabalą. Ir emociškai, ir morališkai, ir finansiškai sutrypsiu <...>“ (T9).

Taigi, iširus šeimoms kai kurie tėvai išvis nepalaikė jokių santykių arba jie nebuvo draugiški. Tokia padėtis ne tik neleido kartu spręsti vaikus liečiančių klausimų, bet ir trukdė kokybiškam, artimam vaikų bendravimui su motinomis.

4. 4. 3. Mamos ir vaikų santykiai po šeimos iširimo

Siekiant, kad vaikas augtų kaip visapusiška asmenybė, patirtų tiek tėvo, tiek mamos vaidmenis, po skyrybų labai svarbu, kad vienas likęs suaugęs asmuo užtikrintų vaiko bendravimą su motina.

Tačiau tyrimo dalyvių interviu metu išaiškėjo, kad kai kurios motinos pačios po šeimos iširimo buvo linkusios kuriam laikui nutraukti ryšius tiek su buvusiu vyru, tiek su savo vaikais:

„Tuo momentu nelabai mamai buvo įdomu, kaip vaikas, kaip kas...dabar jau vaikas bendrauja su mama, bet kai mes išsikraustėm, tai ji jokių interesų nerodė“ (T4).

„Po teismo uždarė duris ir su meilužiu išvažiavo į užsienį...lyg vaikų nebūta <...>“ (T2).

Tyrimo dalyvių nuomone, moterys, nebendraudamos su vaikais, parodo savo pyktį ir principus, nukreiptus į buvusius vyrus, tačiau dėl tokio jų elgesio kenčia vaikai, nes lieka be ryšio su jais artimu žmogumi:

„Kas liečia motiną, jis su ja nebeturi nei apie ką kalbėti, nei nieko...Ji prarado su juo ryšį. Daugiau buvo priekaištai vaikui, nei bandymas išlaikyti ryšį. <...>, kad tu ten pasirinkai tėvą, o ne ją. Dėl šitų priekaištų jis ir nelabai bendrauja su ja“ (T9).

Tyrimo dalyviai dalinasi ir tokiomis patirtimis, kad moterys po skyrybų bendrauja su vaikais, leidžia kartu laiką, tačiau pastebi, jog jų santykiai su mama pasikeitė. T8 informanto buvusi žmona ir po skyrybų bendrauja su dukromis, jos kartu leidžia atostogas. Tačiau vyras pastebi, kad mama su dukromis nutolo, nebeliko emocinio ryšio, o mama savo retą buvimą kartu, dėmesio trūkumą bando kompensuoti materialiniais dalykais, kas dukroms nėra svarbiausia ir jų santykiai keičiasi:

„<...> vasarą pasiima mėnesį laiko atostogoms ir jos labai laukdavo, bet grįždavo ir didžiausias pastebėjimas mano buvo – negavo emocinio ryšio, šilumos ir meilės, ko jos tikėjosi. Jos gaudavo materialius dalykus“ (T8).

Taip pat mamos ir vaiko santykių pokyčius po tapimo nepilna šeima pastebi ir informantas T6. Dėl motinos reto bendravimo su vaiku silpo artimas jų ryšys:

„Kai mažesnis buvo, labiau norėjo. Dabar tiesiog palaiko ir tiek. Kiek jau gaunasi palaikyt, reiškia ,abipusiai to kontakto <...> to tokio didelio, sakykim, bendravimo su vaiku.. jo ir nebuvo.

Išskyrus pirmus metus buvo toksai labai didelis tas bendravimas, labai artumas didelis. O paskui toks visada per atstumą, daugiau mažiau“ (T6).

Taip pat, tyrimo metu išaiškėjo, kad kartais patys vaikai nebenori bendrauti su mama:

„ <...> visai nenoriai bendrauja su mama. Nenori bendrauti“ (T3).

Informantas T8 dalinasi, kad pats turi skatinti moterį dažniau susisiekti su dukromis, palaikyti ryšį:

„<...> vyresnė sakydavo, kad: „va mama pamiršo mus, nepaskambino“. Man reikėdavo pačiam jai rašyt žinutę, kad gal paskambyk dukrom <...>“ (T8).

Kitas tyrimo dalyvis irgi buvo nusivylęs motinos elgesiu, kad neatlieka savo kaip mamos vaidmens vaiko gyvenime:

„O tas motinos ... kažkoks tai - kaip nebuvo, taip ir nėra“ (T5).

Informantas T9 kalbėjo apie netinkamą motinos elgesį santykiuose su vaikais, nes ji sūnams blogai kalba apie tėvą, nuteikinėja prieš jį, riboja jos auginamo vieno iš vaikų susitikimus su tėvu ir broliu, nors jaunesnis vaikas išreiškia poreikį daugiau būti su tėčiu. Informantas dalinasi pastebėjimais, kad prisimena vos kelis atvejus, kai vyresnysis vaikas, pabuvęs pas mamą grįžo geros nuotaikos:

„ <...> mama pamatė, kad pas mažiuką ir mane atsiranda didelis ryšys, kad jam patinka čia ir panašiai. Jos pavydas, pyktis, kad nebūtų kaip su vyresniu, kai jis liko pas mane, tai ji bando riboti tą bendravimą <...>. Bet pastoviai, kada grįžta iš mamos, visada susinervinęs, piktas, nes paklausia kažko tai... kaip visada tai tas negerai, tai anas. Amžini priekaištai vaikui <...>“ (T9).

Toks motinos elgesys su vaiku gali nulemti jo elgesio pasikeitimus, mokymosi sunkumus, vaikas gali tapti pasyvus, užsidaręs (Kurienė, 2017).

Vaikui netekus vieno iš tėvų labai svarbu leisti vaikui išgedėti, priimti jo emocijas ir padėti jam jas suprasti. Taip pat, priklausomai nuo vaiko amžiaus, suprantamai jam paaiškinti, kas nutiko ir neslėpti mirties fakto. Jeigu tėvai slopiną vaiko sielvartą, stengiasi, kad vaikas greičiau užsimirštu ar nekalbėtų apie prarastą šeimos narį, tai gali tapti problemų priežastim ateityje (Polukordienė, 2008).

Informantai našliai pastebėjo, kad vaikų santykis su mama išlieka ir jai mirus: vaikai dalinasi prisiminimais apie mamą, išskiria jos mėgstamas veiklas ar kokie būtų jos pasirinkimai kasdieninėje veikloje, kaip ji elgtųsi tam tikroje situacijoje:

„ <...> tarkim mažėlis, jis visą laiką: „jeigu mama būtų gyva <...>. Anksčiau šitas dalykas būdavo įvairiose situacijose „Jeigu mamytė būtų gyva, jinai mėgtų va šitą padaryti, jeigu mamytė būtų gyva, tai jinai ten mėgtų ten kažką suvalgyti. Jeigu mamytė būtų gyva, tai jinai nusipirktų tą <...> tai būdavo absoliučiai daugelyje įvairių situacijų“ (T7).

Šis tyrimo dalyvis pasirinko labai atvirą ir drąsų būdą, kaip mažiems vaikams paaiškinti apie mamos mirtį. Informantas dalinasi patirtimi, kad jautė aplinkinių neigiamą vertinimą dėl šio

pasirinkimo, nes tai, anot jų, padarys dar gilesnę traumą, sukels dar daugiau psichologinių problemų, kad vaikai yra per maži tai suprasti. Tačiau tyrimo dalyvis pastebėjo, kad tai, jog vaikai pamatė mamą ligoninėje, o paskui ir laidojamą, padėjo jiems išvengti iliuzijų, kad mama „atsibus“ ar „sugrįš“:

„<...> kadangi žmona buvo kokias dvi, tris dienas reanimacijoj, tai mano pusbrolis atvažiavo iš Švedijos, jis ten gydytojas ir aš jo tada klausiau, kaip man ten tiem vaikam? <...> Ir natūralus klausimas buvo, kaip paaiškint vaikam <...> Lietuvoj iš tikrųjų, šiurpą kėlė daug kam, bet iš tikrųjų, tenka pripažint, kad aš galvoju, kad aš klaidos nepadariau. Ta prasme, patarimas buvo psichologo toks, kad jeigu mama dar yra reanimacijoj, tai vaikus reikia nuvest į reanimaciją ir jie, žodžiu, turi pamatyt visą tą mamos kelią nuo ligoninės iki kapo duobės, kad nebūtų paskui tokių dalykų, kad vaikai galvoja: „nu, gal mamytė sugrįš“ (T7).

Šiuo atveju labai svarbu, kad likęs vienas tėvas kartu su vaikais prisimintų mamą ir dalintųsi prisiminimais su jais. Pasak Kurienės (2017), taip vaikai išsaugo psichologinį mamos paveikslą, su kuriuo gali tapatintis, į kurį gali atsiremti.

Kelios tyrimo dalyvių vaikų motinos yra emigravusios, iš jų tik viena palaiko minimalius santykius su dukra, atsiunčia jai pinigų ir kartais susiskambina. Atatolio šeimų tyrimai (Juozeliūnienė, Kanapienienė, Kazlauskaitė, 2008; Česnuitytė, 2020) rodo, kad nepriklausomai nuo to, kad vaikas lieka gyventi su vienu iš tėvų ar globėju Lietuvoje, vis tiek toks šeimos modelis gali būti žalingas. Vaikai patiria neapibrėžtumą, nejaučia gyvo bendravimo ir dažnai kaip kompensacija už tai būna aprūpinami dovanomis, materialiniais dalykais, kurie suteikia tik laikiną džiaugsmą, bet vis tiek neatstoja pastovaus bendravimo su motina. Taip pat vieno iš tėvų emigracija gali sutrikdyti vaiko mokymosi pasiekimus ir kitas jo kasdienes veiklas, nes gali atsirasti iliuzija, kad jis irgi emigruos, todėl nebereikia stengtis, atsiranda abejingumas pomėgiams, draugams. Kitas žalingas vaikams atotolio šeimų aspektas: vaikas gyvena įsitikinime, kad visa šeima emigruos ir vėl gyvens kartu arba motina sugrįš į Lietuvą ir šeima vėl bus pilna. Tyrimo dalyviai T 1 ir T 2 dalinosi, kad moterys, emigravusios dėl geresnių finansinių galimybių ar mokslo užsienyje, pradėjo kurti kitas šeimas ir savęs su dabartine šeima nebesiejo.

Tyrimo dalyviai kalbėjo ir apie motinas, kurios, nors ir turi galimybę gana dažnai susitikti su vaiku, bet ne visada pasinaudoja teismo paskirtu bendravimo grafiku, nes yra užsiėmusios kitais reikalais:

„Būna, kai ateina jos laikas .. grafikas, susiplanuoju darbus , nes ne viską su vaiku padarysi, tai, ai, negaliu, man ten tas ar tas ... Kitą kartą ... <...> būna, pasislepia pusei metų .. prisimena vėl ir vėl dingsta <...>“ (T5).

Kaip teigia Goldscheider et al. (2015), dažnai motinos, kurios po skyrybų jau yra sukūrusios kitas šeimas, turi vaikų su nauju partneriu, sunkiai paskirsto savo laiko, emocinius ir finansinius resursus, kad galėtų tinkamai bendrauti su paliktos šeimos vaikais.

Taigi, tyrimo duomenys rodo, kad dažniausiai pačios motinos nebuvo linkusios bendrauti su vaikais. Vienos emigravo, kitų reti susitikimai su vaikais silpnino emocinį ryšį ar juos veikė trikdančiai dėl nuteikinėjimo prieš tėvą. Toks motinų elgesys gali būti susijęs su jų pačių vaikystės patirtimis, atspindi turimas vertybes ir požiūrį į motinystę.

4. 5. Vienišo tėvo iššūkiai ir patirtys

4. 5. 1. Buities tvarkymas, vaikų priežiūra ir auklėjimas

Priklausomai nuo nepilnos šeimos situacijos ir aplinkybių skiriasi ir tyrimo dalyvių patirtys, kas jiems buvo sunkiausia buityje, kasdieniuose darbuose ir vaikų priežiūroje, kai pradėjo gyventi vienas su vaikais.

Tyrimo dalyviai, dalindamiesi patirtimi apie pokyčius savo kasdienėje veikloje, buityje, vaikų priežiūroje pastebėjo, kad vertindami, kaip jiems sekėsi susitvarkyti su naujais vaidmenimis ir darbais, išskirtų keletą etapų.

Informantas T3 teigė, kad pokyčius po skyrybų padalintų į kelis etapus – tuoj po žmonos išėjimo iš bendro šeimos gyvenimo ir kai pradėjo susitaikyti su situacija ir viskas stabilizavosi, kuomet atsirado organizuotumas, viskas pasidarė aiškiau, buities darbai palengvėjo:

„<...> išskirti pradinį etapą ir kai buvau „kosmose“. Ir po pusės metų, kai aš po truputį aš jau pradėjau krapštytis iš to viso <...> visko buvo tuo metu, nelabai kai ką supratau, ką reikia daryti ir kaip <...> dabar viskas yra labiau organizuota. Viskas struktūrizuota. O ten tai buvo ... puoli ten, puoli šen <...>“ (T3).

Kitas išryškėjęs pokytis, kuris kėlė sunkumą, buvo tai, kad viską reikia atlikti pačia, viską suspėti ir nėra su kuo pasidalinti buities darbų, nebėra laiko sau ir savo pomėgiams. Kaip teigė Hilton et al. (2008), nepilnoje šeimoje yra padidinta suaugusiojo atsakomybė, kas gali varginti, kelti emocinį diskomfortą:

„Būtų antras žmogus, tai tu galėtum, sakykim, skirti daugiau dėmesio kitiems dalykam <...>. O dabar to laiko tiesiog nebelieka <...> laiko pasidalijimo trūksta žinoma <...> namuose turi dirbt dviem etatais“ (T7).

Kitas tyrimo dalyvis dalinosi pastebėjimu, kad vaikams reikia skirti didelę dienos laiko dalį:

„<...> didžiausia problema man, kad joms nuolatos reikia dėmesio. Jų negalima palikti net penkiom minutėm be priežiūros. Aišku, jeigu neduodi į rankas kokio telefono ar planšetės. Tada taip, vaikas paskęsta, tada tyla, ramybė namuose. O taip tai reikia pastoviai žiūrėti, ką sako, ką daro, kodėl daro, kodėl sako“ (T10).

Tačiau toks susitelkimas tik į vaikų poreikius ir viso laiko skyrimas tik jiems gali būti žalingas tėvui kaip suaugusiam asmeniui. Anot Adlerio (2003), turi būti išpildomi trys pagrindiniai elementai žmogaus gyvenime: socialiniai ryšiai, artimi santykiai ir darbas / hobis, kad žmogus gerai jaustųsi,

augtų kaip asmenybė. Jeigu žmogus per daug susikoncentruoja tik į vieną iš šių elementų, o kitus nustumia į šoną, tai gali sukelti sąstingį, prarandamas džiaugsmas kasdieninėje veikloje, nepatiriami nauji dalykai.

Kasdieniniai darbai ir rūpesčiai labiausiai vertė vyrus pastebėti ir įvertinti moters namuose darytus „nematomus darbus“, kurių nepastebėdavo ir neįvertindavo anksčiau:

„<...> iš tikrųjų buvo sunku ir tie paprasti dalykai, tokie kaip ten sako – kai kurie dalykai gyvenime atrodo, kai gyveni šeimoj, kad jie pasidaro patys, bet nu jie patys nepasidaro“ (T7),

„Kaip sako, kai žmona tvarko, tai nepastebi, dulkę yra ar nėra, pradedi pamatyt paskui ir dulkes <...>. Daug atsirado visokių tokių veiklų, ko anksčiau nebūdavo, viskas, kas susiję su buitim“ (T9).

Tyrimo dalyvis T7 išskyrė, kad jam sunkiausia buvo ir tapo iššūkiu tie buities darbai, kuriuos namuose atlikdavo moteris:

„<...> iššūkis buvo toks, kad reikia dabar daryti tai, ko tu nesi daręs niekada. Tai kaip pavyzdys, kaip ir minėjau buities reikalus <...> sušukuoti, išdžiovinti plaukus, supinti, aprengt reikia į darželį, suruošt iš vakaro drabužius, nuvežti į darželį. Čia tas buvo sunkiausia. <...> elementarus dalykas – žmona rūpinosi vaikų drabužiais. Ir staiga jinai numiršta <...> aš neįsivaizdavau kokių drabužių, kokiam momentui reikia <...> kai kurie dalykai buvo tokie, kuriais tu visiškai nesidomėjai, staiga jie tau nukrito“ (T7).

Kitas tyrimo dalyvis kalbėjo apie visišką dienos užimtumą, kai prieš ir po darbo dar turėjo rūpintis negalią turinčiu sūnumi:

„<...> teismo sprendimo nutartis buvo - kas dvi savaites jinai savaitgaliais gali pasiimti. Kartais pasiima, kartais ne. Tai mūsų dienotvarkė tokia: atsikėlei, prausiesi, pusryčiai, rengiesi, eini į mokyklą specialią X. Tada ten leki į darbą. <...> Po to po darbo kažką pasiimam maisto ruošai, namo - tiek laiko ir belieka, kad apsiprausiam, šiek tiek apsitvarkėm, pasigaminom valgyt. Valandą kokią ten pažaidei ir vėl miegučio. To laiko neliaka. Nedirbtum, tai taip...“ (T5).

Kuomet nepilnoje šeimoje yra daugiau negu vienas vaikas, tėvai susiduria su sunkumu, kai pradeda skirtis vaikų poreikiai, kasdienės veiklos, o likęs vienas tėvas jaučia atsakomybę vaikams dėmesį ir laiką paskirstyti vienodai. Apie vaikų užimtumo organizavimą, kartu stiprinant bendravimą ir emocinius ryšius rašė Leliūgienė (2003), Kurienė (2017) ir kiti autoriai. Informantas T7 dalinosi patirtimi, kad pradėjus ryškėti vaikų poreikių skirtumams jis stengėsi ieškoti kompromiso, kad visi leistų laiką kartu ir taip pavyktų suteikti abiem vaikams pakankamai dėmesio ir šeimos santykiai stiprėtų:

„<...> tokie išsiskyrimai dideli. Vienas nori tą daryti, kitas nori tą daryt, o aš su abiejais kartu negaliu to ar ano daryti <...> reikėjo kažkokiu būdu bandyt ieškot, nu, tokio kompromiso, kad kažkuris tai vienas vaikas neliktų nuošalyje <...>. Tėtis su vienu vaiku ten kažką <...>, o kitam

neįdomu, atsiskyrė ir paskui, va kuo toliau, tuo labiau ir tolsta <...> kažkaip tai daryt į tą pusę, kad visgi mes darom kartu <...>“ (T7).

Tyrimo dalyviai pasakojo, kad jų buitis palengvėjo, kai vaikai tapo savarankiškesni, galėjo prisiimti daugiau pareigų. Vaiko ankstyvas savarankiškumas buvo pagalba namuose:

„Man atrodo, nuo pirmos ar nuo antros klasės jau ji pati į mokyklą vaikščiojo <...>. Ji man ir ant stogo lipa, ir kaminą išvalo ir ir ten malkas kartu pjaunam, ir ką tikrai nori <...>. Džiugino jos savarankiškumas, darbštumas, jautrumas, kruopštumas“ (T1).

„ Buities darbai sumažėja ir tampa lengviau juos visus atlikti, kai vaikai paauga ir gali daugiau prisidėti prie kasdieninių darbų namuose „<...> vėlgi, kai vaikai auga, automatiškai dalis darbų, kaip čia sakyt, pasidalijama jau ne tarp tėčio ir mamos, o tarp tėčio ir vaikų <...> pačioj pradžioj po žmonos mirties ir dabar, tai aišku, tų darbų dabar yra mažiau <...> visiems jau sakau, kad aš neprisimenu, kada aš dulkes siurbiau <...>“ (T7).

Bajoriūno (2004) nuomone, vaikai stebi tėvus, ima pavyzdį ir mokosi iš jų kasdieninių darbų, bet tyrimo dalyvis T10 pastebėjo, kad reikia ir pastangų bei nuoseklaus auklėjimo, kad vaikai įprastų atlikti darbus pagal savo jėgas:

„Buityje... aš dabar jas pripratinau prie visokiausių darbų, kad sutvarkytų kambarį savo, kad išsiurbtų kambarį, kad išplautų indus, sutvarkytų virtuvę <...> Į sodą nuvažiuojam tai irgi padaro... Pernai kažką paprašius padaryt net rudenį, ten buvo su didžiulėm kovom, net, pavyzdžiui, uogas surinkt <...>. Praeitą ar užpraitą savaitę buvau paėmęs jas į sodą ir paprašiau padaryt darbą, jos padarė. Aišku reikėjo stebėt, kaip daro, reikėjo paraginimo, bet jos darė“ (T10).

Informantai pasakojo, kad dėl poreikio viską suspėti tiek namuose, tiek darbe, tiek vaikų priežiūroje turėjo labiau pasitikėti vaikų savarankiškumu. Tyrimo dalyvis T7 sakė, kad suvokdavo, jog kartais rizikuodavo, duodamas vaikams tokį ankstyvą savarankiškumą ar atsakomybę. Jo manymu, kad padėjo sukurtos aiškios taisyklės, kaip vaikai turi elgtis įvairiose situacijose, kada lieka vieni namuose:

„ <...> rizikuot ir daugiau pasitikėti vaikais ir kai kada juos palikti juos vienus tokiose situacijose, kai mes dviese būdami tikrai vienu nebūtume palikę <...> tas dalykas tuos vaikus padarė daug savarankiškesnius <...> aš neturiu jokios problemos, tarkim, išvažiuot penktą valandą ryto, palikt juos miegančius ir aš tikrai žinau, kad mes atidirbom sistemą <...>“ (T7).

Namuose esančios aiškios taisyklės taip pat padėjo ir informantui T4, kad kasdienėje rutinoje viskas būtų kuo lengviau. Tai svarbi pozityvaus auklėjimo taisyklė – nustatyti vaikui jam suprantamas ir aiškias ribas.

Jis pastebėjo, kad kildavo vaiko auklėjimo sunkumai, kai tėvas ir motina, gyvendami atskirai, taiko skirtingus auklėjimo metodus. Tada vaikas, pabuvęs su mama ir močiute grįžęs namo pradeda tokio elgesio reikalauti ir iš tėvo:

„ <...> pavyzdžiui, po savaitgalio pabuvimo pas močiutę ar ten pas mamą, tai pradeda to nevalgyt: o man ten tenais tas, o man tenais anas ir toksai vat išsidirbinėjimas“ (T4).

Pasak Meadows (2009), tėvų skyrybos ar vieno iš tėvų netektis yra sunki krizinė situacija vaikui, todėl labai svarbu vienam likusiam tėvui su vaiku išlaikyti šiltą ir artimą santykį, kad vaikui tai sukeltų kuo mažiau galimų neigiamų pasekmių ateityje. Tyrimo dalyviai tai irgi suprato ir pradėjo skirti vaikams dar daugiau dėmesio ir leisti daugiau laiko kartu:

„ <...> pradedi jiems skirti daugiau dėmesio po skyrybų <...>. Tas ryšys su vaikais automatiškai padidėjo, nes daugiau neturi kam skirti dėmesio, tai jį visą skiri vaikams <...> ryšys dabar yra, švelniai tariant toks įspūdingas. Mes jei ir pasipykstam, tai labai grietai susitaikom ir vėl bendraujam, pykčio nelaikom <...>“ (T9).

Kaip teigė vienas informantas, pasikeitė ir vaiko santykiai su tėvu:

„Jis prie manęs beveik neidavo. Mes pažaisdavom, viskas tvarkoj, bet mama, mama. Į koją įsikibęs gyveno. Po išsiskyrimo tas lūžis buvo visai priešingas. Aš manau, kad jo pyktis buvo nukreiptas ant mamos, kad išėjo <...> iš mamyčiuko patapo tėvyčiukas <...>“ (T3).

Informantas T9 dalinasi, kad svarbu, kai yra nepilna šeima, vaikui įskiepyti šeimos vertybes:

„Bandau vaikui įdiegti supratimą, kad ne pinigai, ne dar kažkas, o šeima yra svarbiausia. Turėt šeima, ją saugoti, globoti, pagarba tėvam“ (T9).

Pasak autorių Biblarz, Stacey (2010), tapę vienišais tėvais vyrai susiduria su naujais iššūkiais auginami mergaitės. Informantai, kurie augina dukras, dalinasi vienu didžiausiu jiems iššūkiu - prižiūrėti dukrų higieną, rūpintis jų išvaizda:

„<...> maudymasis tų vaikų ... ir nesvarbu, kad tu tėtis esi, bet tu esi vyras, čia yra mergaitės. <...> tas mergaičių prausimas, supynimas kasų, aprengti taip, kaip jos nori, kaip joms patinka“ (T8).

Grigutyte (2008) teigia, kad jeigu vaiko aplinkoje nėra motinos arba jos elgesys yra disfunkcinis vaiko atžvilgiu, labai svarbu aplinkoje rasti moterišką teigiamą pavyzdį, kuris atlieptų vaiko šilumos poreikius - tai gali būti kitos aplinkoje esančios moterys: močiutė, teta, auklė. Apie tai interviu metu kalbėjo ir informantas T6:

„ <...> visi tie aspektai vedasi, kad žmogus - ar vyras, ar moteris būtų, jis turi matyti kitos lyties gyvenimą. Ta prasme, nebūtinai tai turi būti reiškia, toj šeimoj. Jeigu toj šeimoj nėra, visada galima rasti toj aplinkoj pavyzdį. Visada galima rasti tą herojų ir vaikui įdiegti, kaip siekiamybę santykiuose. Visa tai galima kompensuoti <...>“ (T6).

Informantas T8 pastebėjo, kad vyresnioji dukra pradėjo atlikti mamos vaidmenį jaunesnei sesei:

„ <...> vyresnė netgi dukra, nežinau, kai kuriais momentais atstodavo net mamą sesei, nors du metai tik skirtumas“ (T8).

Taip pat tyrimo metu išryškėjo, kad labai svarbus senelių, o ypač močiutės dalyvavimas nepilnos šeimos gyvenime, nes artimas santykis su anūkais sukuria ir iš dalies atstoja mamos vaidmens stoką šeimoje:

„Bandydavo atstot mano mama jų mamą, nes vis tiek moteris yra. Aš kaip tėvas, kad ir pats geriausias tėvas, bet vis tiek neatstosiu mamos, moters <...>“ (T8),

„<...> šiaip tai pagrindė užima močiutė mamos vaidmenį <...> (T4)“.

Taigi, vyrai, vieni auginantys vaikus, turėjo nemažai iššūkių derindami vaikų priežiūrą ir rūpinimąsi buitimi. Reikėjo išmokti naujų veiklų ir įgūdžių, planuoti laiką, organizuoti šeimos gyvenimą pasitelkiant vaikams suprantamas taisykles, leisti pasireikšti vaikų savarankiškumui.

4.5.2. Finansinė padėtis ir darbo derinimas su vaikų priežiūra

Tyrimo dalyviai, aptardami savo šeimos ekonominę padėtį, išskyrė tokius aspektus, nuo ko ji priklauso: tai turimos santaupos ir pajamos iki tapimo nepilna šeima, gaunamų darbo pajamų pastovumas, galimybės suderinti darbo ir šeimos pareigas ir kaip buvusi žmona finansiškai prisideda prie vaikų išlaikymo.

4.5.2.1. Šeimų finansinė padėtis

Analizuojant tyrimo dalyvių pasisakymus išryškėjo, kad vyrų šeimų materialinė padėtis buvo gana įvairi tiek iki tapimo nepilna šeima, tiek po to, bet skurde jie niekada negyveno.

Kai kurie vyrai susidūrė su moterų noru pasipelninti, kai teko ne tik apsiimti vaikų globą, bet po teismo sprendimo ir pasidalinti turimu turtu arba grąžinti teismo numatytą pinigų dalį buvusiai žmonai:

„ <...> jinai pradėjo reikalaut, kad man priklausyto buto pusė kainos, įsigijom santuokoj, sakau, tu juk supranti, kad tavo ten pinigų nėra nei cento, <...> išvis ne iš tavo tai pajamų, aš tau niekad neprikišdavau šito dalyko, bet dabar tu vat reikalauji to, kas tau teisiškai galbūt priklausyto, taip, aš nesiginčiju, bet morališkai tau nepriklausyto Jinai iš manęs išsireikalavo ten dvidešimt šešis tūkstančius <...>“ (T2).

Dėl tokio teismo sprendimo ir moters poreikio atgauti dalį turto vyras prisiima didelę finansinę naštą, nes tenka atiduoti savo santaupas, imti paskolą pinigų gražinimui ar skolintis pinigų iš artimųjų, nors namų ūkyje lieka tik vieno suaugusiojo pajamos.

„Tai aš jai sakiau, sakau, kad tiesiog aš neturiu, dabar aš noriu tuos mokslus pabaigti, sakau, kad tokių pajamų neturiu, aš negalėsiu tau... Nu, metams tau atidėjimas, o paskui jau bus matyt. Nu, po metų jinai užblokavo man sąskaitas visas <...>“ (T2).

Tyrimo dalyvių šeimų finansinis stabilumas ir gerovė tik maža dalimi priklauso nuo artimųjų pagalbos, mamos skiriamų vaikams alimentų ir valstybės paramos. Tačiau galima pastebėti, kad

vyrų, nors šeimos finansinė padėtis ir nėra labai gera, nenoriai kreipiasi valstybės paramos, teigdami, kad per daug biurokratijos ir tai juos atgraso.

„Ne, žinokit, porą kartų užėjau, pasižiūrėjau į tuos popierius ir išėjau <...>“ (T1).

Remiantis Lietuvos Respublikos Civiliniu kodeksu (2000) yra numatyta, kad tėvai, kurie turi nepilnamečius vaikus, nutraukdami santuoką arba pradėdami gyventi skyrium, turi susitarti ir sudaryti sutartį dėl vaikų išlaikymo, kurią tvirtina teismas. Išlaikymo tvarka ir forma nustatoma bendru tėvų susitarimu. Alimentai turi atitikti vaiko poreikius ir užtikrinti, kad bus sudarytos tinkamos sąlygos jo ugdymui. Vaiko išlaikymo susitarimo suma priklauso nuo tėvų materialinės padėties. Abu tėvai proporcingai turi prisidėti prie vaiko išlaikymo, nebent yra susitarta kitaip.

Tyrimo dalyviai atskleidė skirtingas situacijas, kaip moterys laikosi vaikų išlaikymo susitarimo. Kai kuriuose informantų šeimose moterų teikiama finansinė parama vaikui buvo nevienodo dydžio nuolat ar tik kartais atsiunčiama suma, kurios tėvai nelaikė reikšminga pagalba:

„Kažkokią sumą pastoviai, bet ten jau jų su dukra tiesioginis reikalas...“ (T1).

„Po šimtą jeigu aš neklystu, ne daugiau, palaukit, po tris šimtus beveik <...> na jinai atsiųsdavo ten, aišku, bet... nu bet prieš tai man teko atiduoti, už pusę buto atidaviau ten pinigus, ten gi turėjom dar butą vieną „ (T2).

Tačiau tyrimo metu išaiškėjo, kad dažniau moterys linkusios nemokėti vaikams pinigų ir neprisidėti prie jų išlaikymo. Vyrų teigė, kad moteris reikia raginti pervesti pinigus:

„<...> jinai gyvena užsienyje, man reikėdavo rašyt: „gal gali kažkiek atsiųsti?“ Na, iš tikrųjų, tai yra žema, jeigu tu tu vaikams neatsiunti...“ (T8).

Kai kurie informantai patyrė, kad moterys siekia turėti vaiko globą nenorėdamos prarasti lengvatų ir išmokų, o ne dėl to, kad joms svarbu auginti vaiką:

„Suprantat, reikės mokėt vyrui, tai čia žema ... Taigi čia viskas, visus pinigus atiduoti, kai man kaip moteriai pinigai galvoje <...>“ (T8),

„Moterys dėl ko daugiau kovoja, nenori pasiduoti, nes čia yra labai žema, nes joms reikės mokėti alimentus“ (T9).

Remiantis Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymu (2017) moterys, kurios po šeimos atsiskyrimo atsisako prisidėti prie vaikų išlaikymo, nemoka nustatytų alimentų, tampa Vaikų išlaikymo fondo skolininkėmis. Jeigu vaikus auginantis tėvas kreipiasi, iš šio fondo jam mokama nustatyta nedidelė išmoka.

Tačiau būna ir taip, kai po skyrybų gyvenant skyrium vyras išlaiko ne tik vaikus, bet ir savo buvusią žmoną, pasirūpina jos gyvenamąja vieta ir tuo, kad ji turėtų stabilias pajamas:

„<...> tai aš jai atidaviau tą butą. Ji už tą butą gauna nuomą, pati ten negyvena. Tai turi pajamų, o iš jos aš nieko neprašau ir, aišku, ji pati nepasiūlė <...>“ (T3).

Kažkiek pasikeitusi šeimos finansinė padėtis, anot kai kurių tyrimo dalyvių, padėjo jiems išmokti planuoti šeimos finansus ir tai jie laiko teigiamu dalyku:

„Teko sėdėti, mokytis skaičiuoti, išgyventi su tam tikra suma tam tikrą laiką...“ (T9).

Taip pat nepakankamai gera finansinė padėtis paskatino vyrus namų ūkio darbus išmokti atlikti patiems, nes taip pigiau:

„<...> aišku, savom rankom viską ir panašiai <...>“ (T4).

Kalbėdami apie artimųjų finansinę paramą, tyrimo dalyviai jos nesureikšmino, dažniausiai tai būdavo senelių dovanos vaikams švenčių proga.

Tyrimo atlikimo metu informantai nesiskundė bloga finansine padėtimi, ją vertino kaip gerą ar vidutinę, visi turėjo stabilias pajamas, nebent nenumatytos išlaidos kiek išbalansuodavo šeimos biudžetą. Išskirtinis visų informantų bruožas – jie savarankiški, atsakingi, nori patys dirbti ir užtikrinti savo šeimų gerovę. Šią sritį tyrinėjusių autorių nuomone, vieniši vyrai, auginantys vaikus, yra geresnėje finansinėje padėtyje, negu vienišos motinos, dėl dažnai aukštesnio išsilavinimo, turimos profesijos, aukštesnių karjeros pasiekimų, geresnio uždarbio (Maslauskaitė, 2014).

4. 5. 2. 2. Šeimos pareigų ir darbo derinimas

Tapus nepilna šeima ir siekiant finansinio šeimos saugumo svarbų vaidmenį atlieka darbdaviai, nes nuo to priklauso, kaip vienam likusiam tėvui seksis suderinti darbą ir vaikų priežiūrą, pasikeitusią savo kasdienę rutiną.

Atlikus tyrimą išaiškėjo, kad didžioji dalis informantų turėjo vienokių ar kitokių iššūkių derinant savo darbo grafiką ir vaikų priežiūrą po pokyčių šeimoje.

Galima pastebėti, kad tyrimo dalyviai, kurie yra susikūrę sau darbo vietas ir nėra niekam pavaldūs, geriausiai susitvarkė derindami darbą ir vaikų priežiūrą. Galimybės leido prisitaikyti darbo grafiką prie vaikų dienos užimtumo, susimąžinti darbo valandų skaičių:

„<...> savo grafiką prisitaikiau prie jo, kadangi esu vadovas <...> darbo grafiką persitvarkiau iš devynių darbo valandų į penkias <...>“ (T3).

Informantai, kurie yra pavaldūs darbdaviui, susidūrė su įvairiomis situacijomis: vienam reikėjo keisti darbo vietą, nes darbdavys nesutiko lanksčiau žiūrėti į darbo valandas, o darbovietė buvo kitame mieste:

„Tai aš iškart pasakiau, kad tokių galimybių neturiu. Bent jau pusei aštuonių, aš sakau, anksčiau vaiko tikrai nevešiu ir ant mokyklos laiptų nepaliksiu. Sakau, patys supraskit. Jie nesutiko...“ (T9).

Kitas tyrimo dalyvis sprendė šią problemą vesdamasis vaiką kartu į darbą, kai neturėjo, kur jo palikti, o bendradarbiai į tai žiūrėjo geranoriškai:

„Bet vat buvo laikas, kai aš vesdavausi tiesiog. Vesdavausi į susirinkimus ir nieks tame nematė jokių problemų. Nebuvau nesuprastas, kaip sakyti, kad atsivedu tarkim į susirinkimą vaiką, į valdybos posėdį. Na ir kas? Fainai <...>“ (T6).

Siekdami užtikrinti gerą šeimos materialinę padėtį, kai kurie vyrai dirbo padidintu darbo kūviu, bet susidūrė su kitais sunkumais – nuovargiu ir laiko stoka vaikams, nebegalėjo jiems skirti pakankamai dėmesio, atliepti jų poreikių:

„Tu gavai daugiau darbo, kurį reikia padirbti ir tu turi dar dvigubai daugiau darbo namuose. Tai čia gavosi tiesiog nuovargis <...> arba turėt mažesnes finansines galimybes ir būt mažiau pavargęs, ar turėt didesnes finansines galimybes ir būt daugiau pavargęs“ (T7).

Derinant darbą, kasdienę veiklą ir vaikų priežiūrą svarbi senelių, kitų artimųjų pagalba:

„ <...> man budėjimas, tai nuvedu ją pas močiutę arba pati nueina <...>“ (T1).

Taip pat tyrimo dalyviai naudojosi ir auklės paslaugomis arba vesdavo vaikus į savaitinį darželį, kad vakare vėliau galėtų pasiimti.

„Aš stengdavausi pats organizuotis, kaip ir sakiau: į darželį, tai tada, reikia, prailginta grupė, kad vėliau galiu pasiimti. Dabar jis yra didesnis, jau vienuolikti metai, tuoj bus vienuolika, tai savarankiškai gali ir pabūt, reikia, ne problema“ (T6).

Tyrime dalyvavo ir tokių informantų, kurie tapę vienišais tėvais labai jauno amžiaus vaikų priežiūrą derino ne tik su darbo pareigomis, bet ir su mokslais:

„ Aš tuo metu dirbau ir dar plius mokinausi vakarinėj, kaip sakyti, tą vidurinį norėdamas pabaigt <...> teko iš tikrųjų porą kartų ir nepasimokyt, porą metų praleist <...>“ (T4).

Apibendrinant galima pastebėti, kad vyrai, likę vieni auginti vaikus, stengiasi patys užtikrinti savo šeimos gerovę derindami darbo pareigas su vaiko priežiūra, vengia būti materialiai priklausomi nuo valstybės išmokų. Autoriai Lu ir et al. (2019) irgi teigia, kad vienišų tėvų vyrų šeimos ekonominiu atžvilgiu susitvarko gerai, nes dažnai jie turi gerą išsilavinimą, yra įgiję pakankamai gerai apmokamas profesijas.

4. 5. 3. Patirtys, susijusios su visuomenės požiūriu, socialiniais ryšiais

Nepilnos šeimos, kur vyras vienas augina vaikus, kaip socialinė grupė yra negausi. Todėl aplinkiniams gali kelti ne tik padidintą susidomėjimą, bet ir įvairius vertinimus.

Tyrimo dalyviai dalinosi aplinkinių žmonių reakcijomis į jų pasirinkimą vieniems auginti vaikus. Informantai teigė, kad dažnai susidūrė su aplinkinių nuostaba dėl vyro pasirinkimo po šeimos iširimo likti auginti vaikus:

„<...> čia vyras su vaikais dar nėra kažkas mūsų visuomenei įprasta <...> O šiaip iš kaimynų, iš pažįstamų, iš draugų...jie juokėsi, kad man kaip tėvui medalį reiktų užkabinti“ (T9).

Tačiau tyrimo dalyviai sakė, kad sulaukdavo ir pagarbių, ir teigiamų vertinimų iš aplinkinių, bet pastebėdavo, kad palaikymas kartais būdavo per daug hiperbolizuotas:

„<...> tuo labiau, tas šiek tiek gal hiperbolizavosi iš tos kai kurių žmonių pagarbos pusės, kad čia taip jaunas ir dar tėtis, čia vat vienas augini, kaip čia taip, net keista, bet gerai <...>“ (T4).

„Aišku palaikymo buvo daugybė. „Mes tave palaikom“, „Tu augini vienas vaikus, o Jėzau, Jėzau“ Tai aišku, tokių aš girdėjau <...>“ (T3).

„Ne tai, kad guosdavo, bet vis drąsindavo, kad viskas bus gerai, viskas tvarkoj, viskas susitvarkys. Palaikymą turėjau“ (T8).

„Dėl to palaikymo moralinio aplinkinių žmonių, kai žmonės žino, kad tu esi tokioj situacijoje, kartais labai daug kas ateina ir padeda <...>“ (T10).

Tyrimo dalyviai susidūrė ne tik su aplinkinių nuostaba ar palaikymu, bet ir dažnai pastebėdavo, kad yra tiesiog tyliai stebimi aplinkinių ir vertinami iš šalies:

„Tikrai buvo dalis žmonių, kurie žiūrėjo iš šono – nu vat, kas dabar bus, ką jis darys, ar neprisidirbs <...>“ (T7).

Taip pat informantai pastebėjo, kad sulaukdavo ir žvilgsnių be jokių pasisakymų:

„Mokykloj buvo irgi tokių „vargšiškų“ žvilgsniukų <...> „(T3).

„Šiaip iš pat pradžių tai buvo vien tik toks keistas žvilgsnis žmonių, kad aš būdamas vaikas vaiką auginu <...>“ (T4).

„Yra nemaža krūva kaimynų, kurie nežino, kurie nesupranta, kodėl čia tas vienas tėtis su tais vaikais vaikšto <...>“ (T7).

Dažniausiai tyrimo dalyviai neigiamų reakcijų, kandžių replikų sulaukdavo iš nepažįstamų žmonių:

„Žmonės, dažniausiai būdavo ne iš artimos aplinkos, šiaip kažkokie tokie „random“ žmonės, kaip sakoma <...>“ (T4).

Informantai pastebėjo, kad tapus nepilna šeima vyrui lieka mažiau laisvo laiko, atsiranda daugiau įvairių sunkumų, nebelieka laiko bendravimui, todėl pradeda mažėti pažįstamų ir artimesnių draugų ratas:

„Po skyrybų atsisijoję, supranti, kad tų draugų tu kaip ir neturėjai. Buvo, kad pažįsti, nes po skyrybų išliko tik keletas tikrų draugų, kurie tave palaiko ir supranta <...>“ (T9).

Taigi, vieniši tėvai iš aplinkinių patyrė įvairių vertinimų – nuo pasitaikančių nepatiklių, abejojančių vyrų sugebėjimais vieniems auginti vaikus iki dažnesnių besistebinančių, pagarbių ir palaikančių.

4.5.3.1. Vyrų ir moterų lygiateisiškumo auginti vaikus vertinimas

Tyrimo dalyviai teigė, kad susidūrė su visuomenėje paplitusiu požiūriu, jog po skyrybų tik moteris lieka auginti vaikus, nes ji geriausiai gali jais pasirūpinti.

„Visur priimta buvo. Išsiskiria pora..., vaikai lieka su mama. Kitaip negali būti <...>“ (T8).

„Vyrai mano, kad čia jau stereotipiška ir ne tik Lietuvoje, kad vaikai lieka augti su moterimi Ir čia gi normalu tas standartas. Jei mes kalbame apie Lietuvą, tai yra 90 procentų šablono turbūt, kaip ir visame pasaulyje <...>“ (T3).

„Tikrai retas reiškinys. Tie, kurių žmonos žuvo, ar mirė nuo ligos. jie niekur nesideda, augina ... Bet kad po skyrybų, tai vienetiniai atvejai, kad vyras rūpintųsi vaiku ir dėl jų stengtųsi, ieškotų didesnės globos <...>“ (T9).

Informantai yra girdėję ir neigiamų vertinimų motinos atžvilgiu, kodėl ji neaugina vaikų :

„Esu girdėjęs blogų replikų į mamos pusę, kad „kaip čia ji tau atidavė <...>. Savo noru vyras pasiėmė auginti vaiką pats, toks, tarsi nenormalus kažkoks sprendimas“ (T4).

Informantai pastebėjo moters - mamos vaidmens išaukštinimą aplinkinių vertinimuose, jiems atrodė nesuprantama, kodėl visuomenėje vyrauja požiūris, kad moteris yra svarbesnė vaikui negu tėtis, nors pripažįsta, kad vis tik motina vaikui reikalingesnė kūdikystėje:

„Ko aš iš tikrųjų nelabai supratau, kuo čia ta mama yra labiau tokia svarbesnė, nei tėtis“ (T4).

„Iš tos pusės, kad ...moteris, tai ji geriau sugebės pasirūpinti vaikais ir panašiai. Aš tikrai nesutinku, nebent kūdikystėje. Mes labai puikiai, labai šauniai tvarkomės“ (T3).

Nors vaikui reikalingi abu tėvai, bet prieraišumo teorija (jos pradininkas psichoanalitikas Bowlby) teigia, kad ankstyvas kūdikio atskyrimas nuo motinos turi įtakos jo raidai, būsimiems tarpasmeniniams santykiams, savivertės ir pasitikėjimo kitais bei saugumo jausmų formavimuisi. Kiekvienam vaikui būdinga prisirišti prie vieno pagrindinio globėjo, kuris nuolat rūpintųsi juo bent dvejus pirmuosius jo gyvenimo metus, jautriai atlieptų jo poreikius, atspindėtų emocijas, liestų, sūpuotų, maitintų (Myers, 2000).

Taip pat, informantai susidūrė ir su stereotipu, kad vyrai negali vieni auginti vaikų, nes nesugebės jų tinkamai prižiūrėti ir atlikti buities darbų :

„Po atostogų grįžau į darbą, sako man kolegės: „turbūt, kad didžiausia problema valgyt pasidaryti“. Aš taip žiūriu į jas, sakau: „nu ne, kad valgymo darymas tikrai nėra didžiausia problema“ (T7).

„Čia yra stigma ir iš tikrųjų, daug gal kas nepatiki, kad vyras taip gali, bet jie tokie patys žmonės, tą patį gali daryti, ką moteris <...>“ (T8).

Kai kurie tyrimo dalyviai, kalbėdami apie nepilnų šeimų atsiradimo priežastis ir stereotipą, jog tik moteris gali tinkamai auginti vaikus viena, vertina kaip pamažu besikeičiantį:

„Keičiasi požiūris, iš tikrųjų. Kokie treči metai jau vyksta labai daug kitų dalykų, atvirkštinių ... Dažnėja moterų išėjimai, dažnėja, kad jos pačios palieka vaikus ... dažnėja, kad vyrai vieni augina ... moterys ir pačios sutinka, kad vyras augintų vaikus <...>“ (T8).

Emocinės motinų problemos yra viena iš priežasčių, kodėl jos atsisako vaikų globos ir vaikai pasilieka gyventi su tėvu. Tyrimai patvirtina, kad vieniši likę vyrai dažnai turėjo buvusių partnerių, turinčių emocinės ar psichinės sveikatos problemų (Goldscheider et al., 2015).

„Čia yra šių laikų sakyčiau, bėda. Kai moterys tampa karjeristėmis, reiškia, na, dažna moteris ima ir galbūt ir nebejaučia, reiškia, to didelio motiniškumo. Ar gal net to norėjimo būti žmona <...>“ (T6).

Taigi, labai svarbu nuo pat gimimo vaikui sudaryti palankias vystymosi, saugaus prierašumo formavimosi sąlygas, nes tai turės įtakos jo tolimesniam gyvenimui. Pasak Reid (2009), norint tai užtikrinti, jei nėra motinos, vaikui reikia kito nuolatinio suaugusio žmogaus fizinio ir emocinio buvimo šalia.

Tyrimo dalyviai dalinosi patirtimi, kokia yra teismų praktika nustatant vaiko gyvenamąją vietą ir globą. Nors deklaruojamas tėvo ir motinos lygiateisiškumas, bet vis tik labiau pripažįstamos motinų teisės.

Remiantis Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksu (2000) teismas, nustatydamas vaiko gyvenamąją vietą ir globos skyrimą vienam iš tėvų, vertina šiuos kriterijus: kokie yra vaiko interesai ir kas geriau gali juos užtikrinti, kokia materialinė suaugusiojo padėtis, turimos darbo vietos pobūdis ir pastovumas, darbo laikas, ar tinkama gyvenamoji vieta. Taip pat teismas atsižvelgia į abiejų tėvų gebėjimą auginti vaiką ir jį auklėti, suteikti jam išsilavinimą. Atsižvelgiama ir į moralinius, vertybinius tėvų įsitikinimus, asmenines savybes, psichologinį tinkamumą ir kitus bruožus. Taip pat yra atsižvelgiama ir į vaiko nuomonę, jeigu jis jau geba ją išsakyti.

Tyrimo dalyviai teigė, kad realioje teismų praktikoje jie susidūrė su daug didesniais sunkumais prisiteisti vaiko globą po skyrybų.

Informantas T8 išskiria, kad visame skyrybų procese jiems labiausiai įstrigo teisėjų šališkumas ir neobjektyvumas reaguojant į vyro norą auginti vaiką:

„Moteris, kada teisiasi, jai nereikia įrodinėti ar jinai ten laisvo elgesio, ar jinai ten, pavyzdžiui, kažką vartojanti, ar nesvarbu ką, o vat vyrui reikia ... turi įrodyti ”. Vyras pasakojo, kad jautėsi, lyg būtų pirmasis toks atvejis šalyje, kai tėvas nori auginti vaikus:

„Aišku, į mane, jeigu visą skyrybų procesą žiūrint, tai labai keistai žiūrėjo. Vyras teisiasi vaikus, prie ko, kaip? Toks atrodo vienintelis buvau, pirmas vyras, kuris kažko nori, reikalauja<...>“ (T8).

Kitas informantas irgi piktinosi, kad įstatymai neužtikrina vyro ir moters lygiateisiškumo principo, nepakankamai vertinama reali šeimos situacija ir vaiko norai:

„Visi įstatymai yra padaryti moteriai. Niekas nekreipia dėmesio, jeigu tėvas atiduoda vaiką, tai teismas palaimina ... Tiesiog yra įstatymai, kad vaikas turi būti su motina. Dabar aš tam įstatymui tikrai, žinokit, nepritariu <...> reikia, kad atkreiptų dėmesį, kur tiem vaikam geriau, ar jie nori, ar nenori su tėvu būti, ar nori su motina, niekas nekreipia dėmesio“ (T9).

Tyrimo dalyvio T8 nuomone, jis irgi jautė diskriminaciją teismo proceso metu:

„Kai reikėjo teismui ruošti dokumentus, tai grynai atsimuši į tą įstatymą, kad ne, teismas taip neleis ir viskas ... Pagal teismo eigą visi teisėjai žiūri į motinos pusę. Niekas nežiūrės į tėvą. Maža, kad tu nori, bet taip nebus. Su šituo teko susidurti. Dėl to nesąžininga, tiesiai šviesiai sakant. Diskriminacija jaučiasi <...>“ (T8).

Tais atvejais, kai abu tėvai turi tinkamas sąlygas užtikrinti vaiko interesus ir vienodas teises jį auginti, teismuose vyrai sulaukia didesnių patikrinimų ir didesnių reikalavimų, kad galėtų gauti vaikų globą:

„Kada moteris tesiasi, teismai vyksta greičiau ir mažiau užtrunka. Bet kada vyras nori teistis, tai ten yra įtraukiama labai daug visko. Ir tada kapstosi, ir gilinasi, kviečia į apklausas ir klausinėja. Vyruai įrodyti, kad jis gali pasirūpinti, yra labai sunku“ (T8).

Tokios patirtys ir teismo sprendimo numatymas, kad jis bus palankus moteriai, skatina vyrus tiesiog vengti pradėti bylas dėl vaiko globos. Tokios nuomonės buvo ir vienas tyrimo dalyvis, kuris žinojo, kad jo žmona, nusprendusi skirtis, nepakankamai rūpinasi jų mažametėmis dukterimis. Ir tik jai susirgus ir mirus jis prisiteisė mergaičių globą sau:

„Žinojau, kad teismas greičiausiai, kažkur devyniasdešimt devyni kablelis devyni šansų skirs mamai, taip kad aš net nebandžiau, nors norėjau ... norėjau, kad jos gyventų ir augtų su manim <...>“ (T10).

Šias tyrimo dalyvių patirtis patvirtina ir tyrimo duomenys, kad apie 95 proc. atvejų skyrybų bylose vaikų globa yra nustatoma su motina, nebent yra svarbių priežasčių, kad motina nesugebės užtikrinti vaiko poreikių patenkinimo (Kudinavičiūtė – Michailovienė, 2018).

4. 5. 3. 2. Vaikų mokymosi įstaigų, pagalbą teikiančių darbuotojų požiūris į vienišo tėvo šeimą

Svarbus vaidmuo bendraujant su vaiku, kuris patyrė tėvų skyrybas ar išgyvena dėl mamos netekties, atitenka mokyklos ar darželio darbuotojams ir specialistams, su kuriais vaikas susiduria kasdieninėje veikloje. Šiltas bendravimas su vaiku, suteikta tinkama pagalba padeda jam bendraamžių kolektyve jaustis geriau.

Tyrimo dalyviai pasidalino patirtimis, kaip vyksta jų nuolatinis bendravimas ir bendradarbiavimas su mokytojais, aptariamos įvairios situacijos, kada vaikui gali būti emociškai sunku, vaikas gali blogai pasijausti, kad neteko mamos ar kad tėvai yra išsiskyrę.

Informantas T7 prisiminė, kaip pirmomis dienomis po žmonos mirties su mokytoja ir su darželio auklėtoja aptarė, kaip elgtis tam tikrose situacijose:

„Visą laiką iškyla tokių dalykų, kada reikia galvot ką daryti ... Nu tarkim, ten yra kovo aštuntoji ir pradinukai ten daro sveikinimus mamytei, na ir ką dabar tam vaikui daryti? Ar ten kokia mamos diena, ar ne?“ (T7).

Kitas informantas džiaugėsi, kad mokytoja supranta vaiko emocinę būseną ir atitinkamai su juo elgiasi:

„Visa laimė, buvo protinga mokytoja. Ji matydavo pagal situaciją ... Jei ateidavo linksmesnis, tai griežčiau suimdavo su mokslais, jei matė, kad vaikui kažkas negerai, tai panuolaidžiaudavo ... nespausdavo“ (T9).

Tyrimo dalyvio T7 nuomone, jautrus darbuotojų elgesys su vaiku priklauso nuo paties žmogaus supratimo ir noro padėti:

„Aš kaip mokytojas galiu pasakyti. Aš nesu įpareigotas skambint ten tėvam, vat tokių atsitikimų atveju, čia tik priklauso nuo manęs. Ta prasme, kaip aš elgsiuos“ (T7).

Dažnai mokyklose vienam specialistui tenka didelis skaičius vaikų, mokytojai, auklėtojos turi didelius darbo krūvius ir ne visada gali sužinoti svarbius faktus apie vaiko šeimos pokyčius, todėl čia svarbu, kad tėvai bendradarbiautų, patys informuotų mokyklos psichologą, mokytojus apie pokyčius šeimoje, vaiko savijautą.

Tyrimo dalyvis T9 nurodė dar vieną jam svarbų socialinį ryšį, kuris padėjo krizinėje šeimos situacijoje. Tai buvo krizių centras ir jame dirbantys specialistai. Informanto nuomone, jam ypač padėjo ir iki šiol padeda užmegztas draugiškas ir pasitikėjimu grįstas ryšys su pagalbos centro darbuotojais. Liko iki šiol besitęsiantis bendravimas, jeigu reikia pasikonsultuoti ar tiesiog pasidalinti kasdieniais reikalais:

„Su X būdavo pabendrauji, kai sunku ar kažką. Ar kažkokių problemų atsiranda ir nežinai, kur kreiptis tai, pamenu, vis X pasiskambini, pabendrauji, išsiaškini, išsikalbi <...> man parodė ir superinį advokatą, su tuo advokatu ir po šiai dienai mes susiskambinam ir bendraujam, ir tolimesnius reikalus sprendžiam <...>“ (T9).

Taip pat informantas T9 teigė, kad pagalbos centro darbuotojas, su kuriuo užsimezgė tvirtas ryšys ir gali juo pasitikėti, jam atstoja įvairių sričių specialistus:

„Taip, X buvo ir pusiau man advokatas, ir psichologas, ir kas tik nori ... Aš jam esu begalo dėkingas už visą pagalbą <...>“ (T9).

Dar informantas T9 interviu metu pastebi, kad pagalbą gaudavo neatlygintinai, o tai buvo svarbu pasikeitus šeimos finansinei padėčiai po skyrybų.

Taigi, kaip teigė tyrimo dalyviai, dėl šeimos pokyčių kažkiek pasikeičia ir šeimos socialiniai ryšiai, aplinka, padidėja aplinkinių dėmesys, nes nepilna šeima, kai vaikus augina tėvas, dar kartais

vertinama su atsargumu. Tokiai šeimai svarbūs visi socialiniai ryšiai, žmogiškumu grįsti santykiai, kurie padeda šeimai tiek vykstant pokyčiams šeimoje, tiek jau nusistovėjusiam kasdieniniame gyvenime.

4.5.4. Psichologiniai sunkumai

Beveik visi tyrimo dalyviai pripažino, kad staiga mirus sutuoktinei ar sužinoję apie žmonių ketinimus skirtis buvo šokiruoti, patyrė skaudžius emocinius pergyvenimus. Tik vienas nebuvęs susituokęs tyrimo dalyvis T4, kuris pats nusprendė su vaiku išeiti iš slegiančios ir vaikui augti nepalankios aplinkos dėl motinos psichinės ligos, jautėsi gerai:

„<...> aš buvau pasiruošęs ir skaičiavau laiką, kai dar antra pusė...buvo nėščia, kada bus vaikas pakankamo amžiaus, kai jam jau mažiau reikės mamos...,kad galima būtų išsikraustyti kartu su juo...reikėjo prisiimti šitą atsakomybę <...> ... tai iš tikrųjų buvo lengviau kvėpuoti, atsistojimas tas ant kojų galų gale, po ilgo laiko<...>“ (T4).

Vyras, nors tuo metu ir buvo jauno amžiaus (18 m.) buvo ramus, pasitikintis savimi ir užtikrintas, kad vaikui taip bus geriau:

„<...> ,nes taip auklėtas buvau... jaučiuosi turėdamas pakankamai kompetencijos prisiimti atsakomybę ir tinkamai auklėti vaiką <...>“ (T4).

Vertinant kitų tyrimo dalyvių psichologinius sunkumus galima išskirti visus ištikusį šoko, netikėtumo išgyvenimą, kai sužinojo apie žmonių iniciatyvą nutraukti santuoką ir taip prisiminė laiką, kai sužinojo apie žmonių ketinimą skirtis:

„<...> pradžioj buvo šokas, nusivylimas, visko buvo <...>“ (T9).

„Nesupratau, kodėl mes skiriamės <...>“ (T3).

„<...> pradžioj tai toks...nežinau, kaip apibūdinti... Pasimetęs, čia pokštas ar kas čia... Nesupranti, kas vyksta <...>“ (T2).

Kaip teigia Liobikienė (2016), skyrybas išgyvenantis asmuo susiduria su įvairiais emociniais, finansiniais, socialiniais sunkumais ir šios patiriamos krizės įveikimas daug priklauso nuo to, kaip buvo priimtas sprendimas skirtis, ar tai buvo bendras ir planuotas sprendimas, ar dar buvo dedamos pastangos išsaugoti šeimą, ar tai buvo vienos pusės vienašališkas sprendimas. Kuomet abu partneriai sąmoningai supranta, kad tai bus geriausias sprendimas tiek dėl vaikų gerovės, tiek jų pačių laimesniam gyvenimui, tai skyrybų procesas būna lengviau pereinamas ir sukelia mažiau problemų dėl pasikeitusios šeimos padėties.

Keli tyrimo dalyviai nurodė, kad likus vieniems su vaikais sunkiausi buvo pirmieji metai. Jie išgyveno pykčio, liūdesio, baimės, nevilties jausmus, buvo daug nerimo, norėjosi atsiriboti, su niekuo nebendrauti, bet jie vis tiek rūpinosi šeima. Informantas T8:

„<...> emociškai buvo labai sunku.. jaučiausi beviltiškai, norėjosi kažkur vienam pabūti, išeit į mišką. Būdavo... ir nerimo, ir baimės, ir bejėgiškumo. Aš tai vadinu, kad buvo depresija man. Jautiesi beviltiškai, jautiesi, kad tau galbūt ir gėda, jautiesi ir nevyriškai, nes tu augini... ir atlieki funkcijas moters“.

Informantas T9 kalbėjo apie sunkumus, susijusius su emocijų kontrole, nežiūrint, kad yra skaudu, liūdna ar pikta:

„Turi būti išsišiepęs, laimingas ir negali niekam parodyti, kad kažkas yra blogai, ypač vaikams negali parodyti. Nes vaikai tą labai jaučia. Bet buvo tokių momentų, ir apsiverki, ir visko būdavo,...kartais nesusivaldai, tos emocijos paima viršų, pavargsti nuo tos...to tokio amžino lėkimo ir būdavo visko, ir parodai tas emocijas, nors stengiesi susivaldyti <...>“.

Išryškėjo ypatingai gilūs našlių pergyvenimai. Nors informanto T10 buvusi žmona mirė jau jiems negyvenant kartu, bet tai jį paveikė stipriai, be to, daug pastangų reikalavo apginti savo norą dukras auginti pačiam.

Informantas T7 našliu su dviem mažais vaikais tapo netikėtai, gedėdamas išgyveno šoko, pykčio, liūdesio etapus:

„<...> švelniai tariant, stogą rauna pirmus metus. Sunkiausia išgyventi netektį ir man, ir vaikams. Reikėjo valdyti emocijas...įvardinti – vaikai, dabar ne ant jūsų pykstu, gal jūs nueikit, aš čia parėkausiu <...> tada vėlgi galvoji, ką daryt. Ar ten, nežinau, pro langą iššokt, ar vaistų prisigert, ar bandyt kažkur ten kitur eit, bandyt gyvent toliau <...> Buvo labai ilgas laiko tarpas, kai vaikams...nu, tėtis buvo linksmas, staiga neteko mamos, pasidarė labai liūdnas ir piktas, ir taip toliau... ir vėl jam kažkas pasikeitė ir jisai pasidarė linksmas, Ta prasme, tai va čia tokį tarpą praeit reikėjo <...>“ (T7).

Buvo tyrimo dalyvių, kurie bandė emocinius pergyvenimus slopinti alkoholiu:

„<...> nemiegojau, nevalgiau, numečiau 10 kilogramų per mėnesį, buvo prastai...dariausi šiek tiek neadekvatus. Aš buvau nebe stiprus tėvas, o kuris verkia vos ne kiekvieną dieną sėdėdamas. Aš eidavau į miestą...aš išgerdavau, neprisigerdavau, bet išgerdavau, nes negalėdavau miegoti. Ateidavo tos vadinamos vilko valandos, kai tu guli lovoje, užgesinta šviesa ir galvoji tiktai...ką ji dabar veikia, ką daro...buvo žiauru. Knygas galėjau skaityti tik po metų, nes nesuprasdavau, ką skaitau, Filmus žiūrėjau tik po metų, nes nesuprasdavau, ką matau“ (T3).

Tyrimo dalyvis T1 pripažino, kad užaugino jau beveik pilnametystės sulaukusią dukrą, bet dabar turi priklausomybę nuo alkoholio, o dukrą tuo metu padėjo prižiūrėti jo mama:

„< ...>. Paprasčiausiai ... išdirbtas tam tikras ritmas ir paprasčiausiai, nu tik, kad tą dieną ... tradiciškai alkoholikui norisi bendrauti ... jai, jai aišku nesinori bendrauti, tai vat ir tiek ateina rytas ir, ir, ir jinai viską žino, kad paprasčiausiai, kad tą dieną šalinasi, o kitą dieną bendravimas lyg niekur nieko <...> nu pas mano motiną .. pas močiutę nueina prabūti <...>“.

Bendra tyrimo dalyvių pasisakymuose buvo tai, kad jie visi patyrė prisitaikymo sunkumų prie šeimos pokyčių. Reikėjo naujai organizuoti dienos darbus, kai kam išmokti naujų dalykų buityje ar prižiūrint vaikus. Visi informantai pabrėžė, kad šio prisitaikymo pradžią labai apsunkino bloga jų emocinė būklė, beveik visi kreipėsi psichologinės pagalbos. Ir po kažkiek laiko atėjo supratimas, kad tas sunkus laikotarpis buvo savotiškai naudingas, išmokė naujų dalykų, subrandino. Informantas T3 taip apibūdino savo emocinės būsenos ir gyvenimo pokyčius:

„Ir po kokių devynių mėnesių aš...supratau, kad turėjau keturių žmonių šeimą, liko šeima trijų žmonių. Po to po truputį grįžau į darbą, pradėjau vėl jausti malonumą darbe, grįžau į krepšinio treniruotes, pradėjau vėl protmūšius lankyti, prasidėjo grįžimas į gyvenimą <...>“.

Tyrimo dalyvis T8 taip apibūdino savo patirtis:

„<...> sunkus momentas buvo emociškai, bet kartu mane ir stiprino, ir augino kaip asmenybę, ir aš augau, ir pradėjau sąmoningiau mąstyti...aš labai pradėjau domėtis apskritai psichologija...pasinėręs buvau į motyvuojančias knygas, į psichologines, į filosofines, paskui į dvasines...gyvenimo būdą keičiau kardinaliai iš pagrindų. Pradėjau sportuoti...tada sveiką gyvenimą pradėjau, mitybą susiregulavau <...>“ (T8).

Apie susitaikymo su esama padėtimi svarbą, nusiramimą ir pokyčius kalbėjo ir tyrimo dalyvis T9:

„Tiesą pasakius, aš pasikeičiau. Pasikeitė požiūris į gyvenimą. Pradedi vertinti daug paprastesnius dalykus, tokie dalykai kaip pinigai, turtas, jie nebetenka prasmės, vertini tą vaikų bendravimą, buvimą su vaikais ir džiaugiesi. Visas gyvenimas prasideda nuo nulio ir turi viską išgyvent. Pirmiausia turi susitaikyti... susitaikai su viskuo ir nieko netrūksta. Reikia savyje susitaikyti ir pradėti viską iš naujo.“

Apibendrinant galima teigti, kad visi tyrimo dalyviai, susidūrę su skyrybomis ir netektimi, išgyveno psichologinę krizę. Pasak Polukordienės (2003), psichologinė krizė – tai žmogaus reakcija į sunkią ir reikšmingą jam gyvenimo situaciją, kuri reikalauja naujų adaptacijos būdų. Tai psichinio diskomforto būseną, kuriai būdingi tokie jausmai, kaip neviltis, bejėgiškumas, baimė, vidinė įtampa, nerimas, pasimetimas. Juos dažnai stipriau išgyvena vyrai, kadangi jie linkę slopinti savo pergyvenimus, nes visuomenėje vyrauja įsitikinimas, kad „vyrai turi būti stiprūs, vyrai neverkia“. Patiriama psichologinė krizė gali būti įveikta arba neįveikta. Kai asmuo įveikia krizę, tai paskatina jo, kaip asmenybės augimą, emocinį brandumą, o neįveikta krizė gilina patiriamus sunkumus, stiprėja fizinės ir psichinės sveikatos problemos, gali atsirasti arba pastiprėti polinkis į priklausomybes.

Pasak Liobikienės (2016), teorinius krizių kilmės ir intervencijos pagrindus XX a. viduryje padėjo Lindemanas E., kuris teigė, kad reakcijos išgyvenant skausmingą įvykį – sveikatos sutrikimai, nuolatinės mintys apie krizę sukėlusius objektus, kaltė, pyktis sau ir kitiems, kasdienio gyvenimo dezorganizacija yra normali žmogaus reakcija, o elgesys laikinas. Caplanas G. išplėtė Lindemano

teoriją ir krizę apibrėžė kaip būklę, atsirandančią tada, kai siekiant gyvenimo tikslų atsiranda kliūčių, kurių negalima įveikti įprastu elgesiu. Be to, prarandama suvokimo, mąstymo, jausmų ir elgesio pusiausvyra, todėl intervencija turėtų būti nukreipta į psichologinės pusiausvyros atstatymą. Vėliau šių mokslininkų mintis plėtojo atskirų psichoterapijos krypčių ir asmenybės teorijų kūrėjai. Pavyzdžiui, psichoanalitinė teorija nagrinėja, kaip gynybinius mechanizmus – vengimą, neigimą, išstūmimą, regresiją, racionalizaciją ar kitus krizę išgyvenantis žmogus naudoja tam, kad jaustųsi geriau ir saugiau. Tam svarbu, kad asmuo suprastų, pažintų, įvardintų savo jausmus ir sugebėtų adekvačiai reaguoti į situaciją.

4. 6. Vaikų savijauta ir problemos

Tėvų nesutarimai, matomos santuokinės problemos, o po to skyrybos ar vieno iš tėvų netektis, yra rizikos veiksniai, kurie turi trumpalaikį arba ilgalaikį poveikį vaiko gerovei. Krizės poveikis vaikui didėja ir gilėja, jeigu suaugę šeimos nariai nekreipia dėmesio į vaikų išgyvenimus, mažai su jais bendrauja, jiems suprantama kalba nepaaiškina, kas vyksta (Dagdasa ir et al., 2018).

Tiek tėvų skyrybos, tiek vieno iš jų mirtis vaikui yra praradimas, kurio išgyvenimui būdingi keli emocinių pergyvenimų etapai. Autorė Kubler – Ross E. (2008) išskiria šiuos netekties laikotarpio etapus: neigimą, pyktį, liūdesį, derybas ir susitaikymą – naują pradžią. Apibrėžiant gedėjimo etapus neįmanoma nurodyti, kiek kuris etapas truks, kaip stipriai bus išreikštas. Neigimo etape vaikas nepripažįsta tėvų skyrybų ar vieno iš jų mirties fakto, dažnai gyvena fantazijų pasaulyje, slepia tai nuo draugų ar mokytojų. Pykčio etape ima ieškoti skyrybų kaltininko, vengia su juo susitikti, sunkiai susikaupia mokydami, konfliktuoja su draugais. Derėjimosi etape bando spręsti skyrybų problemą – imasi tėvų taikytojų vaidmens. Liūdesio etape supranta, kad niekaip negali įtakoti tėvų santykių, pasiduoda liūdesiui, juos apima bejėgiškumo jausmas. Priėmimo etape vaikas susitaiko su skyrybų ar netekties faktu, apsipranta su esama situacija (Kubler – Ross, 2008). Šiuo periodu vaikui labai svarbus vieno iš tėvų, likusio gyventi kartu, gebėjimas suprasti, kad vaikui tai yra viena didžiausių krizių. Ir tėvo atsakomybė yra padėti vaikui išbūti, suvokti ir susitaikyti su pokyčiais šeimoje:

„Mano supratimu, tai yra blogai, kai taip nutinka. Tai yra labai blogai. Net neabejoju, kad tai žala atsitinka vaikui visam gyvenimui. Tik kokia jina bus, gilesnė ar mažiau gili, čia gal priklauso nuo to, kuris imasi tos atsakomybės, reiškia, tos priežiūros, reiškias, auginant vaiką <...>“ (T6).

Tinkamas tėvo reagavimas į vaiko išgyvenimus gali nulemti, kaip šeimos pokyčiai palies vaiko asmenybės formavimąsi, kokius elgesio modelius jis perims.

Vaikų patiriamos psichologinės problemos gali pasireikšti įvairiai – uždarumu, emocijų slopinimu, nerimu, bloga nuotaika arba išoriškai kaip sunkiai valdomos emocijos, pykčio priepuoliai (Hilton, Desrochers, Devall., 2001). Apžvelgiant tyrimo dalyvių pasisakymus galima pastebėti, kad

visi tėvai, pasakodami apie savo vaikus, nurodo įvairius jų patirtus ar iki šiol patiriamus psichologinius sunkumus, elgesio problemas.

Vaikams dar sunku aiškiai suvokti ir įvardinti savo emocijas, jas suprasti ir tinkamai išreikšti, todėl dažnai jas parodo savo elgesiu, taip tikisi būti suprasti ir išgirsti:

„Pas vyresniąją gali atsirast agresija, tokia neracionali agresija <...> (T10).

„Šiaip, kaip sakyti, tokiu nesusivaldomumu kartais... tokiu, išsireiškimais, piktumu tokiu galbūt kartais. Šiaip jis nėra piktas, jis labai bendraujantis, reiškia, vaikas, bet vat tokie proveržiai - jie galimi <...>” (T6).

„Tai galbūt buvo pyktis. Nu, pyktis arba nusivylimas, kad vat atsitiko va taip <...>” (T7).

Skyrybų metu vaiko su negalia tėvas matė, kad vaikui persiduoda jo savijauta:

„Tie metai, kol procesas vyko, tai įtampa, koks ten vaikas bebūtų, bet jis negeležinis. Tu prie jo prisiglaudi, jis tave apsikabinęs jaučia, kad tu nesi ramus...kad kažkas negerai <...>” (T5).

Tėvų skyrybų atveju, ypač kai tėvai daug pykstasi ir pamiršta vaiko emocinį saugumą, tinkamą paaiškinimą, kas vyksta šeimoje, kai vaikas girdi, kad kalbama ir apie jį, ima kaltinti save, kad nesutarimai yra dėl jo, kad gal jis netinkamai elgėsi ir todėl tėvai nebegyvena kartu:

„<...> vyresnė viduj kaltino save, kad per ją, nes ji man paskui sakė: „čia per mane, aš kalta”’. Tai man teko ją raminti <...>” (T8).

Tyrimo dalyvis T9 kalbėjo, kad motinos priekaištai vaikui, jog pasirinko gyventi su tėvų, o ne su ja, sukelia vaiko priešišumą, jis nebenori lankytis pas ją:

„Vyresnysis gal daugiau pyko ant mamos, kad taip atsitiko su jo šeima...Ir tie jos nuolatiniai priekaištai jam...jis užsidaro, pyksta, nebenori pas ją važiuoti “ (T9).

Kito dalyvio 10 m. dukra negali susitaikyti su mamos mirtimi, nors jau praėjo keli metai:

„Neseniai ... pamačiau, kad vyresnioji iki šiol rašo žinutes mamai. Ji turi telefoną ir rašo iki šiol sms mamai, kaip ji jos pasiilgo ir visa kita. Vaikas ilgisi mamos ir galbūt jai taip lengviau, išsilieja, išreiškia, kaip jaučiasi...dalinasi savo jausmais, Ji nenori iki galo patkėti, kad jos nebėra...kad taip nutiko <...>” (T10).

Su pasikeitusia vaiku psichologine būkle siejasi ir vaikų fizinė sveikata. Autoriai Hilton, Desrochers, Devall (2001) teigia, kad vaikai iš išsiskyrusių šeimų turi daugiau ligų, nelaimingų atsitikimų ir traumų nei vaikai, gyvenantys su abiem tėvais. Informantas T7 nurodo, kad po mamos mirties jo vaikai susidūrė su įvairiais sveikatos sunkumais, dažnesniu sirgimu ir net augimo sulėtėjimu:

„<...> Pirmi metai po tos netekties buvo ir emociškai, ir fiziškai, ir visaip kitaip iš tikrųjų vaikams sunkūs. Vaikai tuo metu labai baisiai sirgo visus tuos metus. Ir čia toks mano pastebėjimas, negalvojau, kad taip gali būti – vienas paaugo berods vieną centimetrą, kitas pusantrą, kai kitais

metais paaugdavo po keturis penkis. Tas emocinis dalykas persidavė stipriai net ir į fizinius dalykus.” (T7).

Apžvelgus tyrimo dalyvių pasisakymus, galima rasti nuomonių, kad lygindami, kaip į pasikeitusią situaciją šeimoje reagavo skirtingo amžiaus vaikai, informantai pastebėjo, jog jaunesniems vaikams iškilo mažiau psichologinių sunkumų:

„Jis buvo mažas, tai žinot, nesuprato... maždaug keturi, penki metukai, tai jis ten dar <...> Jam dar neaišku buvo, kodėl čia, kas, kaip <...>” (T9).

„Jis buvo daug mažesnis ir, matyt, jam tas išgyvenimas buvo...gal ne toks skaudus” (T7).

Cohen, Weitzman (2016) teigia, kad kūdikiai nesupranta nei netekties, nei atsiskyrimo, bet jie irgi reaguoja, jaučia tėvų emocijas. Kūdikiams krizė šeimoje pasireiškia miego ir valgymo sutrikimais, padidėjusiu dirglumu, irzlumu, gali sutrikti saugaus prierašumo formavimasis. Autorės nurodo, kad vaikams iki maždaug 4 – 5 metų tėvų netektis ar atsiskyrimas pasireiškia miego ar valgymo sutrikimais, vystymosi regresija, gali sutrikti arba nustoti vystytis vaiko kalbos įgūdžiai. Taip pat, vaikai iki maždaug 5 metų netekties fakto nesupranta kaip baigtinio proceso, į mirties žinią, net į pačio artimiausio kaip mama, jie reaguoja ramiai. Tokio amžiaus vaikams didesnę poveikį daro artimųjų reakcija į šią žinią, todėl šiuo periodu labai svarbu suaugusių aplinkinių elgesys, jų reiškiamos emocijos, bendravimas su vaiku (Polukordienė, 2008).

Tėvai supranta, kad jei dabar mato mažesnę skyrybų poveikį vaikų emocijoms ir elgesiui, tai šios vaikystės patirtys gali pasireikšti ateityje. Tai priklauso nuo to, kiek gili ši trauma vaikui buvo, kaip jis ją išgyveno:

„Manau, pamatysim mes tą ateityje. Dabar tai jis yra normalus, suprantamas, bet manau, ateityje, kai pats pradės kurti santykius, tai tada, manau, ir pasimatys, visos kaip sakyti, spragos ir žaizdos, ir skauduliai <...>” (T6).

Traumuojantys įvykiai vaiko gyvenime, neigiamos emocijos, fizinės sveikatos problemos nulemia ir mokymosi sunkumus. Autoriai Hilton J., M., Desrochers S., Devall E., L. (2001) teigia, kad skyrybos daro neigiamą poveikį vaikų mokymosi pasiekimams ir jeigu vaikas nesulaukia pagalbos iš savo artimos aplinkos, palaikymo, tai gali nulemti jo žemesnius mokymosi pasiekimus tiek krizės laikotarpiu, tiek ateityje, todėl svarbu tėvų ir mokytojų bendradarbiavimas dėl vaiko gerovės.

„Auklėtoja man pranešdavo, kad kažkas negerai, kad liūdnas...” (T9).

Tyrimo dalyviai pasakojo, kad jų vaikai susidūrė ar vis dar susiduria su įvairiais sunkumais darželyje ar mokykloje:

„<...> kas liečia mokslus, tai buvo visko <...> mokslai tikrai nukentėjo <...>” (T9).

Informantai nurodo, kad įvykus pokyčiams šeimoje vaikams mokymosi procesas tapo kančia, dingo savarankiškumas atliekant namų darbus, reikalinga nuolatinė tėvo kontrolė atliekant užduotis:

„ Namų darbus reikia kovot vos ne iki dešimtos vakaro. Kovot, grynai per kančias, tiesiog negali į tas vėžes įsisukti ir kažką padaryt <...> ” (T10).

Vaikai linkę užsiimti pastangų nereikalaujančia veikla, laiką, skirta mokymuisi, skiria kitiems užsiemimams:

„Jo mokslai labai stipriai šlubavo <...> visą laiką žaidė kompiuterinius žaidimus” (T3).

Taip pat informantas T9 pastebi, kad vaiko mokymosi pasiekimai vėl suprastėja po laiko, praleisto su mama, nes jos elgesys yra destruktivus vaiko atžvilgiu:

„Pirmadienį, sakykim įvyko tas incidentas, vakar gi žiūriu, kad jau trečiadienio TAMO jau pažymiai neigiami. Tokie dalykai veikia vaikus, savaime aišku <...> ” (T9).

Taigi, pokyčiai šeimoje po tėvų skyrybų ar vieno iš jų netekties vaikui yra krizinė situacija, kuri sukelia neigiamus pergyvenimus, elgesio ir mokymosi sunkumus. Tyrimo dalyvių patirtys rodo, kad vyresni vaikai labiau pergyvena dėl šeimos pokyčių, sunkiau prisitaiko prie jų, linkę save kaltinti ir prisiimti atsakomybę, kad dėl tėvų sprendimo skirtis yra kalti jie. Tėvai turi elgtis atsakingai, suteikti saugią aplinką vaikams, jeigu reikia – specialistų pagalbą. Taip pat svarbu skyrybų atveju savo emocijų neperkelti vaikui, elgtis konstruktyviai.

4.7. Tėvų ir vaikų psichologinės, socialinės ir materialinės, pagalbos poreikiai ir jų patenkinimo vertinimas

Tyrimo duomenų analizė atskleidė, kad informantai labiausiai pasigedo psichologinės pagalbos. Ji ypač buvo reikalinga vyrams ir vaikams netikėtai mirus sutuoktinei ar sužinojus, kad žmona inicijuoja skyrybas ir laikotarpiu, kol prisitaikė prie šeimos pokyčių:

„<...> teko nueit kažkiek tai kartų su psichologu pasikalbėt...nesilankiau ten kažkiek labai daug...buvo ...kaip čia sakyt, palaikomieji bendravimai. Ta prasme, laikas nuo laiko, kai prireikia <...> “ (T7).

„To psichologinio palaikymo vaikams reikia...susitvarkyti su tom emocijom, nes tai šeimos praradimas, tėtis su mama skiriasi. Keletą kartų palankė, žiūriu, vaikas atsigaua “ (T9).

Kai tėvai ilgai negauna reikalingų paslaugų ar yra nepatenkinti gaunama pagalba, jie nelaukia, stengiasi patys pasirūpinti, ieško privačių paslaugų:

„<...> mokykloje pagalbos beveik jokios nėra...aš galbūt nelaukiu labai daug iš tos sistemos išvis, kad man kažkas ateis ir kažką darys, aš tiesiog matau, pavyzdžiui, vaikams reikia pas logopedą – mes einam pas logopedą. Man pasirodė, kad reikia pas psichologą, bandom susisiekt su psichologu. Nes nenoriu ir nebandysiu laukt kažko, ko mano vaikam reikia, tiesiog bandysiu tą daryti pats <...> “ (T10).

Ir kiti tyrimo dalyviai dalinasi, kad nesitikėjo valstybės pagalbos, tenkinosi artimųjų palaikymu ar nusiramino ieškojo religijoje:

„Iš valstybės gal net nelabai ko tikiuosi ar noriu kažko tai gaut. Kažkaip artimaj aplinkoj turiu tokių žmonių, su kuriais galima pasišnekėt pakankamai rimtai <...>“ (T4).

„<...> aišku, padėjo ir bažnyčia. Aš tikrai lankiausi ir bažnyčioj. Aš ten jausdavau ramybę...pabūdavau, nusiramindavau <...>“ (T8).

Vienas tyrimo dalyvis buvo nepatenkintas specialistų dėmesio stoka jo negalia turinčiam vaikui ir jų dažna kaita:

„Tam dienos centre, kur lankėm, tai ten praktiškai savanoriai dirba. Vieno vienoks išsilavinimas, kito kitoks...ir jų kaita, specialistų tiek nepriruošia <...>“ (T5).

Informantas T7 skundėsi, kad nesulaukė tinkamos socialinės pagalbos, kai pats turėjo rūpintis, kad jo specialiųjų poreikių turinčiam sūnui būtų paskirta mokytojos padėjėja.

Tyrimo dalyviai didelių finansinių problemų neišsakė, nors praityje kai kurie jų turėjo. Ypač nepriteklių kai kurie jautė skyrybų laikotarpiu ir kurį laiką po jų. Kai kurie tada dar mokėsi, dirbo atsitiktinius darbus, todėl šeimą išlaikyti buvo sunku. Šiuo metu visi informantai turi pastovias pajamas, 8 informantai įgiję aukštąjį išsilavinimą, 2 – vidurinį, turi profesijas, darbo vietas, gauna valstybės išmokas vaikams, kai kurie - alimentus iš vaikų motinos.

„ Papildomai alimentai tiktai, jai alimentai buvo priteisti, tai juos atsiųsdavo, bet prieš tai man teko atiduoti už pusę buto, nes turėjom dar vieną <...>“ (T2).

„ Aš nemoku prašyti, nemokėjau niekada prašyti. Aš esu dabar esu X pensijoj pagal sveikatą, tai turėčiau teisę daug kam – ir malkom, ir dukros maitinimui, ir dar kažkam, ir dar kažkam, Gal kam labiau reikia...“ (T1).

Kai kurie tyrimo dalyviai pasigedo informacijos apie teikiamas paslaugas ir tokių paslaugų, kaip trumpalaikio atokvėpio, gaunant auklę bent kelioms valandoms per savaitę ar dvi, lengviau prieinamos teisinės pagalbos, greitesnio emocinės pagalbos suteikimo esant krizinei situacijai tėvams ir vaikams, kad nereikėtų jos ieškoti patiems ar privačiai.

Tyrimo dalyviai dalinosi įžvalgomis, kad Lietuvoje trūksta pagalbos centrų, kurie būtų specializuoti krizę patiriantiems vyrams, turintiems psichologinių problemų tiek dėl šeimos iširimo, vaikų motinos netekties, tiek ir patiriant fizinį, psichologinį, emocinį, ekonominį smurtą.

„ <...> dabar specializuotų pagalbos centrų moterims yra kiekvienoj savivaldybėj - tai yra šešiasdešimt. Vyrų yra tiktai šeši. Tai jūs įsivaizduokit - net šeši vyrų krizių centrai Lietuvoje. Tai kokią pagalbą galima suteikt?“ (T8).

Lietuvoje pirmasis vyrų krizių centras pradėjo veikti 2001 m., o moterų krizių centras - 1996 m. ir galima teigti, kad moterims teikiama socialinė pagalba yra daug stipriau išvystyta.

„ <...> pavyzdžiui, valstybė labai daug deda pastangų, kad pavyzdžiui, yra moterų linija, vaikų linija - o vyram tai čia nereikia...” (T8).

Du tyrimo dalyviai po to, kai tapo vienišais tėvais, savo savivaldybėse įkūrė vyrų krizių centrus, kurie sėkmingai veikia iki šiol.

„Bus panašiai kaip ir moterų krizių centre ir tiesiog vykdysim, teiksim pagalbą vyrams, ane. Ar ten vartojantiems, smurtaujantiems ar tie, kurie skiriasi .. tai va tiesiog, tokia mintis kilo ir tris metus aš ją nešiojau si savo viduje ir galiausiai, x metais įsikūrė ir x krizių centras.“ (T8).

Jų nuomone, vyrams pagalbos sunkiose situacijose reikia ne mažiau, negu moterims, bet jie dažnai varžosi kreiptis pas specialistus, o į centrą pas konsultantą ateina noriau.

„<...> pas psichologą būna ribotas laikas ir į psichologus jie žiūri, kaip į specialistą, o psichologai žiūri kaip į klientą. O pas mus centruose konsultantai paprastai ta žmogiška kalba, paprastai gali kalbėt - apie viską, kaip kas įvyko ir jie jaučiasi laisviau, ir geriau .. <...> jie geriau eina pas konsultantą paprastą, jis nėra tas specialistas, bet kuris gali pasikalbėt paprasta, jų suprantama kalba.“ (T8).

Taip šie tyrimo dalyviai, padėdami kitiems įveikti sunkumus, realizuoja save ir padeda patys sau. Autorė Petružytė (2013) tai vadina savirealizacija per darbą patyrus sunkumų gyvenime. Toje veikloje galima pamatyti tų sunkumų naudą ir tai panaudoti savo sveikimo, augimo procese, o kartu ir padėti kitiems, kurie susiduria su panašiomis problemomis. Įsitraukdami į pagalbos teikimo veiklą šie tyrimo dalyviai galėjo iš arčiau susipažinti, kaip kiti asmenys sprendžia savo patiriamus sunkumus panašiose situacijose. Taip pat jiems suteikia pasitenkinimą tai, kad yra reikalingi ir svarbūs kitiems.

Apibendrinant gautus duomenis galima teigti, kad tyrime dalyvavę vieniši tėvai vyrai yra atsakingi, savarankiškai sugebantys užtikrinti savo šeimų gerovę, nelaukiantys pagalbos iš išorės. Nors šeimų iširimas po žmonių netekties ar skyrybų kiekvienam tėvui buvo netikėtas, sukėlė neigiamus išgyvenimus, bet jie visi prisiėmė atsakomybę už vaikus, stengiasi patenkinti jų poreikius, suteikti geras gyvenimo sąlygas ir materialinį aprūpinimą, yra aktyvūs, nelaukia valstybės paramos. Iškilusias šeimos problemas yra linkę spręsti patys arba kreipiasi savarankiškai į specialistus konsultacijų, nelaukdami, kol problemos įsisenės. Šiame tyrime bendra yra tai, kad visos šeimų skyrybos įvyko žmonių iniciatyva, dažniausiai dėl jų santykių su kitais vyrais, noro gyventi lengviau ar emigracijos. Dauguma moterų neturėjo šiltų, artimų emocinių ryšių su savo vaikais, mažai su jais bendravo. Tyrimo dalyviai, kalbėdami apie savo patirtis auginant vaikus, nurodė šiuos iššūkius: laiko stoka, dvigubos pareigos namie ir darbe, darbo derinimas su buitine tvarkymu ir vaikų priežiūra. Informantai pabrėžė savo gerus santykius su vaikais, bendrus užsiėmimus, vaikų atsakomybės ir savarankiškumo ugdymą. Galima rasti tarpusavio ryšį tarp šių darbe nagrinėtų aspektų: santykių su vaikais ir vaikų pasirinkimo, su kuo jie nori gyventi, motinų atsiribojimo nuo vaikų ir ryškios tėvo motyvacijos auginėti vaikus. Šie faktoriai kartu su tėvo finansinės padėties stabilumu turėjo įtakos sprendžiant klausimą dėl vaikų globos teisme, kur visi vyrai patyrė atsargų požiūrį į jų galimybes vieniems auginėti vaikus. Tuo tarpu aplinkinių, draugų, bendradarbių vertinimai dažniausiai buvo

teigiami ir net pagarbūs. Galima daryti prielaidą, kad toks nevienareikšmis socialinės aplinkos požiūris papildomai motyvavo vienišus tėvus stengtis ir parodyti, kad nieko nėra neįmanomo, visko galima išmokti ir sėkmingai vienam auginti vaikus. Nors tyrimo dalyviai atvirai nekalbėjo apie gyvenimo prasmę ar kitus abstrakčius dalykus, bet iš jų pasakojimų netiesiogiai galima suprasti, kad savo gyvenimą vieni augindami vaikus jie laiko prasmingu, suteikiančiu galimybę realizuoti save.

Taigi, apibendrinus galima suformuluoti tokį teorinį tirtu socialinio reiškimo **konceptą: atsakinga ir prasminga tėvystė priėmus vienišo tėvo iššūkius.**

Šis apibendrinimas geriausiai apibūdina tyrimo dalyvių patirtis vieniems auginant vaikus - tai atsakomybės už vaikus prisiėmimas, motyvacija juos užauginti, išauklėti, užtikrinti jų saugumą ir gerovę nepaisant sunkumų ir jaučiant šios veiklos prasmę.

Vyraujant stereotipiškai nuomonei, kad vyrai šeimos gyvenime nepasižymi atsakingumu, kad jie nepakankamai gerai sugeba pasirūpinti vaikais ir todėl didžiąją nepilnų šeimų dalį teismų sprendimu sudaro vienišos motinos su vaikais, toks šio tyrimo rezultatų apibūdinimas atskleidžia naujus tėvo – vyro bruožus ir ką tėvams reiškia vieniems auginant vaikus, kaip jie tai supranta. Geriausiai šie bruožai išryškėja lyginant su vienišų motinų tyrimais, kuriuose teigiama, kad beveik pusė vienišų moterų šeimų skursta, motinos stokoja savarankiškumo, linkusios kreiptis paramos ir lengvatų, dažnai nesugeba atliepti vaikų poreikių (Hilton et al., 2001; Maslauskaitė, 2014 ir kt.) Pastebimas ryškus skirtumas: šio tyrimo dalyviai vyrai motyvuoti išlaikyti šeimą, patys spręsti iškilusias problemas, vengia kreiptis paramos, yra savarankiški, brandūs, savo veiklą auginant vaikus suvokia kaip atsakingą ir prasmingą, leidžiančią realizuoti save. Iš tyrimo dalyvių pasisakymų netiesiogiai galima suprasti, kad jiems būti tėvu reiškia atsakomybę ir galimybę įprasminti savo gyvenimą būnant reikalingu vaikams. Šio tyrimo dalyvių tarpe nebuvo nė vieno tėvo, kuris atsainiai, abejingai ar nenuoširdžiai ir neatsakingai žiūrėtų į tėvystę. Tai buvo gana netikėta patirtis atliekant šį tyrimą, nes dažniau tenka girdėti ar susidurti su tyrimais, kur tėvo vaidmuo nėra toks teigiamas. Šio tyrimo teorinį konceptą pagrindžia ir toliau cituojami kai kurių autorių teiginiai.

Pasak Myers (2000), atsakomybė – tai vidinis jausmas, rodantis žmogaus brandą, kuri pasireiškia pasitikėjimu savimi, patikimumu, kryptingu savo tikslų siekimu, o atsakingai veiklai kryptį ir prasmę suteikia motyvacija. Yra keletas psichologijoje taikomų motyvacijos teorijų, kurios aiškina žmogaus elgesį sąlygojančius veiksnius. Felser (2007) savo teorijoje išskyrė vidinę ir išorinę motyvaciją. Vidinė motyvacija – tai individualios elgesio priežastys naudoti savo sugebėjimus tam, ką žmogus laiko svarbiu, nepriklausomai nuo išorinių faktorių. Vidinė motyvacija labiau susijusi su asmens vertybių sistema ir asmenybės bruožais. Išorinė motyvacija – tai postūmiai veikti, ateinantys iš aplinkos. Išorinė ir vidinė motyvacija gali veikti tuo pačiu metu, tai padidina žmogaus aktyvumą. Galima sakyti, kad šio tyrimo dalyvių tėvystė turi vidinės ir išorinės motyvacijos bruožų: vidiniai vienišo tėvo elgesio veiksniai yra atsakomybė, meilė vaikams, vaikų gerovės siekimas, savo vertybių

perdavimo poreikis vaikams, savęs kaip tėvo įtvirtinimas, o išoriniai – siekimas paneigti dar egzistuojantį aplinkinių nepasitikėjimą vyro sugebėjimu vienam auginti vaikus, teigiamas vertinimas ir pripažinimas iš aplinkos, suteikiantys pasitenkinimą savo veikla.

Išvados

1. Remiantis statistiniais duomenimis, Lietuvoje vyrauja vienišų motinų nepilnos šeimos. Visų šeimų tarpe yra apie 4 proc. nepilnų šeimų, kai po skyrybų ar sutuoktinės netekties vieni vyrai augina nepilnamečius vaikus. Ši socialinė grupė mažai tyrinėta.
2. Tyrime dalyvavusių nepilnų šeimų skyrybas iniciavo žmonos. Skyrybų priežastys: santykiai su kitais vyrais, naujos šeimos kūrimas, noras būti nepriklausomai, ilgalaikė emigracija. Nebuvęs susituokęs tyrimo dalyvis sprendimą vienas auginti vaiką priėmė dėl vaiko motinos psichinės ligos.
3. Pasikeitus šeimyninei padėčiai vyrai perėmė motinų funkcijas, jų vaidmenys šeimoje pasikeitė priklausomai nuo to, kiek tėvai buvo įsitraukę į vaikų priežiūros ir buitines darbus iki šeimos iširimo. Vyrų ir vaikų santykiai su motina po šeimos iširimo pablogėjo arba ir visai nutrūko.
4. Šeimoms iširus tyrimo dalyviai nepatyrė didelių finansinių pokyčių, nes dauguma motinų gyvendamos šeimoje nedirbo. Dėl darbdavių palankumo ir supratingumo vyrai galėjo derinti vaikų priežiūrą ir darbą, turėjo pastovias pajamas.
5. Išryškėjo, kad tyrimo dalyviai susidūrė su sunkumais teismuose dėl vaikų globos, nes jiems buvo keliami didesni reikalavimai, abejojant, ar vienišas tėvas sugebės tinkamai rūpintis vaiku ir atliepti jo poreikius.
6. Iš artimos socialinės aplinkos – draugų, vaikų pedagogų, kaimynų, bendradarbių vieniši tėvai dažniausiai patyrė palaikymą, finansinę ir emocinę pagalbą.
7. Po skyrybų ar sutuoktinės netekties vyrai ir vaikai susidūrė su psichologinėmis problemomis, ieškojo psichologų pagalbos, kreipėsi į vyrų krizių centrus, pedagoginę-psichologinę tarnybą.
8. Didžioji dalis tyrimo dalyvių augo darniose šeimose, tačiau buvo ir tokių, kurie augdami matė alkoholiu piktnaudžiaujančius, konfliktuojančius tėvus, bet nepaisant aplinkos, kurioje užaugo, dauguma įgijo aukštąjį išsilavinimą, profesijas, turėjo darbo vietas, rūpinosi šeima.
9. Tyrimo dalyvių vaikų motinos augo disfunkcinėse šeimose. Daugumą augino ne tėvai, o artimieji, moterys neturėjo teigiamo šeimyninio gyvenimo ir motinystės pavyzdžio, kai kurios patyrė fizinį ir psichologinį smurtą.
10. Tyrimo dalyvių patirtys atskleidė, kad vyrų ir vaikų poreikiai daugiausia buvo susiję su psichologinėmis problemomis, kilusiomis po šeimos pokyčių. Tėvai patys ieškojo pagalbos, buvo aktyvūs ir atsakingi sprenddami savo ir vaikų problemas, nelinkę laukti pagalbos iš šalies, vadovavosi principais „reikia“, „aš galiu“, tačiau akcentavo, kad trūksta informavimo ir kompleksinės pagalbos nepilnai šeimai, esančiai krizinėje situacijoje.
11. Tyrimo dalyviai savo tėvystės patirtis vertino pabrėždami atsakomybę ir savirealizaciją vieni augindami vaikus.

Rekomendacijos

Socialinės politikos formuotojams:

1. Atkreipti didesnę dėmesį į geresnę psichologinės pagalbos teikimą krizinėje situacijoje esantiems vyrams ir vaikams po išsiskyrimo su motina. Būtų aktualu sukurti nemokamą telefoninės pagalbos liniją vyrams, turintiems emocinių ar kitokių sunkumų. Kaip žinoma, šis klausimas jau yra svarstomas, prašoma tyrimais patvirtinti tokios paslaugos paklausą.
2. Valstybės lėšomis paremti naujų vyrų krizių centrų steigimą, kurie teikia kompleksines paslaugas.
3. Gerinti nemokamą teisinę pagalbą skyrybų situacijoje esantiems vyrams.
4. Teikti dirbantiems tėvams trumpalaikio atokvėpio paslaugą vaikų priežiūrai po kelias valandas bent 1-2 kartus per mėnesį.
5. Gerinti informavimą apie teikiamas paslaugas vienišiams tėvams.

Kitiems tyrėjams:

1. Siekiant tiksliau išsiaiškinti vienišų tėvų šeimų socialinės, psichologinės ar finansinės pagalbos poreikius, būtų galima atlikti kiekybinį vienišų vyrų, auginančių vaikus, tyrimą.

Literatūra

- Adler A. 2015. *Žmogaus pažinimas*. Vilnius: Vaga. ISBN: 9785415020461.
- Bajorūnas Z. 2004. *Šeimos ugdymo mokslas ir praktika*. Vilnius: Kronta.
- Baltrušaitytė G., Klercq J., Joosten J. 2009. *Vienišų motinų ir tėvų, vienu auginančių vaiką, lankstaus darbo metodai ir praktinis jų taikymas*. Vilnius. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.sidmc.org/project_020/wpcontent/uploads/III_vienisi_tevai_santrauka_doc.pdf> [žiūrėta 2019 10 27].
- Bandura A. 2009. *Socialiniai minties ir veiksmo pagrindai. Socialinė kognityvinė teorija*. Vilnius. VU specialiosios psichologijos laboratorija. ISBN 978-9955-636-08-3.
- Banytė K., Pukinskaitė R. 2010. *Jaunuolių prierašumo stilių, nuostatų į meilę ir jautrumo atstūmimui sąsajos*. Socialinis darbas. Nr. 9 (2), p.p. 127–134. ISSN 1648–4789.
- Berns R. M. 2009. *Vaiko socializacija. Šeima, mokykla, visuomenė*. Kaunas: Poligrafija ir informatika. ISBN 9789986850649.
- Biblarz T. J., Stacey J., 2010. 2010. *How Does the Gender of Parents Matter? Journal of Marriage and Family*, 72(1), pp. 3–22. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.17413737.2009.00678.x?casa_tken=nwh5vwWgA4wAAAAA:pDSejrHMgPmQjLGeNklqmCry3Qf3kkADtofMP_H2Fohxgqh6mmENmdCe2p6mBbfClOGpGynVj8GI> [žiūrėta 2019 11 17].
- Breidokienė R., Ignatovičienė S. 2015. *Pozityvios tėvystės igūdžių ugdymo pratybos*. Vilnius. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://ww.sppd.lt/mdia/mce_filebrowser/2015/02/18/Pozityvios_tevystes_igudziu_udymo_pratybos.pdf> [žiūrėta 2019 12 01].
- Briggs H. E. 2013. *Effective Single-Parent Training Group program: Three System Studies. Research on Social Work Practice*. 23(6), p. 680-693, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1049731513489599>> [žiūrėta 2019 12 01].
- Buzaitytė – Kašalynienė, J. 2015. *Vaikų raidos rizikos ir apsauginiai veiksniai*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.zurnalai.vu.lt/socialine-teorija-empirija-politika-irpraktika/article/view/4858/3113>> [žiūrėta 2019 11 26].

Cohen G., J., Weitzman C., C. 2016. *Helping Children and Families Deal With Divorce and Separation*. Pediatrics. 2016;138(6). ISSN 1098-4275.

Coste B. 2009. *Positive Psychology Theory and Positive Parenting*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://positivepsychology.com/positive-parenting/>> [žiūrėta 2019 12 01].

Charašauskienė, V. 2010. *Socialinės pagalbos poreikio analizė išsiskyrusioms moterims*. Magistro baigiamasis darbas. Kaunas.

Česnuitytė V. 2020. *Šeiminių praktikų vaidmuo ir šeimos daryba migracijos kontekste: Lietuvos atvejis*. Filosofija. Sociologija. 2020, t. 31, Nr. 2, p. 128–138. ISSN 0235–7186.

Dufur M. J., Howell N. C., Downey D. B., Ainsworth J. W., Alice J. L. 2010. *Sex Differences in Parenting Behaviors in Single-Mother and Single-Father Household*. Journal of Marriage and Family, Vol.72(5), p.1092-1106. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/40865597?seq=1#metadata_info_tab_contents> [žiūrėta 2020 03 30].

Didžklapytė G. 2018. *Tėvo/vyro patirtys auginant vaiką turintį kompleksinę negalią*. Magistro darbas. ISSN 2029-1280. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://ojs.panko.lt/index.php/ARSP/article/view/66/53>> [žiūrėta 2019 12 01].

Earley L., Cushway D. 2002. *The Parentified Child*. Clinical Child Psychology and Psychiatry, 7(2), pp. 163–178. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1359104502007002005>> [žiūrėta 2020 06 01]

Eskytė, I. 2008. *Socialinio darbo plėtotė vaikų dienos centruose*. Socialinis darbas patirtis ir metodai. 2(2). ISSN 2029-047 0. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB 0001: J.04~2008~1367171296096/DS.002.0.01.ARTIC>> [žiūrėta 2019 11 05].

Eurostato duomenys. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-201806011?inheritRedirect=true>> [žiūrėta 2019 11 05].

Freud S. 1999. *Anapus malonumo principo*. Vilnius: Vyturys. ISBN 5-7900-0916-6.

Fromm E. 2014. *Meilės menas*. Vilnius: Verba vera. ISBN: 9955-9430-4-1.

Gaižauskaitė I., Valavičienė N. 2016. *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu*. Vilnius [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://ebooks.mruni.eu/pdfreader/socialini-tyrim-metodai-kokybinis-interviu>> [žiūrėta 2020 03 25].

Goldscheider F., Scott M., E., Lilja E., Tinkew J., B. 2015. *Becoming a Single Parent: The Role of Father and Mother Characteristics*. Journal of Family Issues, 36(12), p. 1624-1650. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: < <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0192513X13508405> > [žiūrėta 2020 01 24].

Gotea, M., Busuioc, M. 2016. *Maternal single-parent family in social risk situation. Psychosocial and behavioral characteristics*. Bulletin Of The Transilvania University Of Brasov. Series VII: Social Sciences. Law, 2016 (9), 1, p. 97-108, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://web.a.ebsco-host.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=30&sid=a4360973-fd1045c7-a305-209260f23918%40sessionmgr4009>> [žiūrėta 2019 11 29].

Gudaitė G. 2008. Kolektyvinė monografija. *Santykis ir pokytis: tarpasmeninių ryšių gelminės prielaidos ir psichoterapija*. Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 978-9955-33-259-6.

Grigutytė N. 2008. *Seksualinę prievartą patyrusių paauglių merginų traumos įveikos ir motinos komplekso sąsajos*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Gvaldaitė, L., Švedaitė – Sakalauskė, B. 2005. Socialinio darbo metodai. Vilnius: VU leidykla.

Hilton J. M., Desrochers S., Devall E. L. 2001. *Comparison of Role Demands, Relationships, and Child Functioning in Single-Mother, Single-Father, and Intact Families*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=f28cadac-3437-491d-8707-32018283fb39%40pdc-v-sessmgr04>> [žiūrėta 2019 11 29].

Hook J. L., Chalasani S. 2008. *Gendered Expectations? Reconsidering Single Fathers' Child-Care Time*. Journal of Marriage and Family 70, p. 978–990. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.jstor.org/stable/40056312?seq=1#metadata_info_tab_contents [žiūrėta 2020 01 20].

James, A. F., Stoner, R., Freeman, E., Gilbert, D. R. Jr. Vadyba. Kaunas, UAB Poligrafija ir informatika, 1999, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.scribd.com/doc/23881643/Vadyba-Stoner-Freeman-1999> [žiūrėta 2020 03 04].

Johnson, L. C. 2003. *Socialinio darbo praktika: bendrasis požiūris*. Vilnius. VU specialiosios psichologijos laboratorija. ISBN 998693575X.

Juozeliūnienė I., Kanapienienė L., Kazlauskaitė A. 2008. *Atotolio šeima: nauja užduotis šeimos sociologijai*. Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2008, Nr. 1 (21), p. 119–133. 2335–8890. ISSN 1392–3358.

- Kanopienė, V. 2002. *Vienišų motinų padėtis Lietuvoje. Socialiniai, ekonominiai ir demografiniai aspektai*. Socialinis Darbas, Socialinis darbas. 2002, Nr. 2 (2), p. 6-14. 2029-2775. ISSN 1648-4789. [interaktyvus]. Prieiga per internetą:<<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367179701242/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2019 11 10].
- Kardelis, K. 2005. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai* [interaktyvus]. Prieiga per internetą:<<https://www.scribd.com/doc/37948910/K-Kardelis-Mokslini%C5%B3-tyrim%C5%B3-metodologija-ir-metodai>> [žiūrėta 2019 03 10].
- Kaučikienė J., Švedaitė-Sakalauskė B. 2007. *Tėvo vaidmuo probleminėse šeimose: kokybinė analizė. STEPP: socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*. 2007, Nr. 4, p. 104-115. ISSN 1648-2425 [interaktyvus]. Prieiga per internetą:<<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367165372108/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2019 11 04].
- Kavaliauskienė, J. 2014. *Socialinės pagalbos organizavimas socialinės rizikos šeimai* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://eknygos.panko.lt/wpcontent/uploads/2014/09/Socialines-pagalbos-organizavimassocialines-rizikos-seimai.pdf>> [žiūrėta 2020 01 10].
- Kazlauskaitė I. 2014. *Tėvų skyrybos: vaiko perspektyva arba kaip padėti prisitaikyti*. Magistro darbas.
- Kraniauskas L. 2008. *Posovietinis vyriškumas: išbrauktas ar nepastebėtas dienotvarkės klausimas?* Sociologija. Mintis ir veiksmas 2008/2 (22), ISSN 1392-3358. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367165099097/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2019 11 05].
- Kubler – Ross E. 2008. *Apie mirtį ir mirimą*. Katalikų pasaulio leidiniai. ISBN: 9789955290759.
- Kublickienė L. 2003. *Vyriškų vaidmenų ypatumai dabarties Lietuvoje*. Sociologija. Mintis ir veiksmas 2003/2, ISSN 1392-3358.
- Kudinavičiūtė – Michailovienė I. 2018. *Santuokos nutraukimo teisinės pasekmės ir jų tinkamo išsprendimo problematika ištuokos bylose. Šeimos bylų nagrinėjimo ir teismo sprendimų vykdymo ypatumai*. p. 59 – 103. Vilnius: MRU leidykla. [interaktyvus]. Prieiga per internetą:<<https://vaikoteises.lt/media/file/Seimos%20bylos.pdf>> [žiūrėta 2020 01 10].
- Kurienė A. 2017. *Kaip užauginti žmogų. Mintys iš vaikų psichologo dėžės*. Vilnius: Alma litera. ISBN 978- 609-01-2193-1.

Gualtherie van Weezel, L. 2012. *Socialinis darbas su socialinės rizikos šeimomis*. P. 143-192. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.sppd.lt/media/mce_filebrowser/2014/11/04/Soc_darbas_su_soc_rizikos_seimomis20121.pdf> [žiūrėta 2020 01 05].

Leliūgienė, I. 2003. *Socialinė pedagogika*. Vadovėlis. Kaunas: Technologija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.su.lt/bylos/fakultetai/socialines_geroves_ir_negales_studiju/SPPkat/socialin%20pedagogika.pdf> [žiūrėta 2020 01 05].

Liobikienė T. N. 2016. *Krizių intervencija socialinio darbo praktikoje*. VDU: Versus Aureus. ISBN 978-609-467-258-3.

Lipman, E. L., Boyle, M.H. 2005. *Social support and education groups for single mothers: a randomized controlled trial of a community-based program*. 173 (12), p. 1451- 1456, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.cmaj.ca/content/cmaj/173/12/1451.full.pdf>> [žiūrėta 2010 11 03].

Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas. Trečioji knyga. Šeimos teisė. (Žin., 2000, Nr. 74-2262) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.infolex.lt/ta/60696>> [žiūrėta 2020 05 15]

Lietuvos Respublikos 2011 m. gyventojų ir būstų surašymo rezultatai. 2013. Vilnius. Lietuvos statistikos departamentas. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/1680046/2011GBS_ataskaita> [žiūrėta 2020 01 05].

Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo fondo įstatymas. 2017. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/10a80aa2a8d811e7a65c90dfe4655c64>> [žiūrėta 2020 05 12].

Lu Y. - C., Walker R., Richard P., et al. 2019. *Inequalities in Poverty and Income between Single Mothers and Fathers*. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(1), [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.mdpi.com/1660-4601/17/1/135/htm>> [žiūrėta 2020 01 21].

Malik, T. A., Irshad, N. 2012. 9 (1). 10 – 14. *Parental depression, stress, anxiety and childhood behavior problems among single parent families* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=90f2c32e-9f7e-479d-9341358f924c333a%40pdc-v-sessmgr01>> [žiūrėta 2019 11 04].

Maslauskaitė A, Baublytė M. 2012. *Skyrybų visuomenė. Ištuokų raida, veiksniai, pasekmės* Gyventojų studijos; Nr. 4. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lsc.lt/download/Skyrybu_visuomene_visas.pdf> [žiūrėta 2019 11 04].

Maslauskaitė, A. 2014. *Vienišos motinos, vartojimas ir socialinė atskirtis* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://culturesociety.vdu.lt/wpcontent/uploads/2015/01/2.A_Maslauskaite_Vienišos_motinos_vartojimas_ir_socialine_atskirtis.pdf> [žiūrėta 2019 11 29].

Maslauskaitė, A. 2004. *Šeimos deinstitutionalizacija: raida, priežastys ir iššūkiai šeimos politikai. Šeimos politikos ir teisės iššūkiai Europoje*. P.p. 4 – 16. LGL, ESTEP. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <www.lgl.lt/assets/Seimos-politika-2004.pdf> [žiūrėta 2019 11 29].

Meadows S. O. 2009. *Family Structure and Fathers' Well-Being: Trajectories of Mental Health and Self-Rated Health*. Journal of Health and Social Behavior 2009, Vol 50 (June): p. 115–131. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/002214650905000201>> [žiūrėta 2020 02 04].

Milašiūnas R. 2018. *Psichoanalizė. 100 klausimų ir atsakymų*. Vilnius: Tyto alba. ISBN 978-609-466-346-8.

Miškinis K. 2003. *Šeima žmogaus gyvenime. Knyga kiekvienam, norinčiam šeimoje siekti darnos ir išvengti nesklandumų, užauginti gerus vaikus ir būti laimingam*. Kaunas: AB spaustuvė Aušra.

Mitrikas A., A. *Šeimos vertybių pokyčiai pastaruosiu dešimtmečiu*. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas. Filosofija. Sociologija. 2000, Nr. 4, p. 66-73. 2424-4546. ISSN 0235-7186 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2000~1367159089314/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2019 12 20].

Myers D. G. 2000. *Psichologija*. Kaunas: VDU leidykla. ISBN: 9986850290.

Petružytė D. 2013. *Kliento savirealizacija kaip socialinio darbo tikslas: pagalbos teikimo organizavimo galimybės*. Tiltai. 2013, Nr. 4 (65), p. 139–159. 2351–6569. ISSN 1392–3137. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2013~1396940534679/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2020 06 02].

Polukordienė K. O, 2008. *Netekčių psichologija*. Vilnius: Panevėžio spaustuvė. ISBN 978-9955-694-66-3.

Radžiūnienė L. 2012. „*Netradicinis*“ tėvas šiuolaikinėje Lietuvoje. STEPP: Socialinė Teorija, Empirija, Politika Ir Praktika, p. 6, 112-124. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2012~1367188683891/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2019 12 20].

Radžiūnienė, L. 2010. *Tėvo tapatybės pokyčiai ir tėvų judėjimai*. Lyčių Studijos Ir Tyrimai, Lyčių studijos ir tyrimai. 2010, 8, p. 83-92. ISSN 1822-6310. Lyčių studijos ir tyrimai. [interaktyvus].

Prieiga per internetą:<<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367175116536/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2020 03 29].

Razgale, I., Kokarevica, A., Bolsteina, G. 2014. *Importance of social work intervention: Social and economic benefits*. Riga Stradinš University, Latvija. Pranešimas konferencijoje [interaktyvus].

Prieiga per internetą: <https://www.shsconferences.org/articles/shsconf/pdf/2014/07/shsconf_shw2012_00036.pdf> [žiūrėta 2019 12 20].

Repetti, R. L., Taylor, Sh. E., Seeman, T. E. 2002. *Risky Families: Family Social Environments and the Mental and Physical Health of Offspring*. Psychological Bulletin 128 (2): p. 330 – 366. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://repettilab.psych.ucla.edu/repetti%20taylor%20seeman%202002.pdf>> [žiūrėta 2019 12 30].

Savicka A. 2016. *Postmaterialiųjų vertybių raida netikrumo sąlygomis. Lietuvos atvejis*. Sociologija: Mintis ir Veiksmas, 37(2), p. 106–119. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.zurnalai.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmas/article/view/9867/7997>> [žiūrėta 2019 11 12].

Stankūnienė, V., Baublytė, M., Maslauskaitė, A. *Vienų motinų su vaikais šeimos Lietuvoje: demografinės ir socioekonominės charakteristikos*. Sociologija. Mintis ir veiksmas. 2016 /1(38) ISSN 2335-8890 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://dx.doi.org/10.15388/SocMintVei.2015.2.9867>> [žiūrėta 2019 11 29].

Šap V., Sondaitė J. *Subjektyvus tėvų atstūmimo išgyvenimas (tėvų perspektyva): Kokybinė analizė*. Tiltai, Tiltai. 2012, Nr. 3 (60), p. 173-182. 2351-6569. ISSN 1392-3137\$QTiltai. [interaktyvus]. Prieiga per internetą:<<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2012~1367186957316/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2019 12 06].

Šiaučiūnienė G. 2012. *Bendruomenės pagalba socialinės rizikos šeimai:poreikių atitikimo analizė*. Socialinio darbo magistro darbas. Kaunas.

Šumskaitė, L. 2014. *Vyrų tėvystės praktikos*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Taylor, Z. E., Conger, R, D. 2017. *Child Development*. 88 (2). 350 – 358. Promoting Strengths and Resilience in Single-Mother Families [interaktyvus]. Prieiga per internetą:<<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/cdev.12741>> [žiūrėta 2020 02 11]

Tereškinas, A. 2004. *Tarp norminio ir subordinuoto vyriškumo formų: Vyrai, jų seksualumas ir maskulinizmo politika šiuolaikinėje Lietuvoje*. Sociologija. Mintis Ir Veiksmas (3), p. 28-38.

Tereškinas A. 2006. *Vyriškumas ir tėvystė: Lietuvos vyrų tėvystės atostogose atvejis*. Lyčių Studijos Ir Tyrimai, Lyčių studijos ir tyrimai. 2006, 2, p. 90-96. ISSN 1822-6310\$Q Lyčių studijos ir tyrimai. [interaktyvus]. Prieiga per internetą:< <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367182417061/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2020 02 11]

Švedaitė – Sakalauskė B. 2019. *Tirti pagal grindžiamąją teoriją*. Vilniaus universitetas. ISBN 978-609-07-0270-3.

Valstybinė šeimos politikos koncepcija. 2008. [interaktyvus] Prieiga per internetą:< <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.322152?jfwid=cxhrnxr4y>> [žiūrėta 2020 05 05]

Vyrai ir vaiko priežiūros atostogos. 2005. Lygių galimybių plėtros centras. Vilnius. [interaktyvus] Prieiga per internetą:< <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2015/12/lgkt-ataskaita-2005.pdf>>[žiūrėta 2020 05 05]

Vyšniauskytė - Rimkienė J., Matulevičiūtė D. 2016. *Tėvystės įgūdžių lavinimas tėvų grupėse: socialinių darbuotojų patirties refleksija*. Socialinis darbas: patirtis ir metodai, pp.Socialinis darbas: patirtis ir metodai. 2016, [Nr.] 18, p. 77–91. ISSN 2029–047. Socialinis darbas: patirtis ir metodai. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2016~1520236991186/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2020 05 05]

Žemaitienė R. 2009. *Socialinės rizikos šeimose augusių vaikų šeimos samprata*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas. Filosofijos fakultetas.

Žiliukaitė, R., Poviliūnas, A., Savicka, A. 2016. *Lietuvos visuomenės vertybių kaita per dvidešimt nepriklausomybės metų*. Šeimos vertybės. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 978-609-459-737-4 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Naujienos_Mokslo_pasiekimai/2016/lietuvos_visuomenes_vertybiu_kaita.pdf> [žiūrėta 2019 11 29].

Winnicott, D.W., 2000. *Vaikas, šeima ir išorinis pasaulis*, Vilnius. :VIA RECTA.

Priedai

Priedas Nr. 1.

Šiame priede pateikiamas tyrimo interviu klausimynas.

Demografiniai klausimai:

1. Jūsų amžius, gyvenamoji vieta, išsilavinimas/profesija, pajamų šaltinis
2. Vaiko(-ų) skaičius, lytis, amžius
3. Papasakokite, kokia yra Jūsų šeima
4. Kaip atsitiko, kad tapote vienišu tėčiu? Kiek laiko juo esate?

Santykiai šeimoje dabar ir iki tapimo nepilna šeima

1. Jei jūsų šeimos gyvenimą skirtume į du didelius laikotarpius: iki skyrybų / iki sutuoktinės mirties, kaip jūs savo šeimą galėtumėte apibūdinti iki ir po ...?
2. Kokie tada buvo Jūsų vaidmenys šeimoje? Kaip ir kiek jūs prisidėjote prie vaikų priežiūros ir ugdymo?
3. Kaip galėtumėte apibūdinti savo santykius su žmona, kai dar gyvenote kartu ir dabar (skyrybų atveju)?
4. Kaip apibūdintumėte savo santykius su vaikais, kai dar gyvenote kartu su vaikų mama ir dabar?

Vaikų priežiūra, namų ūkis:

1. Ar turite sunkumų prižiūrėti ir auklėti vaikus? Kokių?
2. Kaip jaučiasi Jūsų vaikai? Ar pastebite kokius jų elgesio, bendravimo ar mokymosi pasikeitimus, kai kartu nebėra mamos?
3. Kokiose situacijose auginant vaikus labiausiai pasigendate mamos?
4. Kaip atrodo Jūsų įprasta diena?
5. Kaip paprastai leidžiate laisvalaikį? Atostogas?
6. Kaip sekasi tvarkyti buitinius reikalus. Kas sunku, kas lengva?
7. Kokių naujų įgūdžių Jums teko įgyti tapus vienišu tėčiu?

Klausimai apie materialinę padėtį:

1. Kaip Jums sekasi suderinti darbą ir vaikų priežiūrą?
2. Ar turite finansinių sunkumų?

Socialiniai santykiai:

1. Kas Jums padeda auginti vaikus?
2. Apibūdinkite, koks Jūsų darbdavio, bendradarbių ir draugų požiūris į Jus, vieną auginantį vaikų.
3. Ar turite laiko draugams, savo pomėgiams?

Psichologinio pobūdžio klausimai:

1. Kaip jaučiatės būdamas vienišu tėčiu?
2. Kas Jums teikia didžiausią džiaugsmą?
3. Su kokiomis emocijomis problemomis susiduriate vienas augindamas vaikus?
4. Kaip pasikeitė tapęs vienišu tėčiu?

Klausimai apie tėvų šeimą:

1. Ar galite papasakoti apie Jūsų tėvų šeimą?
2. Ką labiausiai iš gyvenimo joje prisimenate?
3. Kaip galėtumėte apibūdinti savo tėvo vaidmenį tėvų šeimoje?
4. Kokie buvo Jūsų santykiai su tėvu?
5. Kaip manote, ką iš savo tėvo išmokote?
6. Kuo žavėjotės, o dėl ko gal ant jo pykote?
7. Gal galite pasidalinti kokioje šeimoje augo jūsų vaiko motina?

Pagalbos poreikiai:

1. Kokios finansinės, socialinės ar psichologinės pagalbos Jums reikia?
2. Kokios pagalbos reikia Jūsų vaikams?

Priedas Nr. 2

Šiame priede pateikta vieno interviu (T 7) transkripcija.

A: Gerai, tai galime pradėti. Iš pradžių man pasakykite savo amžių.

I: Mano amžius - keturiasdešimt keturi.

A: Ir gyvenat, kaip suprantu, Vilniuje?

I: Taip.

A: O jūsų išsilavinimas?

I: Aukštasis.

A: O kuo šiuo metu užsiimat, profesija?

I: Mokytojas.

A: Mokytojas. Supratau. Tada truputėlį apie jūsų vaiką ar vaikus, tiksliai nežinau. Kiek turite vaikų?

I: Du vaikai. Vienam dvylika ir aštuoni metai.

A: O berniukai, mergaitės?

I: Taip, berniukai, taip berniukai.

A: Ir truputėlį, na, norėčiau, tiesiog, kaip galima plačiau papasakokit, kaip jūsų ta šeima atsirado, susikūrė? Šeimos susikūrimo istorija. Kaip su žmona susipažinot? Ar vaikai planuoti, neplanuoti, na tokį truputį įvadą apie jūsų šeimą?

I: Mes su žmona mokinomės kartu universitete, taip tada atsirado ir šeima, o vaikai tai buvo planuoti.

A: Na, supratau. Ir tiesiog, kaip tas viskas susiklostė, kad likote vienas auginti vaikus?

I: Žmona mirė.

A: Mhm. O kas nutiko? Jeigu, na, kiek galit pasakoti..

I: Jai buvo.. Na kaip čia.. buvo labai staigi mirtis. Èè, aneurizma smegenyse ir jinai tiesiog, labai greitai. Greitai ir netikėtai.

A: O kiek, jeigu ne paslaptis, jai buvo metų, kai jos netekote?

I: Keturiasdešimt.

A: Keturiasdešimt. Na, koks čia laikotarpis, kiek vaikams buvo metų, seniai čia buvo?

I: Čia buvo prieš keturis metus, tai buvo atitinkamai aštuoni ir keturi.

A: Mhm. Tai tiesiog, na, galbūt, norėčiau taip atskirt tuos du laikotarpius. Galbūt galėtumėt papasakot, kaip atrodė jūsų rutina, butis, kol, na, buvo mama namuose? Na, toks įprastas jūsų gyvenimas kaip atrodė? Kaip darbus pasidalindavot, vaikų priežiūrą?

I: Tai [atsidūsta] čia turbūt.. aš nežinau. Matyt, kad visgi tuo metu buvo, kaip čia sakyti, virtuvė - tai čia ne mano reikalas buvo daugiau mažiau iš tikrųjų. O vaikų ta priežiūra, turbūt, kad mes perpus

dalindavomės ta priežiūra. Nes, na, kaip aš va sakau, kad virtuvė ne mano reikalas buvo, tai aš veždavau vaikus į kokius tai būrelius ar treniruotes, o žmona sėdėdavo namuose ir kambarius tvarkydavo. Nu, kažkas tokio buvo, ta prasme.

A: Lygus pasidalinimas darbų, kaip suprantu?

I: Nu aš nežinau, ar tai galima būtų pavadinti lygus pasidalijimas. Tiesiog, kaip sakyti, čia nusistovėjo laikui bėgant. Tarkim, kažkas tvarko finansus, kažkas ten tvarko pirkinius, kažkas ten perka. Na, ta prasme, čia buvo, jo, mes nesitarėm atsisėdę, kad dabar tuo užsiiminėsiu, tu tuo. Tiesiog taip natūraliai gavosi tas.

A: O kaip sakykim, na, po žmonos mirties ta butis? Ar jums kyla kažkokių sunkumų, na, kažkokių situacijų, kur labai buvo, kad tikrai trūksta to žmogaus?

I: Ne, tai po po mirties iš karto, aišku, kad ten trūko labai daug ir stipriai, bet, nu, su laiku tiesiog susitvarkai. Iš kitos pusės, aišku, nu, kaip čia pasakyti.. Kaip čia man kažkas sako iš draugų - namuose turi dirbt dviem etatais. Ta prasme, tai automatiškai gaunasi, kad jo, aišku, kad trūksta. Būtų antras žmogus, tai tu galėtum, sakykim, skirt daugiau dėmesio kitiems dalykam. O dabar to laiko tiesiog nebelieka. Čia kaip ir natūralu.

A: O kas būtent tuo laikotarpiu, iškart po mirties, na tikriausiai ten kurį laiką buvo sunkiausiai iš tiesų..

I: Taip.

A: Jeigu taip prisimenant, kas tuo laikotarpiu butį..

I: Na matot, turbūt, kad tuo metu, matyt, buvo sunkiausia netektį išgyvent, o ta butis, aš netgi negalėčiau pasakyti, kas toj buty tuo metu buvo sunkiausia iš tikrųjų. Tuo metu turbūt buvo sunkiausia išgyvent tą netektį tiek man, tiek vaikam. O o o.., nu, aišku iš tikrųjų buvo sunku ir tie paprasti dalykai, tokie, kaip ten sako - kai kurie dalykai gyvenime atrodo, kai gyveni šeimoj, kad jie pasidaro patys, bet nu jie patys nepasidaro. Pritrunka kai kada žinių, na, kaip čia sakyti. Ne įgūdžių, o žinių. Na, tarkim, elementarus dalykas - žmona rūpinosi vaikų drabužiais. Ir staiga jinai numiršta, ir prasideda vasara, ir reikia drabužių, ir tarkim aš neįsivaizdavau, kokių tų drabužių, kokiam momentui reikia, ką jie turi. Na, tai reikėjo spintas persikraustyti. Na, čia toks kaip ir pavyzdys va to, kad iš tikrųjų taip, kai kurie dalykai buvo tokie, kuriais tu visiškai nesidomėjai, staiga jie tau nukrito. Tai tada buvo, jo, tada reikėjo kažkaip prie to prieit. Bet nebuvo sunkiausias dalykas, lyginant su pačiu netekties išgyvenimu.

A: Mhm. O sakykim, dar taip tą laikotarpį perskiriant, kokie buvo galbūt santykiai iki žmonos netekties su vaikais ir po to? Ar kažkaip pasikeitė tas santykis? Na, aišku, vaikai augo, patys jie keičiasi...

I: Žinokit, aš manau, kad gal ne, turbūt. Turbūt, kad nepasikeitė santykiai. Nu kaip, santykis pasikeitė gal ta prasme, kad.. Santykis turbūt nepasikeitė. Matyt, mano supratimas į tai, kad aaa, kad kol buvo

žmona tai aš visą laiką, kaip sakau, kai kada vaidindavau to blogo policininko vaidmenį, kada kažkas neklauso, tai „tėte, ateik, išsiaiškink“. O kai tėtis užrėkia, tai tada kaip, yra atsvara, kaip ir švelnumas mamos. O dabar, šiuo atveju, man jau reikia žiūrėti, kad, nu, jie neturi tos atsvaros, ta prasme. Tai čia šitoj vietoj galbūt mano supratime keitėsi kažką, kad aš turėčiau kažką kitaip daryt, bet santykiai tarp manęs ir vaikų, tai nemanau. Nelabai kažkas keitėsi.

A: O kaip, pavyzdžiui, pavyko laviruoti tarp to, kaip vat sakot: griežčiau užrėkti, na, kaip sakot, tėvo vaidmuo? Na, vis tiek, kaip suprantu kažkaip keitėt auklėjimo toną, būdą?

I: Žinokit, aš netgi negalėčiau pasakyti, kaip tas keitėsi. Ta prasme, nu jo. Kaip čia sakyti. Auklėjimo tonas, matyt, kad nelabai keitėsi. Man tiesiog pačiam reikėjo peržiūrėt savo supratimą. Ta prasme, kad aš turiu vienokių ar kitokių momentu susivaldyt ar kažko nepasakyti, bet kad aš pakeisčiau požiūrį po viso šito į vaikų auklėjimą, manau, kad ne. Nepasikeitė jisai.

A: O vat galbūt, kiek pavyksta, galėtumėt įvardinti, sakot, vis minut, kad viduj kažką pakeist. Galbūt, kaip pavyksta įvardinti, ką viduj taip peržiūrėję, pakeitėt? Galbūt pats pasikeitėt kaip žmogus?

I: Matyt, reikėjo daugiau valdyt emocijas. Aa, nu, sakau, nes nu, tu tiesiog, arba kaip čia sakyti? Valdyt emocijas, jo. Iš kitos pusės, kada tu gyveni vienas su krūva vaikų ir dar su darbais ir su visais kitais, nu, gyvenime atsitinka visko, kad ten susinervuoji, pyksti ir taip toliau, ir taip toliau. Tai aa ir suprast reikia, kad, kai tu tarkim pyksti, nežinau ten ant neveikiančio kompiuterio ar ant kažko ir tu pradedi rėkaut, tai vaikai išsigąsta. Ir ir jeigu yra mama, tai jinai aišku, galėtų jiems pasakyti, kad čia gi ne ant jūsų rėkia, jūs eikit žaiskit ten kur nors kambary. Dabar šiuo atveju, nieko šone nėra, tai tu tada turi kaip ir pats sugalvot tą tą įvardinti, kad: „vaikai, dabar ne ant jūsų pykstu, gal jūs čia nueikit, aš čia parėkaušiu“. Na tada, nu, ta prasme, šitas dalykas, jo. Šitą dalyką reikėjo kažkoku būdu valdyt, nes nu kitaip vaikai išsigąsta ir tarkim čia yra tokia, nu, kaip ir man problema. Aš mačiau, kad tai problema man, tai problema vaikam ir tą reikėjo kažkaip tai daryt.

A: Tas emocijų perteikimas vaikam, kad ne jie kalti..

I: Jo, jo. Aš manau, kad taip. Tas toks įvardinimas, tiesiog, kad tu įvardini: „vaikai, dabar, žodžiu, pykstu aš ne ant jūsų, o dabar čia tiesiog taip gaunasi, kad aš pykstu, ar ne? Taip kad jūs čia nebijokit, neišsigąskit.“ Nu, kitaip iš tikrųjų, jeigu tėvas namuose rėkauja, nu tai vaikas išsigąsta. Čia toks taip, šitą reikėjo man perlipt, suprast, sugalvot.

A: Galbūt dar kažkokių tokių išskirtumėt? Ar čia manot, pagrindinis toks atsiradęs, jau kur teko..

I: Nu, aš žinokit nežinau, kažkaip aš negalvojau. Tai buvo problema pačioj pradžioj. Aš mačiau šitam dalyke problemą iš tikrųjų, pačioj pradžioj. Už tai man tas dalykas yra užstrigęs, užtai ir sakau. Kažkaip daugiau aš nelabai, nelabai atkreipiau dėmesio, atvirai pasakius.

A: O kaip jūsų santykis su pačiais vaikais. Na, tas draugiškas santykis, artimas ar šiek tiek kitoks?

I: Manau, kad jo, manau, kad artimas. Gal kai kada ir per daug artimas.

A: O kaip manot, kas čia tą tokį artumą suformavo?

I: Žinokit, artumas buvo ir iki tol. Bet, aš manau, kad taip, turbūt, tas santykis yra ir vaikų su manim, ir mano su vaikais irgi tai, kad likom mes be mamos. Jis duoda atitinkamą dalyką. Aa, nes kaip čia sakyti, aaa... Visgi pagrindinis prioritetas gyvenimo mano pasidarė vaikų auginimas. Nu, ta prasme, būtų dar kitas žmogus, tai dėmesio daugiau turėtum ir kitam žmogui skirti. Bet dabar, šiuo atveju liko vaikai, tai reikėjo daugiau vaikam dėmesio. Iš kitos pusės, vaikam, kada jie neteko mamos, tėtis liko nu kaip ir vienas suaugęs, į kurį jie gali atsiremt. Tai irgi, manau, kad jos, ta netektis jinai kažkiek tai davė šitą. Nors iš kitos pusės, dar nėra vaikams paauglystės. Kai bus vaikams paauglystė, tai čia viskas gali pasikeist labai stipriai.

A: O sakykit, galbūt, na, gal pastebit, kažkokių patiriat, kad po tos netekties vaikai kažkokių emocijų sunkumą turi mokykloj, daržely?

I: Mmm, ne, ne, žinokit, ne, šito po to nėra. Kitaip tariant, pirmi metai po šitos netekties buvo, ir matyt ir emociškai, ir fiziškai, ir visai iš tikrųjų vaikams sunkūs. Nu kaip ir man. Nes iš tikrųjų, vaikai tuo metu labai baisiai sirgo. Na, ta prasme, jie iš tikrųjų labai baisiai sirgo tuos visus metus. Ir čia toks mano pastebėjimas - negalvodavau, kad taip gali būt, bet iš tikrųjų čia mano toks pastebėjimas. Tarkim, pirmus metus, per pirmus dešimt mėnesių po mamos mirties, jie paaugo, nu, paaugo ta prasme, vienas berods centimetrą, o kitas pusantro centimetro. Kai kiekvienais metais visą laiką paaugdavo po keturis, penkis. Tai po metų viskas tas atsistatė. Tai aš sakau, tas emocinis dalykas persidavė stipriai net ir į fizinius dalykus. Tas jo, tas matėsi. Bet dabar, aš manau, kad ne, nėra jokių kažkokių tokių, kad atsirastų kažkokios tai problemos, susijusios su tuo, kad nėra mamos.

A: Na tik tokie, kaip suprantu, kasdieniai tokie?

I: Jo, nu taip. Kasdieniai dalykai, jie yra visą laiką. Nu, tarkim: jaunesnis nori savo meškiuką aprengt, tai mamytė būtų, tai jinai jam pasiūtų drabužėlį. O tėtis nemoka pasiūti. Ta prasme, ir tokių dalykų yra iš tikro, labai daug, nu, kur kažkur tokie atsiranda. Tai čia..

A: Bet tos, vat taip, kaip ir įvardinot, kai tos mamos labiausiai trūksta, pasigendat. Na tai aišku yra ir santykis, ir artimas žmogus, bet yra tas dėl laiko, pasidalinimo to tokio..

I: Tai taip, laiko pasidalijimas, žinoma. Nu, tiesiog realiai turi visus darbus namų daryt pats. Iš tikrųjų, aišku, vėlgi, kai vaikai auga, automatiškai dalis darbų, kaip čia sakyti, pasidalijama jau ne tarp tėčio ir mamos, o tarp tėčio ir vaikų. Tai čia tarkim, jeigu imt tuos darbus, kur teko daryt man pačiam pačioj pradžioj po žmonos mirties ir dabar, tai aišku, tų darbų dabar yra mažiau. Aš jau taip visiems sakau, aš jau neprisimenu, kada aš dulkes siurbiau. Turbūt prieš tris metus paskutinį kartą.

A: Auga pagalba, kaip suprantu,

I: Taip

A: O šiaip vat, sakykim, na, vis tiek, vienas vaikutis iš viso buvo labai mažas. Kaip tą visą netektį jiems aiškinote? Kiek prisimenate, aišku, buvo tas sunkus momentas..

I: [atsidūsta] Čia, žinokit, visa istorija. Aš aiškinau labai netradiciškai tą dalyką. Nu, nes iš tikrųjų, buvo mums čia viskas, nukrito labai netikėtai. Ir ir ir kadangi žmona buvo kokias dvi, tris dienas reanimacijoje, tai mano pusbrolis atvažiavo iš Švedijos, jis ten gydytojas ir aš jo tada klausiau, kaip man ten tiem vaikam? Nu, nes iš tikrųjų tada daug visokių klausimų buvo. Ir natūralus klausimas buvo, kaip paaiškinti vaikam. Tai jisai paskambino psichologui švedų, kuris dirbo su vaikais, kurie, kurių aaa, tėvai serga kraujo vėžiu. Va. Ir realiai jis iš tikrųjų, susakė, ką jisai patartų švedui, gyvenančiam Švedijoje. Tai aš ir padariau lygiai taip pat. Ir Lietuvoje iš tikrųjų, šiurpą kėlė daug kam, bet iš tikrųjų, tenka pripažinti, kad aš galvoju, kad aš klaidos nepadariau. Ta prasme, patarimas buvo psichologo toks, kad jeigu mama dar yra reanimacijoje, tai vaikus reikia nuvesti į reanimaciją ir jie, žodžiu, turi pamatyti visą tą mamos kelią nuo ligoninės iki kapo duobės, kad nebūtų paskui tokių dalykų, kad vaikai galvoja: „nu, gal mamytė sugrįš“. Laukia ir nervuojasi, ir taip toliau, ir taip toliau. Tai vat, tai iš tikrųjų, tas pirmas dalykas, kai aš atvažiavau į reanimaciją ir pasakiau, kad aš noriu dabar atvežti vaikus, jos ten visos Santariškių skyriaus vedėjos man psichologą iškvietė. Sako: „mes norim, kad jūs pasikalbėtumėt, kad jūs nepridarytumėt“. Kai aš ten psichologei paaiškinau, ką aš noriu daryti, tai ji sako: „teisingai darai“ [nusijuokia]. Tai visa reanimacijos pamaina ir išbėgo iš to kambario. Tai aš iš tikrųjų taip ir dariau. Vaikai pamatė mamą prie tų aparatų prijungtą, kitą dieną pasakiau, kad mama neišgyveno, paskui mes nuvažiavom į laidotuvių namus, paskui mes nuvažiavom prie karsto duobės. Ir ir ,ta prasme, tai buvo tas procesas. Ir tada, nu tikrai, niekada nekilo vat keturių metų vaikui, niekada nekilo ta mintis, kad ,nu, galbūt mama ten užmigo, jinai atsikels, grįš ir taip toliau, ir taip toliau. Tokių dalykų niekada nebuvo.

A: O šiaip vaikam dažnai iškyla klausimas, kodėl taip nutiko, kažkaip analizuojat šeimoje?

I: Šiaip žinokit dabar ne. Iš tikrųjų, kaip ir sakau. Va tas visas dalykas, kuris pačioje pradžioje, tas pagrindas padėtas jisai ir buvo. Ta prasme, vaikam buvo paaiškinta, kad buvo liga, kuri vadinasi taip ir taip ir tos ligos metu atsitinka tas ir tas. Ta prasme, nu, čia pradžioje buvo tas paaiškinimas ir tas pamatas atsistojo. Viskas. Daugiau, kaip ir toliau nereikėjo to šito dalyko daryti. Kad iš tikrųjų vaikai išgyveno pirmus tuos porą metų – taip, išgyveno. Ir tarkim mažėlis, jis visą laiką: „jeigu mama būtų gyva, jeigu mamytė būtų gyva“. Tas dalykas buvo labai daug. Paskui po truputėlį tas sumažėjo ir praktiškai išnyko. Tai.. bet... kažkokios analizės, kodėl tas atsitiko iš tikrųjų ne. Kiekvienas iš tos pusės, kiekvienas išgyveno kitaip. Tarkim, vyresnysis jis ir dabar nenori į kapines nuvažiuoti, nes, nu, tai yra skaudu.

A: Mhm. O, pavyzdžiui, vat sakot jaunesnysis berods: „jeigu mamytė būtų“. Vis tiek tai kažkokiose situacijose būna, kažkoks gal būdavo dėsningumas ar..

I: Dabar, dabar situacijų tokių praktiškai nėra arba yra tokios iš iš...Anksčiau šitas dalykas būdavo įvairiose, visose situacijose. „Jeigu mamytė būtų gyva, jinai mėgtų va šitą padaryti. jeigu mamytė

būtų gyva, tai jinai ten mėgtų, nežinau, ten kažką suvalgyt. Jeigu mamytė būtų gyva, tai jinai nusi-pirktų tą". Na, ta prasme, tai būdavo absoliučiai daugelyje įvairių situacijų. Dabar, iš tikrųjų, tas sumažėjo labai stipriai. Nu, beveik to dalyko praktiškai nėra.

A: Aš kaip suprantu, na, jūs vaikam ganėtinai aiškiai viską parodėt, tai tikriausiai ir nebūdavo gal tų situacijų, kai vaikas kaltina tetį. Ypač ten pykčio..

I: Ne ne ne. Būtent, sakau, kad šitas dalykas. Nes man iš tikrųjų, Lietuvoj man daug kas aiškino, kad ne, negalima daryt, čia vaikam trauma. Iš tikrųjų gal taip, nes prie tos kapo duobės vaikams stovėt nebuvo lengva. Bet aš ir dabar lieku prie tos pačios nuomonės, kad tas pagrindo padėjimas pačioj pradžioj labai toks sunkus ir drastiškas, jis paskui, matyt, išsprendė labai daug problemų, kurios šiaip kyla, kaip aš suprantu. Vėlgi, nes aš mokykloj dirbu. Kiek aš suprantu apie vaikus ir visa. Jis išsprendė daug problemų, kurios kyla vaikam, va tokio amžiaus vaikam, kai kažkuris tai iš tėvų numiršta. Tai tas iš tikrųjų, mano suprantimu, tikrai. Nes tarkim ir ir ir kaip kurie tie lietuviški psichologai. Tarkim, vat mano mokyklos psichologė sakė, aiškino, kad: „tikrai tavo keturių metų vaikas nesupras, kad mama numirė, jis tikrai lauks, kad mama grįš". Ne, aš galiu šimtu procentų garantuoti, kad jis suprato, jog mama numirė. Ir tikrai nebuvo to laukimo, kad vat gal grįš, gal dar kažkas, tikrai to nebuvo.

A: Ir na, aišku, tada nebėra to kaltinimo.

I: Taip. Aišku, kaltinimas gali būt, taip. Aš taip..., matyt, gal pačioj pradžioj vyresniam buvo. Turbūt negalim pasakyt, kad tai buvo kaltinimas. Tai galbūt buvo pyktis. Nu, pyktis arba nusivylimas, kad vat atsitiko va taip. Bet paskui kažkaip, aš nežinau, susidėliojo, susitvarkė. Čia vėlgi, viskas buvo susidėję kartu su tuo, kad nu.. Vaikai neteko mamos ir tėčiui irgi taip, švelniai tariant, stogą rauna, pirmus metus pakankamai stipriai. Tai, nu, jiems irgi su tuo susigyvent reikėjo. Ir ir praėjus ten ko-kiem geriem metam, daugiau, aš - čia vienas iš tų epizodų, kur visą laik prisimenu ir visiem pasakoju. Kad praėjo ten, aš negalėčiau pasakyt kiek ten to laiko, bet tikrai laiko praėjo ir tada mes kažką ten žaidėm su vaikais ir man vyresnysis sako: „tėti, tu vėl linksmas". Ir aš supratau, kad vat, buvo labai ilgas laiko tarpas, kai vaikas, nu, tėtis buvo linksmas, staiga neteko mamos, pasidarė labai liūdnas ir piktas, ir taip toliau. Ir paskui jisai, vėl jam kažkas pasikeitė ir jisai pasidarė linksmas. Ta prasme, tai va čia tokį tarpą praeit reikėjo.

A: Bet tą tarpą galbūt reikėjo tiesiog išgyvent ar lankėtės pas kažkokius specialistus?

I: Mmm, nu kaip. Mmm jaunesnysis nėjo niekur, vyresniajam, kadangi jam buvo tos raidos proble-mos, tai jam pagal tos pačios PPT išvadas ir iki mamos mirties jisai pas psichologą vaikščiojo. Tai, atvirai pasakius, ką su juo psichologė kalbėjo, aš nežinau. Ir koks indėlis ten psichologės buvo šitam dalyke, man irgi reikėjo, kaip čia sakyt, susiprotėti ir nueit kažkiek tai kartų su psichologu pasikalbėt.

A: Lankėtės, ta prasme?

I: Jo jo jo. Ta prasme, aš nesilankiau ten kažkiek tai labai daug. Kaip čia sakyt, kaip ten dabar protin-gai išsireiškus, buvo toks, kaip čia sakyt, palaikomieji bendravimai. Ta prasme, laiks nuo laiko, kai

prireikia. Aš būtent bendravime su vaikais, po mamos mirties man pasidarė aišku, kad visgi, kad kažkur aš ten į šoną važiuoju ir galiu pridaryt kažkokios velniavos. Tai geriau jau bandyt susirast kažką, kas galėtų patart ir padėt.

A: Čia, kaip suprantu, ir su ta ateities perspektyva, kad ir vaikam po to ta krizė tokia nepakenktų..

I: Taip, žinoma, taip būtent. Ta prasme, kaip sakyti. Kada iš pradžių, mūsų atvejis buvo tas, kad buvo viskas viskas gerai ir vieną dieną viskas bum ir nukrito. Ta prasme, mes neturėjom laiko susitaikyt su tuo. Ir kada patiri tokią netektį, tai, nu, pačioj pradžioj - ai ne, čia bus viskas lygiai taip pat. Paskui praeina šiek tiek laiko, supranti, kad ne viskas taip pat, supranti, kad nebegali susitvarkyt. Nu ir tada vėlgi galvoji, ką daryt. Ar ten, nežinau, pro langą iššokt, ar vaistų prisigert, ar bandyt kažkur ten kitur eit, bandyt gyvent toliau. Čia nu... tiesiog...

A: O vaiko lankymasis buvo prieš tai ir toliau tęstinis?

I: Taip, taip, vaiko lankymasis buvo kaip ir tęstinis. Aš manau, kad mokyklos psichologė su juo turbūt po mamos netekties dirbo ir ta linkme kažkiek. Aš manau. Bet atvirai pasakius, aš su mokyklos psichologe, nu, tiktais vieną kartą buvau susitikęs, pasikalbėjau. Mes vat irgi aptarėm, kas ten praėjus. Nes žmona numirė vasarą, prasidėjus atostogom, tai po trijų mėnesių jis į mokyklą atėjo, aš pačioj pradžioj nuėjau pas psichologę, mes aptarėm. O kaip toliau viskas vyko, žinokit, aš netgi ir negalėčiau pasakyt, nežinau. Bet aš manau, kad taip, turbūt, kad lenkė į tą pusę.

A: O su jaunesniuoju nematote poreikio kažkokio? Na, kaip manote..

I: Žinokit jo. Aš kažkaip, žinokit, nebuvo.. Bet vėlgi, aišku, tas irgi, kaip sakyti. Jisai buvo daug mažesnis ir, matyt, jam tas išgyvenimas buvo, „nu, aš bent jau bandau įsivaizduot, gal ne toks skaudus, galbūt. Nu, bet čia vėlgi, mano įsivaizdavimas tiesiog. Gal charakteriai skiriasi. Ta prasme, iš tikrųjų kažkaip tai neatrodė, kad reikalingas poreikis. Iš kitos pusės, aišku, vėlgi man, jeigu čia grįžtant iš tos, kaip tėvui reikėjo, nes labai greitai, po kokio gero pusmečio, metų.. Nu, gal net ne po metų, po pusmečio, pasirodė tokie, kaip čia sakyti, tokie išsiskyrimai dideli. Vienas nori tą daryt, kitas nori tą daryt, o aš su abejais kartu negaliu to ar ano daryt, ane? Ir iš tikrųjų, gavosi, kad reikėjo kažkokiu tai budu bandyt ieškot, nu, tokio kompromiso, kad kažkuris tai vienas vaikas neliktų atsiskyres nušalyje. Kad tėtis su vienu vaiku ten kažką tai tą ir tą, nes jam įdomu, o kitam neįdomu, tai jisai va toks vat, atsiskyrė ir paskui, va, kuo toliau, tuo labiau ir tolsta tolsta ir tolsta. Tai vat, turbūt gal po gero pusmečio reikėjo pradėt galvot, kaip čia dabar, kad, na, va tas neatsitiktų. Aš manau, kad tas neatsitiko, nes mes dabar turim daug labai bendrų dalykų. kur visi bendrai darom.

A: Radot tą kompromisą tokį.

Taip. O čia toks buvo vaikų gal dėmesio troškimas? Na žinot, truputėlį pritrūksta dar vieno žmogaus, nepasirodė taip?

I: Manau, žinokit, kad čia buvo viskas. Matyt, kad buvo ir tas. Buvo ir tas kad, kada buvo žmona, mes iš tikrųjų, kai kada darydavom, vienas eina su vienu vaiku kažkur, kitas eina su kitu vaiku kažkur. Nes, tarkim, ne visada tie poreikiai ir norai visų sutampa. Tai, kad neturėt didelių problemų, tai tarkim ten vienas važiuoja su dviračiu, kitas eina į parduotuvę. Šiuo atveju to jau daryt nebebuvo galima, reikėjo kažkaip tai, nu, lenkti, nu, kažkaip tai daryt į tą pusę, kad visgi mes darom kartu. Iš kitos pusės, aišku, buvo ir kitas dalykas, kad man reikėjo, kaip čia sakyt, turbūt, kad šiuo atveju galėčiau sakyt, rizikuot ir daugiau pasitikėt vaikais ir kai kada palikt juos vienus tokiose situacijose, kai mes dviese būdami jų tikrai vienu nebūtume palikę.

A: O kokios tos situacijos, pavyzdžiui?

I: Nu, suprantat, situacijos tokios. Jeigu vienam vaikui yra tarkim aštuoni, kitam keturi, nu, tada dar ne. Bet sakykim, vienam penki, kitaip devyni, teoriškai realiai negali palikt vaikų niekada vienu. Bet jeigu tu visą laiką iš darbo lėksi tik pas vaikus ir nebus jokios galimybės tau, sakykim, ten kažką daryt, kas tau svarbu ir ko nėra ir kur nedalyvautų vaikai, tai švelniai tariant, tau gali nuraut stogą labai greitai ir tiem vaikam dar blogiau bus. Tai šioj vietoj man reikėjo, ir tu, aišku, supranti, kad jeigu tu palikai tuos vaikus vienus, tarkim, ten kokiai valandai namuose, tai jeigu tiem vaikam kažkas atsitiks, tai tu ir morališkai, ir teisiškai būsi kaltas, atsakingas ir visa kita. Čia buvo tokia rizika. Bet iš kitos pusės, tas dalykas tuos vaikus padarė daug savarankiškesnius. Nu tiesiog, gyvenimas juos padarė savarankiškesnius. Tai mes, aš sakau, iš tos pusės, kad Vilniuj gyvenant čia daugiabučiam name, aš iš tikrųjų, visiškai neturiu jokios problemos. Sakykim, mano pomėgis yra žvejot ir aš neturiu jokios problemos, tarkim, išvažiuot penktą valandą ryto, palikt juos miegančius ir aš tikrai žinau, kad mes atidirbom sistemą, kaip viskas vyksta. Čia kokius metus ar pusantrų metų juos migdau ir sakau: „žinokit, aš rytoj važiuoju žvejot“. Ir aš jau bandau sakyt, ką jūs turėsit daryt ir man vyresnis jau sako: „tėti, mes žinom. Mes atsikelsim, tau paskambinsim, nueisim valgyt daryt, tada pavalgysim, tada vėl paskambinsim, tada tą padarysim, ta ta ta..“. „Viskas aišku, supratau tada“. Ta prasme, čia tiesiog reikėjo atidirbinėt, kurių, jeigu būtų antras žmogus, jų atidirbinėt nereikėtų, nes tarkim, antras žmogus pasiliktu namuose su vaikais.

A: Bet čia yra jūsų tas noras, turbūt, turėt to laiko ir tas vaikų auginimas vis tiek reikalauja kantrybės ir suvokimo, kaip tai daryt. Na vis tiek, nėra to laiko ir nėra. ..

I: Ta prasme, tai žinoma. Visą laik turi susidėliot, kažkokiu tai momentu tu susidėlioji prioritetus ir darai pagal tai. Atvirai pasakius, aš matyt, na, čia yra toks paprastas pavyzdys, man turbūt tuoj pat po žmonos mirties, ne vienas žmogus, įskaitant ir tą pačią mokyklos psichologę, pas kurią vyresnysis lankėsi, man tiesiog buvo toks pasakymas labai paprastas: „tu tik nepamiršk savęs, nes kai tau gerai, tai ir vaikam bus gerai“. Aš taip žiūrėjau, nelabai supratau, ką čia man sako. Man tiesiog taip aiškiai paaiškino ir aš paskui po kažkiek laiko pats supratau, kad, nu, realiai yra dalykai, kai tu turi turėt

kažkokį tai laiką, bent kažkiek skirt sau. Laiko, kada tie vaikai kažkur iš esmės saugūs. O tu nuo jų atsitolini, baterijas pakraut savo irgi reikia kažkokiu tai būdu.

A: O sakykit, kažkas padėjo auginti vaikus, kažkokia pagalba ten - seneliai, draugai?

I: Iš tikrųjų taip. Kai gaunasi tokie dalykai, tada reikia persiskirstyt. Seneliai, jo. Bet seneliai iš tikrųjų virš aštuoniasdešimt metų, tai tas padėjimas, žinokit, labai greitai gavosi, kad, nu, man turbūt buvo didesnė problema, kaip čia dabar pasakyt jiems, kad jūs nepadėkit. Nes žinot kaip [nusijuokia]. Kaip aš sakau, kai virš aštuoniasdešimties metų žmonės tau padeda augint vaikus, tai tu labai greit supranti, kad turi ne du, o keturis vaikus.

A: O kokios situacijos, na, pavyzdžiui?

I: Man čia sunku kažką tokio pasakyt. Suprantat, nu, iš tikrųjų, tų situacijų tokių konkrečių aš gal net neprisiminsiu, bet toks geras pavyzdys, kaip mano vyresnis sūnus, net ir dabar, ir anksčiau, kada seneliai bando, vat, pas mus atėję ten kažką daryt ir aišku, ten jiems nesigauna ten kažkokios viryklės įjungt ar dar kažką, tai ateina mano sūnus ir sako: „seneli, nu tu ne taip darai, reik daryt va taip ir anaip. Mes tau jau aiškinom ne vieną kartą“. Arba tarkim, močiutė plauna lėkštes ir nelabai jai gaunasi ir sūnus man sako: „tėti, močiutė vėl lėkštes plauna. Tylėk. Mes paskui persiplausim“. Nu, ta prasme, suprantat. Čia šitoj vietoj man buvo.. Iš kitos pusės, matyt, kad suveikė mano individualizmas, kad paskui, kai daug kitus žmones įsileidi į savo gyvenimą, tu turi pradėt aiškintis dėl savo vienokių ar kitokių sprendimų. kodėl tu padarei tą, kodėl tu padarei šitą? Tai šitas dalykas man irgi kažkodėl nepatiko. Ta prasme, mes būtiną pagalbą.. mes visada gavom ir dabar mes ją galim gaut. Tie patys seneliai. Taip, buvo atveju, kai aš sirgau, man buvo didelė temperatūra ir ir jie žiūrėjo ir tvarkė. Aaa, yra kažkokie draugai, kuriems mes galim paskambinti ir pasakyt, kad girdi, vat mums, va, yra tokia bėda, atėikit, padėkit. Ta prasme, tas yra. Bet tai yra pagalba tuo kažkokiu tai kriziniu atveju. O šiaip mes bandom tvarkytis patys.

A: Na, bet nėra buvę, kad su tėvais kartu gyvenom, padėtų kurį laiką?

I: Ne, ne, ne.

A: Auklės? Na žinot, tokia ilgalaikė pagalba.

I: Ne, ne. Ilgalaikės pagalbos nebuvo. Mes tiesiog.. Žinokit, atvirai pasakius, mano ir pačio buvo toks supratimas. Nes mes, iš tikrųjų, su žmona viską patys bandėm daryt. Iš tikrųjų, gal netgi ne taip. Matyt, gal kai vaikai visai maži buvo, seneliai mum padėjo. Bet paskui prasidėjo tokia trintis - tarp mūsų, tarp senelių. Ir aš jau tiesiog nebenorėjau dar kartą. Ir mes, na, kažkaip taip nuėjom į šoną labiau, į savarankiškumą. Tai aš dabar, aš kažkaip to ir nebenorėjau kartot. Tai vat, aš iš tikrųjų, tada ir tiem patiem seneliam, ir savo giminėms paaiškinau, kad žodžiu: „žmonės, labai atsiprašau, bet mes turim išmukt patys gyvent vieni“. Tai tai, nu nežinau. Nežinau, kaip tai atrodo iš šalies dabar, bet aš galvoju, kad aš pasirinkau teisingą dalyką, nes nu [įkvėpia]. Nes nes, nu, ta prasme, mes dabar pakankamai laisvai dabar jaučiamės. Mums nereikia aiškintis dėl: „o kodėl tu, vaikeli, nepadarei ten tų

pamokų?'. Vaikas žino, kad jeigu jis pamokų nepadarė, tai jis turės reikalą su tėčiu, o ne su dar kažkuo. Ta prasme, toks aiškus pas mus sudėliojimas.

A: Tie vaidmenys gal tokie nešokinėja?

I: Taip taip.

A: Supratau. O galbūt galėtumėt šiek tiek pasidalint, kokioje jūs šeimoje augote? Na apie savo tėvus, jų santykius.

I: Mmm. Aš augau šeimoj, kur buvo abudu tėvai, bet tėvų santykiai buvo labai nekokie. Kaip čia sakt. Aš visą gyvenimą prisimenu besipykstančius tėvus. Tai čia buvo, mm mano ir mano brolio gyvenimo kasdienybė. Brolis galbūt vyresnis dar prisimena ir nesipykstančius tėvus, o aš per visą gyvenimą niekada nemačiau tėvų, kurie nesipyktų. Tai mano vaikystė ir paskui jau kiti dalykai, kol dar tėtis nenumirė, buvo tokia, kad, kaip čia sakt.. Kada žmonės gyvena po vienu stogu, bet jie tarpusavy jau neturi nieko bendro. Ten buvo daugmaž toks.

A: Mhm. O kodėl tėvai priėmė tą sprendimą ir toliau tą šeimą, tuos pykčius?

I: Žinokit, žinokit, čia jau aš tikrai ne. Aš nežinau, aš negaliu atsakt į šitą klausimą.

A: Bet realiai tai būdavo tokie būtiniai konfliktai? Kur pykstasi ir jau nebežino ,dėl ko pykstasi ar kažkokios rimtesnės situacijos?

I: Aš, manau, kad... suprantat.. Ten jau buvo, kaip čia sakt, ten jau buvo [atsidūsta].. Nu jo, nu, turbūt, kad būtiniai galima sakt. Būtiniai konfliktai, bet mano dabar jau iš mano pozicijų, pragyvenusio jau pusę gyvenimo žmogaus, tai sakau, kada žmonės nebeturi tarpusavio ryšio ir didelę dalį gyvenimo pykosi, nu tai kitaip ir nesigauna. Iš tikrųjų, aš negalėčiau pasakt. Aš nebuvo tokioj, kaip suaugęs žmogus, šeimoj gyvendamas, aš nebuvo tokioj situacijoj, negaliu įvertint iš tikrųjų.

A: Bet neišsiskyrė, kaip suprantu?

I: Ne ne ne, neišsiskyrė.

A: O sakykim, galbūt labiau žiūrėkim į tėvo poziciją, galbūt pastebit, ką perėmėt auklėjime iš tėvo, pavyzdžiui?

I: Aaa, tai jo. Buvo momentas mūsų gyvenime, kad tėtis vaikais užsiiminėjo labiau negu mama, nes mama daugiau dirbo, buvo, buvo toks momentas.

A: Tai perėmėt tą didesnį laiką su vaikais?

I: Žinokit, matyt, kad aš augau tokiais sovietiniais laikais ir to užsiėmimo su vaikais ne ypatingai buvo. Mes buvom tokie, žinot, kaip tėvų rūpestis. Iš tikrųjų tėvai abudu dirbo, bet tėtis gal biški mažiau. Tiksliau, turėjo daugiau laisvo laiko, tai iš tikrųjų tas pats supratimas apie vaikų auklėjimą buvo: nu, aprengtas, pavalgydintas, ten turi knygas, sąsiuvinius ir visą kitą. Bet to kažkokio bendro laiko leidimo, tai realiai nebuvo ir aš suprantu čia šiuo atveju, nes buvo tokios gyvenimo sąlygos, kad iš tikrųjų tėvams reikėjo uždirbt duoną. Mes realiai, tarkim, atostogas praleisdavom ,nežinau, kieme,

ten kur nors laukuose, parkuose su draugais, nu ,tikrai labai daug laiko. Tai čia šiuo atveju, buvo, kaip ir sakyti, visuotinai priimtinas dalykas - krūvos tokių kaip mes buvo vaikų, jeigu ne dauguma absoliuti.

A: Bet ir buvo toks sovietinis auklėjimas ir tų darbų buityje pasidalijimas? Moteris daro tą, vyras tą. Ar, na, šiek tiek buvo kitaip?

I: Kaip čia sakyti, jeigu žiūrėt iš tos pusės, aš tikrai mačiau savo tėtį ne vieną kartą verdantį sriubą ir mačiau mamą ne vieną kartą darančią kažkokius tai vyriškus darbus. Ta prasme, makalynė buvo kažkokia tokia. Tikrai nebuvo būtina, kad jeigu tai virtuvė, tai čia moteriškas darbas, o ten viņį įkalt, tai būtina vyriškas. Taip tikrai nebuvo,

A: Lanksčiai turbūt..

I: Jo. Šitoj vietoj taip.

A: Ir, kaip suprantu, tą irgi tikriausiai perėmėt, nes prieš tai su žmona lanksčiai į viską žiūrėjot?

I: Jo. Žinot, man turbūt... kad gal iš to, kaip čia sakyti.. Lanksčiai, jo. Man turbūt buvo lengviau tiktai iš tos pusės, kad man nebuvo, na, po žmonos mirties aš čia sakau. Man nebuvo tos bėdos ir problemos, nes man pačioj pradžioj, tarkim, aš po atostogų grįžau į darbą, sako mano kolegės: „turbūt, kad didžiausia problema valgyt pasidaryt’’. Aš taip žiūriu į jas, sakau: „nu ne, kad valgymo darymas tikrai nėra didžiausia problema’’. Ta prasme aš supratau, ką reik daryt su keptuve, peiliu, puodu ir koku ten kopūstu ir mėsa.

A: Dabar paminėjot kolegę, galbūt galėtumėt truputėlį tokį aplinkos požiūrį? Ar tai perdėta užuojauta, ar toksai: „kaip tu čia susitvarkysi?’’. Kaip aplinkos keitėsi? Nes po netekties yra vienas momentas, dabar, galbūt, vaikų būreliuose? Nes yra visuomenėj toks – na, kaip vyras vaikus?

I: Man būtų sunku pasakyti. Taip, aišku, pačioj pradžioj, visą laiką, kada miršta jaunas žmogus, jauna moteris, čia tėvas lieka. Aš manau, kad aš nelabai šito pajutau, bet, manau, kad tikrai buvo dalis žmonių, kurie žiūrėjo iš šono - nu vat, kas dabar bus. Ta prasme, kas dabar bus, ką jis darys, ar neprisidirbs. Be to, kad užuojauta, aišku, ji visada ir gailestis yra. Nuo to gailesčio iš tikrųjų, pabėgt, kaip sako - greičiausiai bėk nuo gailesčio. Bet dabar, aš žinokit, netgi nežinau. Aš manau, kad visa ta aplinka, kurioj mes dabar gyvenam, jinai tiesiog priprato natūraliai prie šito dalyko ir tai yra kaip ir natūralus dalykas, nes viskas keičiasi. Dabar yra nemaža krūva kaimynų, kurie net nesupranta, kodėl čia tas vienas tėtis su tais vaikais vaikšto.

A: Bet kažkokių tokių neįsiminė, kur pasibaisėjot, kaip čia galima šnekėt?

I: Ne, nebuvo žinokit, ne.

A: O ten mokykloj, ten klasės auklėtoja, na, iš jos pusės? Na, prieš tai žmonės dalinosi, kad perdėtai jautriai vienišą tėtį ten..

I: Žinokit ne. Nebuvom mes su auklėtoja, nu, tada mokytoja, paskui auklėtoja. Mes kažkaip tai bendravom ir iki to. Ir prieš vaikam ateinant po mamos mirties į mokyklą, aš aptariau kai kuriuos reikalus ir su mokytoja, ir su darželio auklėtoja. Tai kažkaip irgi, nebuvo ten tų dalykų, tokių kažkokių. Iš

tikrųjų buvo daugiau mažiau tokie suderinti dalykai. Bet aišku, nu, kaip visą laiką išskyla tokių dalykų, kada reikia galvot, ką daryt. Ir tai pačiai mokytojai, ir man. Nu tarkim, ten yra kokio kovo aštuntoji. Ir pradinukai ten daro sveikinimus mamytei, na ir ką dabar tam vaikui daryt? Ar ten kokio mamos diena, ane? Tai na tokie dalykai. Arba: „papasakokite apie mamos gimtadienį“. Suprantat, tai, nu, tas yra.. tokie. Bet mes iš tikrųjų iš anksto užbėgdami už akių ten ir paderinom tuos veiksmus su mokykla, su mokytojais.

A: Supratau. Tai yra tas veiksmų planas.

I: Taip. Tai nebuvo kažkas tokio labai, bet jo, mes tiesiog biški paderinom. Sakau, šiuo atveju buvo turbūt paprasčiau, todėl kad aš pats dirbu mokykloj, aš tiesiog į tą gyvenimą vaiko mokykloj žiūriu ne tik kaip tėvas, bet ir kaip mokytojas, matau iš kitos pusės. Tai aš tiesiog turėjau tokį supratimą, tai mes, sakau, kažkiek paderinom šitą dalyką.

A: Supratau. O per visą tą laiką, nuo pat netekties, buvo situacijų, kada labai sunkiai pavyko derint darbą ir priežiūrą? Ar buvo laikas, kai galbūt iš viso nedirbote?

I: Ne, nebuvo momentų, kad nedirbau. O tas darbas ir priežiūra, nu... Dabar jie jau gal biški lengvesni. Pirmus metus jie buvo iš tikrųjų sunkūs. Sunku derint. Sunku buvo, matyt, dėl to, kad tai buvo netikėta ir prie to reikėjo priprast. Iš kitos pusės dėl to, kad vaikai buvo mažesni daug. Dabar vaikai yra didesni ir natūralus, paprastas dalykas - iš ryto atsikėlei ten sausio mėnesį, vaikui trisdešimt aštuoni temperatūros. Ir ką tu turi daryt? Nes tarkim, tau darbe yra suplanuota toks darbas ir nieks jo padaryt negali. Tai pirmus metus po žmonos mirties, aš, mano administracija arba mano vadovai pakankamai lanksčiai žiūrėjo į mano tokius dalykus. Aš tikrai neėmiau to vadinamo biuletenio, bet į darbą neateidavau tikrai per mėnesį ne vieną ir ne dvi dienas. Ta prasme, taip buvo sudaromos sąlygos man. Metus ar du, man buvo sudaromos pakankamai rimtos sąlygos. O dabar mes išsisprendžiam tuos dalykus paprastai. Nu, vaikai didesni. Netgi ir ta temperatūra, vyresnis vaikas jis labai gerai žino, nu, tarkim.. Jeigu labai stipriai liga, nu tai taip. Bet jeigu ta tokia sakykim, elementarus ten gerklės skausmas ar dar kas nors, jisai pats žino, jam susakai, ką jis turi padaryt, jisai pats ir pasidaro. Tu ten paskambini: „va tu dabar, vaikelį, sugerk arbatos, dabar vaistus, dabar tą padaryk“. Mes pripratome prie šito.

A: Vaikas savarankiškai namuose, aš kaip suprantu, lieka?

I: Taip, vaikas pasilieka. Vėlgi, dirbant mokykloj, tu nedirbi nuo aštuntos ryto iki šeštos vakaro. Pabaigi darbą antrą ar trečią. Gali biškutį dieną susitumpint. Tai tas irgi toks lankstumas biškutį gaunas. Neturi vaikas, net ir sergantis ar su kažkokia bėda pasilikti nuo aštuntos ten dešimt valandų vienas. Jisai pasilieka daug trumpesniam laikui. Turi ten kažkokias pertraukas, per kurias tu gali.. taip, buvo net tokių atvejų, kai tiesiog aš turėdavau valandą laiko, per tą valandą laiko aš parvažiuodavau namo. Aš parvažiuodavau ne dėl to, kad kažką padaryt, bet dėl to kad, nu, vat dvidešimt minučių tas vaikas pamatytų mane ir paskui tas laukimo tarpas susidėliotų į dvi dalis. Į dvi nedideles dalis, negu į vieną didelę.

A: Mhm, tai taip sudėliota, apie vaiką irgi. O dar imant visą tą laikotarpį, ar buvo kažkoks momentas, kada buvo labai dideli finansiniai sunkumai?

I: Ne. Žinokit, tas labai buvo baisu pačioj pradžioj, bet sakau, čia tiesiog susiklostė, finansinių sunkumų nebuvo didelių. Susiklostė tiesiog taip, kad tuo metu, kai mirė žmona, darbe susidarė situacija, kad aš galėjau gauti daugiau darbo. Ir automatiškai aš galėjau uždirbt daugiau. Bet tokiu būdu gavosi krūvis dvigubas. Tu gavai daugiau darbo, kurį reikia padirbt ir tu turi dar dvigubai daugiau darbo namuose. Tai čia gavosi tiesiog, nuovargis.

A: Kaip minėjot, du etatai tokie.

I: Taip taip taip. Realiai, taip. Ir tada tu turėjai vėl rinktis: arba turėt mažesnes finansines galimybes ir būt mažiau pavargęs, ar turėt didesnes finansines galimybes ir būt daugiau pavargęs. Tai aš rinkausi tą dalyką, kad aš daugiau dirbu.

A: Mhm. Ir kaip su tuo susitvarkėt? Na, vaikai jausdavo kažkokį jūšų..

I: Aš manau, kad lyginant su vyresnio vaiko buvimu pradinėj mokykloj, jaunesnysis, kaip čia sakyti, tėvų pagalbą gauna šiek tiek mažiau, negu kad gavo vyresnysis. Aš manau, aš bandau tą taip sau pasakyti ir aš suprantu, kad galbūt, ne galbūt, o turbūt turėčiau vaikui daugiau padėt. Bet aš suprantu, kad aš kai kada netgi ir turiu laiko. Ta prasme, aš turiu kokį pusvalandį laiko, bet aš daugiau suprantu, kad aš tiesiog fiziškai nebegaliu, tiesiog atsisėdu pailsėt, nes aš tiesiog nebesugebėsiu padaryti. Tai tas yra taip, tas jaučiasi kai kada.

A: O artimieji finansiškai kažkaip prisidėdavo prie jūšų?

I: Nu tas prisidėjimas finansiškai tai, aš negalėčiau pasakyti, kad tai buvo kažkoks ženklus prisidėjimas. Nu toks paprastas pavyzdys: aš grįžtu vat, netgi dabar, kadangi mama mano gyvena gana nedideliame miestely, mes parvažiuojam, tarkim, per šventes, per atostogas, kažkada ir tas prisidėjimas vėlgi ten: „vat vaikai, aš jums duosiu šimtą eurų“. Tas šimtas eurų mamai turbūt yra labai stiprūs, dideli pinigai, mūsų atveju tai pinigai tikrai nėra dideli. Tai tas vat toks. Aš tikrai negalėčiau pasakyti, kad mes negavom nei trupučio tai kažkokios tai finansų, bet mes stengiamės be to apseit. Iš kitos pusės, aišku, seneliai, tiek mano mama, tiek žmonos tėvai, jie taip vaikam kažkiek tų pinigėlių duoda. Bet vėlgi, kadangi jie yra jau pensininkai ir vaikus stengiuosi mokinti, kad „jūs vaikai, turėkit proto. Nu, jeigu seneliai kiekvienam iš jūšų po šimtą eurų duoda per mėnesį, tai gal jūs neimkit, nes jiems patiems neužteks pinigų pragyvenimui“.

A: Bet toks, kaip sakyti, progų prisidėjimas?

I: Taip, būtent. Toks proginis. Ne tai, kad ten būtų parama kažkokia, kad mes sumokėsim ten jums visus metus už komunalines paslaugas. Ten ne, tokių dalykų nebuvo.

A: Apskritai per visą laiką nebuvo, tik toks proginis?

I: Taip taip taip.

A: Aha, supratau. O galbūt gal galėtumėt pasidalinti, ką iš valstybės gaunate iš finansinės pusės?

I: Aaa, na iš valstybės mes gavom tik tas visas išmokas. Na kaip iš valstybės. Iš valstybės vaikai gauna našlaičio pensiją. Ir dabar iš valstybės gauna tuos vaiko pinigus, nu tai irgi, tai tas taip. Bet ta našlaičio pensija, atvirai pasakius, didele dalim ji lieka pakol kas sąskaitose, aš jų labai nedaug panaudoju, kol kas ten ir guli.

A: Tikriausiai taupymui?

I: Nu, jos ne taupymui. Aš net neturiu tikslo baisiai ten taupyti, bet mes išgyvenam iš to, ką aš uždirbu ir iš tų vaiko pinigų, vat nu nežinau, jeigu kokį tai remontą darom, kai kada aš paimu iš tų našlaičio pensijos. Aš net nežinau, ar tai yra taupymui, bet na taip, padėti tie pinigai ir kažkaip jų nelabai prireikė.

A: Tikriausiai tai nėra tie pinigai, kurie jums finansiškai labai jau svarbūs..

I: Žinot, juos galima būtų išmėtyt, per tuos keturis metus ta suma susikaupė pakankamai tokia nu, švelniai tariant, padori iš tikrųjų. Bet mum jos tiesiog neprireikia bendram pravalgymui ar ten prasi-keliavimui, ar ten... Mes išgyvenam pakankamai normaliai ir gerai be šito.

A: Na ir ta parama nėra pagrindinė.

I: Ne ne, jinais nėra pagrindinė. Jinais užtikrina stabilumą, tarkim, kad net šitoj dabartinėj situacijoje, ane? Vat, ką mes dabar turim šiuo momentu. Aš jaučiuosi pakankamai stabiliai, dėl to, kad ten guli tos sumos pinigų ir netgi jei mums kažkas atsitiktų, nu ten, nebūtų darbo ar dar kažko. Aš žinau, kad mes nemažą laiką gyvenimo pragyventumėm ir be to, ir be darbo. Tai suteikia stabilumą gyvenimui.

A: Ir ar iš valstybės pozicijos, ar pasigendat tos finansinės pagalbos?

I: Žinokit, žinokit, aš pasakysiu taip. Turbūt, kad ne finansinė pagalba. Aš tą esu sakęs. Kadangi po šitos visos netekties aš šiaip susidūriau su žmonėm, kurie irgi panašias netektis gavo. Finansinė pagalba, taip. Bet, matyt, kad iš valstybės nėra visiškai jokio mechanizmo net pradėt tą kurt dėl emoci-nės pagalbos.

A: Psichologinės, socialinės..

I: Psichologinės, taip. Kažkokio psichologinio palaikymo vat, kada žmogus atsiduri tokioj situacijoje. Netgi tie įstatymai, aš jau dabar, kada kalbu ir iš mokytojo pozicijų, ir iš tėvo pozicijų, kad netgi ir tai, ką aš jums pasakojau, kad aš turėjau rizikuot palikt vaikus, ar ne? Nėra jokio mechanizmo, yra mechanizmai, kaip tėvus nubaust, jeigu jie nesilaiko įstatymų, bet nėra mechanizmo, nesvarbu, ar tai vienišas tėtis, ar vieniša mama, ar išsiskyrę, ar ten kažkas numirė, ar dar kažkas. Bet nėra absoliučiai jokio mechanizmo, kaip padėt, kad tas tėtis ar mama turėtų kažkokią galimybę, vat, kreiptis į valstybę ir valstybė, sakykim, ir valstybė sakytu- jo, mes ten galim kažkokią tai auklę skirt vieną kartą per menesį ten dienai, kad tu galėtum pailsėt, ten, dar kažką. Yra įstatymas, kad iki tam tikro amžiaus tu negali vaiko palikt vieno. Tas vaikas, tai turi jį tada su savim tįst kartu į parduotuvę. Netgi, vat, šiuo atveju prisidėt. Aš nežinau, ką šiuo atveju, tarkim, daro vieniši tėvai, vienišos mamos, turėdamos trijų metų vaiką dabar, norėdamos apsipirkt karantino atveju. Nu ta prasme, tam vaikiukui tą ant nosies

uždėt ir eit. Nėra absoliučiai jokio mechanizmo. Nu tai, dabar gal gali pasiskambint, savanoriai atneš kažkokį ten maistą. Čia kritinis atvejis. Bet šiaip absoliučiai nėra jokio mechanizmo, žiūrint į tą pusę. Visiškai, absoliučiai.

A: O kaip vertinate ilgos savaitės darželius? Galbūt tai išspręstu kažkiek problemų dėl vaikų priežiūros ir darbo derinimo?

I: Bet aš netgi nežinau, kiek tų ilgos savaitės darželių yra, tarkim, Vilniaus mieste iš vienos pusės. Iš kitos pusės, mano atveju, vaikai neteko mamos ir staiga tėtis, kuris liko artimiausias žmogus, juos paima ir atiduoda... nakčiai ten kažkur, į kažkokią tai įstaigą, kur ne savo namuose, ne prie savo žaisliukų, prie kažko. Nu, žinot, tai turbūt saugumo vaikams ir psichologinio stabilumo irgi nesuteikia.

A: Traumos gilėjimas.

I: Taip taip, tai yra traumos gilėjimas tiktais. Mano supratimu tai taip.

A: Tai tokio, kaip sakot, informavimo ir tos sistemos tokios, nes sakot, kad net nežinot, kiek Vilniuj yra.

I: Informavimo tai absoliučiai, visiškai, nieko. Čia netgi ne iš mano pozicijų. Mano atveju buvo net ne taip žiauriai. Aš tarkim, žinau mamą, kuri liko viena, kur vyras lygiai taip pat irgi netikėtai numirė. Grįžo vieną dieną namo pasportavę ir žmogus numirė tiesiog. Tai atvažiavo greitoji, atvažiavo policija, išvežė kūną, užpildė protokolą ir paliko moterį su trim vaikais sėdėt atsisėdusią ir viskas. Viskas, viskas. Visa pagalba. Viso geriausio, kūną iš lavoninės atsiimsit po trijų dienų. Ta prasme, aš net nediršau žmogaus paklausti, ar tu turėjai šalia savęs kokių giminių, kurie pas tave atvažiavo iš karto. Aš net nediršau to paklaust, nes aš buvau tą pergyvenęs prieš metus, man buvo baisu klaust, nes aš čia kalbėjau su žmogum, kuris buvo vyrą palaidojęs prieš tris ar keturis mėnesius. Aš žinojau, kokia situacija, kas žmogui viduj darosi, nediršau net paklaust. Bet valstybės požiūris šitoj vietoj yra visiškai. Nu jo, nueik susitvarkyk pinigus, vaikai gaus ten tą našlaičio pensiją. Viskas, mes nuo tavęs atsipirkom, jau sėdėk. Pinigai yra vienas dalykas. Jo, jie yra svarbu, bet iš tikrųjų labai svarbu ir.. Aš gal taip kalbu, nes man nebuvo labai tų finansinių sunkumų didelių. Bet iš tikrųjų šiaip žmonėms yra labai didelės traumos ir valstybė neturi visiškai jokios sistemos, kaip padėt.

A: Kompleksinės tikriausiai tokios reikėtu..

I: Taip, kompleksinės. Nes, švelniai tariant, jeigu aš būčiau sugalvojęs išsokt pro langą tuo metu ir neužsimušęs, mane būtų nuvežę į Naująją Vilnią, būčiau penkias dienas pagulėjęs, o paskui mane būtų nukreipę į polikliniką išgert vaistų. Viskas.

A: Ir dar vaikai paimti.

I: Taip ir dar vaikai paimti, taip.

A: Aš kaip suprantu, mokykloje jūs pats iniciavote pokalbius su auklėtoja tom temom..

I: Žinokit, aš net nemanyčiau, kad aš iniciavau, kadangi vyresniam mano vaikui, sakau, jis turėjo spec poreikių, tai mes bendravom pakankamai artimai ir iki tol. Todėl, kieno čia iniciacija buvo stipresnė, aš net nežinau. Aš suprantu, turbūt buvo aišku ir man, ir mokytojai, kad reikia susėst ir pasitart. Tai čia vat šitoj vietoj buvo aišku ir turbūt ir pačiai mokyklos psichologei, ir mokyklos logopedei, spec pedagogei. Buvo visiem aišku, kad dabar reikia susėst, pasitart pasikalbėt.

A: Bet matyt, kad vaikas ir taip tų spec poreikių turi..

I: Matyt, kad gal.. Žinokit, aš net negalėčiau pasakyt. Matyt, kad gal. Sakykim, jeigu vaikas neturi spec poreikių, matyt, kad mokyklos spec pedagogas, psichologas ar dar kažkas vaiko nepažįsta. Kaip šiuo atveju mokytoja būtų elgusis, aš nežinau. Manau, kad būtų elgusis lygiai taip pat, nes mokytoja į laidotuves ateit negalėjo, po laidotuvių kitą dieną man paskambino ir mes labai ilgai kalbėjom.

A: Na, čia irgi nuo to santykio, nuo tos mokyklos darbuotojų priklauso..

I: Čia yra realus asmeninis santykis. Aš kaip mokytojas galiu pasakyt. Aš nesu įpareigotas skambint ten tėvam, vat, tokių atsitikimų atveju, čia tik priklauso nuo manęs. Ta prasme, kaip aš elgsiuos.

A: Ir ta sistema ir stovi ant pačių žmonių supratingumo. Galima tokią išvadą..

I: Taip, šitoj vietoj taip. Sistema stovi tik ant žmonių supratingumo.

A: O gal galėtumėt truputi pasidalint, kokie yra tie vaiko specialūs poreikiai?

I: Dabar gal tų poreikių iš tikrųjų nebe labai ir.. Vaikas vyresnysis jis gimė su hidrocefalija. Tai yra ta vadinama vandenligė smegenų. Ir tas sukėlė įvairių tokių dalykų, buvo tas bendras, kaip sakyt, mišrus raidos sutrikimas. Tai va, ten buvo ir elgesio, ir mokymosi tų problemų, bet mes jas gana pakankamai, normaliai... netgi gerai išsprendėm iš tikrųjų. Sakykim, jisai pačioj pradžioj.. per didelius pykčius ir kraują mes išsimušėm ten mokytojo padėjėją, kad būtų prie jo. Bet dabar jisai mokinasi šeštoj klasėj, jokių padėjėjų, jis mokinasi pakankamai normaliai. Taip, jisai turi tą pritaikytą programą. Ta pritaikyta programa dabar kai kuriais atvejais jau jam ne tai, kad nereikalinga, netgi kenkia kai kuriais atvejais. Tai iš tikrųjų, mes išsisprendėm tas bėdas. Kas bus po metų, dviejų, trijų, aš nežinau, bet šiuo momentu..

A: Pagerėjimas toks..

I: Taip, čia yra pakankamai rimtas pagerėjimas. Jisai iš tikrųjų mokinasi su visais vaikais vienodai. Nes, sakau, netgi tie pritaikymai programų kai kada jam kenkia, realiai kenkia. Nes kada vaikam visiem aiškina vienaip, vadovėlis irgi aiškina vienaip, čia realiai susidūriau jau kaip tėvas ir kaip mokytojas, o mokytoja jam aiškina kitaip, vaikas pažiūri po to, ką jam mokytoja aiškino, žiūri, kaip vadovėly ir nesupranta, kodėl vadovėly ir mokytojos aiškinime kitaip ir ant lentos mokytoja kitaip parašė. Nes jis realiai gali padaryt taip, kaip visi daro. Tai vat, čia jau yra netgi tokių dalykų.

A: Supratau. Tai tikriausiai tiek. Labai ačiū už pasidalinimą.

Priedas Nr. 3

Šiame priede pateikiama tyrimo dalyvio T 7 pirminių kodų ir kategorijų lentelė.

Kategorijos	Kodo Nr.	Kodai	Eilutės Nr.	Interviu išrašas	Memos
Tapimo nepilna šeima priežastys.	1.	Šeima susikūrė planuotai.	17, 18	Mes su žmona mokinomės kartu universitete, taip tada atsirado ir šeima, o vaikai tai buvo planuoti.	
	2.	Vyras liko vienas auginti vaikus po žmonos mirties.	20	Žmona mirė.	Ilga pauzė.
	3.	Netikėta žmonos mirtis.	22, 23 143, 144	buvo labai staigi mirtis. Ėė, aneurizma smegenyse ir jinai tiesiog, labai greitai. Greitai ir netikėtai. Nu, nes iš tikrųjų, buvo mums čia viskas, nukrito labai netikėtai.	Moteris buvo 40 metų amžiaus ir jokių lėtinių ligų neturėjo.
	4.	Vyras keturis metus yra našlys su 8 m. ir 4 m.berniukais.	27	Čia buvo prieš keturis metus	
Nusistovėjęs natūralus susitarimas dėl buities darbų pasidalinimo ir vaikų priežiūros iki moters mirties.	1.	Moteris šeimoje rūpinosi maisto gamyba.	31, 32	tuometu buvo, kaip čia sakyti, virtuvė - tai čia ne mano reikalas buvo daugiau mažiau iš tikrųjų.	
	2.	Vyro ir moters vaidmenys prižiūrint vaikus buvo vienodi	32, 33	vaikų ta priežiūra, turbūt, kad mes perpus dalindavomės ta priežiūra.	

3.	Vyras rūpinosi vaikų popamokine veikla, būreliais, o moteris rūpinosi namais.	33 - 35	kaip aš va sakau, kad virtuvė ne mano reikalas buvo, tai aš veždavau vaikus į kokius tai būrelius ar treniruotes, o žmona sėdėdavo namuose ir kambarius tvarkydavo.	
4.	Namuose nusistovėjo darbų pasidalinimas ir tai tapo natūralia rutina.	37, 38	nežinau, ar tai galima būtų pavadinti lygus pasidalijimas. Tiesiog, kaip sakyti, čia nusistovėjo laikui bėgant.	
5.	Namų finansais ir pirkiniais rūpinosi abu tėvai.	38, 39	kažkas tvarko finansus, kažkas ten tvarko pirkinius, kažkas ten perka.	
6.	Namuose nebuvo kuriamos taisyklės ar darbų pasidalijimas.	39, 40	mes nesitarėm atsisėdę, kad dabar tu užsiiminėsiu, tu tu.	
7.	Darbai namuose, butis ir vaikų priežiūra pasidalino natūraliai	40	Tiesiog taip natūraliai gavosi tas.	
8.	Nesutampant vaikų poreikiams dėl laisvalaikio veiklos tėvai vaikų priežiūra pasidalindavo.	253 - 255	kada buvo žmona, mes iš tikrųjų, kai kada darydavom, vienas eina su vienu vaiku kažkur, kitas eina su kitu vaiku kažkur. Nes, tarkim, ne visada tie poreikiai ir norai visų sutampa.	

Po žmonos mirties pasikeitimai kasdieniniuose darbuose ir buityje	1.	Vyru po moters mirties daug ko trūko buityje.	43	po mirties iš karto, aišku, kad ten trūko labai daug ir stipriai	
	2.	Kasdieniniuose buities darbuose vyrui pritrūksta žinojimo.	56, 57	Pitrunka kai kada žinių, na, kaip čia sakyti. Ne įgūdžių, o žinių.	
	3.	Visus buities darbus turi atlikti pats.	133	tiesiog realiai turi visus darbus namų daryt pats.	
	4.	Po žmonos mirties, vyras netikėjo, jog jam įprastas gyvenimas keisis.	224, 225	čia bus viskas lygiai taip pat. Paskui pračina šiek tiek laiko, supranti, kad ne viskas taip pat	
Mamos ir žmonos vaidmens trūkumas buities darbuose ir emocijų reiškime bendraujant su vaikais.	1.	Pasigenda moters buityje.	45, 46	aišku, kad trūksta.	Atsidūsta, pauzė tyloje.
	2.	Vyras po žmonos mirties įvertino jos darytus darbus namie.	54 - 56	iš tikrųjų buvo sunku ir tie paprasti dalykai, tokie, kaip ten sako - kai kurie dalykai gyvenime atrodo, kai gyveni šeimoj, kad jie pasidaro patys, bet nu jie patys nepasidaro.	
	3.	Vyras įvardina situaciją kada trūksta žmonos namuose: kuomet yra piktas ir nebėra žmogaus, kuris vaikams paaiškintu, kad	86 - 88	kai tu tarkim pyksti, nežinau ten ant neveikiančio kompiuterio ar ant kažko ir tu pradedi rėkaut, tai vaikai išsigąsta. Ir ir jeigu yra mama, tai jinai aišku, galėtų jiems	

	pyktis nėra orientuotas į juos.		pasakyti, kad čia gi ne ant jūsų reikia	
4.	Mamos trūkumas vaikams kasdienėje veikloje kai tėtis kažko nemoka padaryti.	128, 129	Kasdieniai dalykai, jie yra visą laiką. Nu, tarkim: jaunesnis nori savo meškiuką aprengti, tai mamytė būtų, tai jinai jam pasiūtų drabužėlį. O tėtis nemoka pasiūti.	
5.	Kasdieninėse situacijose vaikai dažnai pasigenda mamos.	129, 130	Ta prasme, ir tokių dalykų yra iš tikro, labai daug, nu, kur kažkur tokie atsiranda.	
6.	Vaikas prisimena mamą kasdieninėse situacijose ir tapatina koks jos elgesys tuo metu būtų.	170 - 171	tarkim mažėlis, jis visą laiką: „jeigu mama būtų gyva, jeigu mamytė būtų gyva“.	Jautru.
7.	Vaikai įvairiose situacijose prisimindavo koks būtų mamos elgesys, pasirinkimai ir kas jai patinka.	177 - 180	Anksčiau šitas dalykas būdavo įvairiose, visose situacijose. „Jeigu mamytė būtų gyva, jinai mėgtų va šitą padaryti. jeigu mamytė būtų gyva, tai jinai ten mėgtų, nežinau, ten kažką suvalgyt. Jeigu mamytė būtų gyva, tai jinai nusipirktų tą“.	
8.	Vaikai mamą prisimindavo įvairiose situacijose.	180	ta prasme, tai būdavo absoliučiai daugelyje įvairių situacijų.	

Susigyvenimas su ištikusia šeimos krize	1.	Kad buities sunkumai susitvarkytų, reikia laiko	43, 44	nu, su laiku tiesiog susitvarkai.	
	2.	Laiko trūkumą priima kaip natūralų dalyką	47	Čia kaip ir natūralu.	
	3.	Vaikams mamos trūkumas namuose su laiku mažėjo.	172	Paskui po truputėlį tas sumažėjo ir praktiškai išnyko.	
	4.	Vaikų prisiminimai apie mamą kasdieninėje veikloje sumažėjo.	181	Dabar, iš tikrųjų, tas sumažėjo labai stipriai. Nu, beveik to dalyko praktiškai nėra.	
Auginimas vaikų vienam - tarsi darbas dviem etatais.	1.	Buvimas vaikams mama ir tėčiu.	45	namuose turi dirbt dviem etatais.	Dvigubo etato pareigos.
	2.	Laiko trūkumas kitiems darbams.	46, 47	Būtų antras žmogus, tai tu galėtum, sakykim, skirt daugiau dėmesio kitiems dalykam.	
	3.	Neturėjimas laiko kitoms veikloms.	47	O dabar to laiko tiesiog nebelieka.	
	4.	Trūksta laiko pasidalinimo kasdieninėje vaikloje po žmonos mirties.	133	laiko pasidalijimas, žinoma.	
	5.	Viso dėmesio ir laiko skyrimas vaikams.	110, 111	būtų dar kitas žmogus, tai dėmesio daugiau turėtum ir kitam žmogui skirti. Šiuo atveju liko vaikai, tai reikėjo daugiau vaikam dėmesio.	
	6.	Išsekimas nuo darbo ir šeimos derinimo pareigų.	452, 453	kad aš tiesiog fiziškai nebegaliu, tiesiog atsisėdu pailsėt, nes aš	Apima beviltiškumo jausmas.

			441, 442	tiesiog nebesugėbėsiu padaryt.	
			444 - 446	Tu gavai daugiau darbo, kuri reikia padirbt ir tu turi dar dvigubai daugiau darbo namuose. Tai čia gavosi tiesiog, nuovargis.	
				<...arba turėt mažesnes finansines galimybes ir būt mažiau pavargęs, ar turėt didesnes finansines galimybes ir būt daugiau pavargęs. Tai aš rinkausi tą dalyką, kad aš daugiau dirbu.	
Naujų dalykų, naujų įgūdžių buityje ir vaikų priežiūroje išmokimas	1.	Moteris rūpinosi vaikų drabužiais ir po jos mirties jam tai buvo naujai išmokstamas dalykas.	57 - 59	elementarus dalykas - žmona rūpinosi vaikų drabužiais. Ir staiga jinai numiršta, ir prasideda vasara, ir reikia drabužių, ir tarkim aš neįsivaizdavau, kokių tų drabužių, kokiam momentui reikia, ką jie turi.	
	2.	Prisipažįsta, kad buvo buities darbų kurių jis niekada nedarydavo.	60, 61	<...kai kurie dalykai buvo tokie, kuriais tu visiškai nesidomėjai, staiga jie tau nukrito.	
Netektis yra didžiausias sunkumas	1.	Buitis ne taip sunki, kaip netektis	52, 53	ta buitis, aš netgi negalėčiau pasakyti, kas toji buitis	

				tuo metu buvo sunkiausia iš tikrųjų.	
	2.	Visi naujai reikalingi išmokti buities darbai yra smulkmenos, palyginus su netekties išgyvenimu.	61, 62	Bet nebuvo sunkiausias dalykas, lyginant su pačiu netekties išgyvenimu.	
Tevo ir vaikų santykiai iš pradžių nekito	1.	Vyro ir vaikų santykiai po mamos mirties nepasikeitė	66	Turbūt, kad nepasikeitė santykiai.	
	2.	Po mamos mirties tėvo ir vaikų santykis nepasikeitė.	72, 73	santykiai tarp manęs ir vaikų, tai nemanau. Nelabai kažkas keitėsi.	
	3.	Vaikų auklėjimas po žmonos mirties nepasikeitė.	76, 77	aš netgi negalėčiau pasakyti, kaip tas keitėsi. Ta prasme, nu jo. Kaip čia sakyti. Auklėjimo tonas, matyt, kad nelabai keitėsi.	
	4.	Po moters mirties vyro požiūris į vaikų auklėjimą nepasikeitė.	79	kad aš pakeisčiau požiūrį po viso šito į vaikų auklėjimą, manau, kad ne. Nepasikeitė jįsai.	
	5.	Vaikai nebeturi mamos švelnumo atramos, todėl vyras tai suprasdamas ieško kaip tai spręsti.	70 - 72	dabar, šiuo atveju, man jau reikia žiūrėti, kad, nu, jie neturi tos atsvaros, ta prasme. Tai čia šitoj vietoj galbūt mano supratime keitėsi kažką, kad aš turėčiau kažką kitaip daryti,	
Santykių sustiprėjimas tik po kurio laiko, tėtis - vienintelė atrama vaikams	6.	Po mamos mirties vyro santykis su vaikais tapo per daug artimas.	105	manau, kad artimas. Gal kai kada ir per daug artimas.	

	7.	Tėčio ir vaikų santykis buvo artimas ir iki mamos mirties.	107	Žinokit, artumas buvo ir iki tol.	
	8.	Santykių su vaikais suartėjimas po mamos ir žmonos netekties	107, 108	turbūt, tas santykis yra ir vaikų su manim, ir mano su vaikais irgi tai, kad likom mes be mamos. Jis duoda atitinkamą dalyką.	Netektis suvienija.
	9.	Tėčio ir vaikų bendri pomėgiai ir veiklos sustiprėjo.	248, 249	Aš manau, kad tas neatsitiko, nes mes dabar turim daug labai bendrų dalykų. kur visi bendrai darom.	
	10.	Tėtis vaikams liko vienintelė atrama.	112	vaikam, kada jie neteko mamos, tėtis liko nu kaip ir vienas suaugęs, į kurį jie gali atsiremt.	
	11.	Suvokimas, kad paauglystės laikotarpiu gali pasikeisti jo ir vaikų ryšys.	113, 114	Nors iš kitos pusės, dar nėra vaikams paauglystės. Kai bus vaikams paauglystė, tai čia viskas gali pasikeist labai stipriai.	
Savarankiškumo didėjimas vaikams augant palengvina buitį.	1.	Buitis palengvėja, kai vaikai paauga ir gali buityje padėti daugiau.	134, 135	vėlgi, kai vaikai augs, automatiškai dalis darbų, kaip čia sakyti, pasidalijama jau ne tarp tėčio ir mamos, o tarp tėčio ir vaikų.	
	2.	Buities kasdieninių darbų sumažėjimas, padeda vaikai	135, 136	jeigu imt tuos darbus, kur teko daryti man pačiam pačioj pradžioj po žmonos mirties ir dabar, tai aišku, tų	

			darbų dabar yra mažiau.	
3.	Neprisimena, kada darė kai kuriuos buitines darbus, nes dabar juos atlieka vaikai.	137, 138	Aš jau taip visiems sakau, aš jau neprisimenu, kada aš dulkes siurbiau. Turbūt prieš tris metus paskutinį kartą.	
4.	Vaikų savarankiškumas atsirado per poreikį viską susipėti.	259, 260	šiuo atveju galėčiau sakyti, rizikuoti ir daugiau pasitikėti vaikais ir kai kada palikti juos vienus tokiuose situacijose, kai mes dviese būdami jų tikrai vienu nebūtume palikę.	
5.	Vyras supranta, kad rizikuodavo suteikdamas vaikams atsakomybę už save ir savarankiškumą.	269, 270	Čia buvo tokia rizika. Bet iš kitos pusės, tas dalykas tuos vaikus padarė daug savarankiškesnius. Nu tiesiog, gyvenimas juos padarė savarankiškesnius.	
6.	Aiški sistema namuose kaip vaikai turi elgtis, jeigu yra paliekami vieni.	272 - 274	<...aš neturiu jokių problemų, tarkim, išvažiuoti penktą valandą ryto, palikti juos miegančius ir aš tikrai žinau, kad mes atidirbom sistemą, kaip viskas vyksta.	Rizikinga
7.	Vaikai aiškiai supranta ir išmoko kaip elgtis, jeigu juos palieka vienus namuose.	274 - 277	juos migdau ir sakau: „žinokit, aš rytoj važiuoju žvejot“. Ir aš jau bandau sakyti, ką	Aiškios ribos

			jūs turėsit daryt ir man vyresnis jau sako: „tėti, mes žinom. Mes atsikelsim, tau paskambinsim, nueisim valgyt daryt, tada pavalgysim, tada vėl paskambinsim, tada tą padarysim, ta ta ta..”. „Viskas aišku, supratau tada”.		
	8.	Anksti atsiradęs vaikų savarankiškumas, nes namuose nebeliko mamos ir nebėra kam su jais pasilikti, kai to prireikia.	278, 279	tiesiog reikėjo atidirbinėt, kurių, jeigu būtų antras žmogus, jų atidirbinėt nereikėtų, nes tarkim, antras žmogus pasiliktu namuose su vaikais.	
	9.	Vaikams reikėjo irgi priprasti prie tėčio įvairių rodomu emocijų.	200, 201	jiems irgi su tuo susigyvent reikėjo.	
Vaikų poreikių skirtumai ir tokių situacijų sprendimas ieškant kompromisų	1.	Po mamos mirties pradėjo išsiskirti vaikų kasdieninės veiklos poreikiai.	242, 243	po pusmečio, pasirodė tokie, kaip čia sakyti, tokie išsiskyrimai dideli. Vienas nori tą daryt, kitas nori tą daryt, o aš su abejais kartu negaliu to ar ano daryt	
	2.	Kompromisų ieškojimas, kad abiejų vaikų poreikiai būtų patenkinti ir tėvo dėmesys būtų vienodas abiem vaikams.	244, 245	kad reikėjo kažkokiu tai budu bandyt ieškot, nu, tokio kompromiso, kad kažkuris tai vienas vaikas neliktų	

			atsiskyres nuošalyje.		
	3.	Supratimas, kad vaikų poreikiai skiriasi ir reikia atrasti kompromisą laiko paskirstyme ir bendroje veiklose, kad nei vienas vaikas nesijaustų nuošalyje.	245 - 247	tėtis su vienu vaiku ten kažką tai tą ir tą, nes jam įdomu, o kitam neįdomu, tai jisai va toks vat, atsiskyre ir paskui, va, kuo toliau, tuo labiau ir tolsta tolsta ir tolsta.	
	4.	Kompromiso ieškojimas, kai vaikų norai nesutampa.	257, 258	reikėjo kažkaip tai, nu, lenkti, nu, kažkaip tai daryt į tą pusę, kad visgi mes darom kartu.	
Suteikiamos sąlygos derinti vaikų auginimą ir darbą.	1.	Poreikis vaikus kartais palikti vienus, kad suspėti darbus ir kitas veiklas, suvokiant riziką ir atsakomybę.	267 - 269	jeigu tu palikai tuos vaikus vienus, tarkim, ten kokiai valandai namuose, tai jeigu tiem vaikam kažkas atsitiks, tai tu ir morališkai, ir teisiškai būsi kaltas, atsakingas ir visa kita.	
	2.	Pirmais metais po žmonos mirties buvo sunku suderinti darbą ir vaikų priežiūra.	413	Pirmus metus jie buvo iš tikrųjų sunkūs. Sunku derint.	
	3.	Lankstus vadovų požiūris į vyro poreikį turėti laisvą dieną ar pusdienį.	417, 418	pirmus metus po žmonos mirties, aš, mano administracija arba mano vadovai pakankamai lanksčiai žiūrėjo į mano tokius dalykus.	
	4.	Vyro suderintas neatėjimas į darbą	419, 420	tikrai neėmiau to vadinamo	

	dėl vaikų ligos ar kitos situacijos buvo suprantamas.		biuletenio, bet į darbą neateidavau tikrai per mėnesį ne vieną ir ne dvi dienas. Ta prasme, taip buvo sudaromos sąlygos man.	
	5. Darbe ilgą laiko tarpą buvo sudaromos palankios sąlygos.	420, 421	Metus ar du, man buvo sudaromos pakankamai rimtos sąlygos.	
	6. Darbo specifikacija, kad trumpesnės ir lankstesnės darbo valandos.	428, 430	dirbant mokykloj, tu nedirbi nuo aštuntos ryto iki šeštos vakaro. Pabaigi darbą antrą ar trečią. Gali biškutį dieną susitrumpint. Tai tas irgi toks lankstumas biškutį gaunas.	
Finansinių sunkumų neturėjo.	1. Finansinių sunkumų nebuvimas.	438, 439	čia tiesiog susiklostė, finansinių sunkumų nebuvo didelių.	
	2. Palanki situacija darbe, kuri leido vyrui daugiau užsidirbti.	439, 440	kai mirė žmona, darbe susidarė situacija, kad aš galėjau gauti daugiau darbo. Ir automatiškai aš galėjau uždirbt daugiau.	Daugiau darbo valandų.
	5. Vyro gaunamų darbo pajamų užtenka šeimos poreikiams, o iš valstybės gaunamą paramą pasilieka taupymui.	474, 475	Bet ta našlaičio pensija, atvirai pasakius, didele dalim ji lieka pakol kas sąskaitose	

	6.	Valstybės paramos pinigai yra panaudojami, kada turi didesnių išlaidų	477 - 479	mes išgyvenam iš to, ką aš uždirbu ir iš tų vaiko pinigų, vat nu nežinau, jeigu kokį tai remontą darom, kai kada aš paimu iš tų našlaičio pensijos.	
	7.	Šeimos poreikiai būtų patenkinti ir be valstybės paramos.	483, 484	Bet mum jos tiesiog neprireikia bendram pravalgymui ar ten prasikeliavimui, ar ten... Mes išgyvenam pakankamai normaliai ir gerai be šito.	
Artimųjų finansinė pagalba	1.	Finansinės pagalbos sulaukė, tačiau ji nebuvo didelė.	455, 456	tas prisidėjimas finansiškai tai, aš negalėčiau pasakyti, kad tai buvo kažkoks ženklus prisidėjimas.	
			467, 468	Ne tai, kad ten būtų parama kažkokia, kad mes sumokėsime ten jums visus metus už komunalines paslaugas. Ten ne, tokių dalykų nebuvo.	
	2.	Senelių materialinė pagalba vaikams dovanojant pinigus.	457, 458	<...tarkim, per šventes, per atostogas, kažkada ir tas prisidėjimas vėlgi ten: „vat vaikai, aš jums duosiu šimtą eurų“.	Seneliai – per šventes.

	3.	Skirtingai vertinama pinigų vertė ir pagalbos dydis.	458, 459	Tas šimtas eurų mamai turbūt yra labai stiprus, dideli pinigai, mūsų atveju tai pinigai tikrai nėra dideli.	
	4.	Pagalbos sulaukia, tačiau stengiasi šeimą aprūpinti pats.	460, 461	<...negalėčiau pasakyti, kad mes negavom nei trupučio tai kažkokios tai finansų, bet mes stengiamės be to apseit.	
Iš valstybės gaunama finansinė parama.	1.	Našlaičio pensija	472, 473	Iš valstybės vaikai gauna našlaičio pensiją.	
	2.	Vaiko pinigai	473	<...iš valstybės gauna tuos vaiko pinigus...>	
Sunkių emocijų išgyvenimas, psichologinė vyro būseną po žmonos mirties.	1.	Didžiausias sunkumas, atsiradęs šeimoje, buvo netekties faktas jam ir vaikams.	52	<...kad tuo metu, matyt, buvo sunkiausia netektį išgyvent...>	
	2.	Netekties išgyvenimas	53, 54	Tuo metu turbūt buvo sunkiausia išgyvent tą netektį tiek man, tiek vaikams.	
	3.	Visa kita buvo ne taip sunku	61, 62	Bet nebuvo sunkiausias dalykas, lyginant su pačiu netekties išgyvenimu.	Sunkiausia- netekties skausmas
	4.	Savo nuostatų ir vertybių peržiūrėjimas vaikų auklėjimo klausimais po moters mirties.	77, 78	Man tiesiog pačiam reikėjo peržiūrėti savo supratimą.	
	5.	Emocijų valdymas	78	<... aš turiu vieno-kių ar kitokių momentu susivaldyti	

			ar kažko nepasakyt,...>	
6.	Susirūpinimas savo emocijų reiškimu	83	Matyt, reikėjo daugiau valdyt emocijas.	
7.	Darbas, vaikų priežiūra sukelia nuovargį, kyla neigiamos emocijos	84 - 86	Iš kitos pusės, kada tu gyveni vienas su krūva vaikų ir dar su darbais ir su visais kitais, nu, gyvenime atsitinka visko, kad ten susinervuoji, pyksti ir taip toliau, ir taip toliau.	Daug emocijų.
8.	Vyras mokosi įvardinti, paaiškinti savo emocijas vaikams.	89	Dabar šiuo atveju, nieko šone nėra, tai tu tada turi kaip ir pats sugalvot tą ... tą įvardint...>	
9.	Vyras pradėjo labiau rūpintis koks yra jo elgesys prie vaikų ir vaikams aiškinti, kodėl dabar yra jo tokios emocijos.	90 - 92	<...„vaikai, dabar ne ant jūsų pykstu, gal jūs čia nueikit, aš čia parėkausiu“>. Na tada, nu, ta prasme, šitas dalykas, jo. Šitą dalyką reikėjo kažkoku būdu valdyt, nes nu kitaip vaikai išsigąsta ir tarkim čia yra tokia, nu, kaip ir man problema...>	
10.	Suvokimas, kad jo nevaldomos emocijos yra problema ir jam, ir vaikams, kad reikia tai keisti.	92, 93	Aš mačiau, kad tai problema man, tai problema vaikam ir tą reikėjo kažkaip tai daryt.	Reflektavimas dėl savo elgesio.

11.	Savo emocijų įvardinimas vaikams	95, 96	Tas toks įvardinimas, tiesiog, kad tu įvardini: „vaikai, dabar, žodžiu, pykstu aš ne ant jūsų, o dabar čia tiesiog taip gaunasi, kad aš pykstu,..>	
12.	Suvokimas, kaip vaikai jaučiasi, jeigu vyras namuose kelia balsą	97, 98	<...kitaip iš tikrųjų, jeigu tėvas namuose rėkauja, nu tai vaikas išsigąsta.	
13.	Supratimas, kad turi valdyti arba aiškinti vaikams savo emocijas ir galvoti kaip tai padaryti ir išmokti to.	98	<...šitą reikėjo man perlipt, suprast, sugalvot.	
14.	Emocijų nevaldymas buvo problema tik po moters mirties.	101, 102	Tai buvo problema pačioj pradžioj. Aš mačiau šitam dalyke problemą iš tikrųjų, pačioj pradžioj.	
15.	Tokį savo elgesį ir ieškojimą, kaip tai pakeisti, jis prisimena geriausiai, nes tai vyko po žmonos mirties.	102	Už tai man tas dalykas yra užstrigęs,..>	
16.	Daugiau jokių savo psichologinių ir emocinių problemų neišskiria.	103	Kažkaip daugiau aš nelabai, nelabai atkreipiau dėmesio,..>	
17.	Vyrui po moters mirties pirmi metai buvo sunkiausi.	117, 118	<...pirmi metai po šitos netekties buvo, ir matyt ir emociškai, ir fiziškai, ir visai iš tikrųjų vaikams	

				sunkūs. Nu, kaip ir man.	
Pasirūpinimas savimi tampa gėriu, nes „stogą rauna“, emocinės būsenos pasikeitimas	1.	Vyru po žmonos mirties „stogą rauna“.	199, 200	Vaikai neteko mamos ir tėčiui irgi taip, švelniai tariant, stogą rauna pirmus metus pakankamai stipriai.	„Stoga rauna“.
	2.	Supratimas, kad reikalingas dalyvavimas socialiniame gyvenime, o ne tik darbas – namai, nes tai vyrą privestų prie blogesnės emocinės būklės, o nuo to būtų blogiau ir vaikams.	264 - 266	Bet jeigu tu visą laiką iš darbo lėksi tik pas vaikus ir nebus jokios galimybės tau, sakykim, ten kažką daryt, kas tau svarbu ir ko nėra ir kur nedalyvautų vaikai, tai švelniai tariant, tau gali nuraut stogą labai greitai ir tiem vaikam dar blogiau bus.	
	3.	Vaikas pastebi tėvo emocijas, „tėti, tu vėl linksmas“	203, 204	tikrai laiko praėjo ir tada mes kažką ten žaidėm su vaikais ir man vyresnysis sako: „tėti, tu vėl linksmas“.	Lūžis!
	4.	Vyro emocijų pasikeitimas	204, 205	buvo labai ilgas laiko tarpas, kai vaikams, nu, tėtis buvo linksmas, staiga neteko mamos, pasidarė labai liūdnas ir piktas, ir taip toliau.	
	5.	Būsenai gerėti svarbu laikas	206, 207	vėl jam kažkas pasikeitė ir jisai pasidarė linksmas.	

			Ta prasme, tai vačia tokį tarpą praeit reikėjo.	
6.	Nebegali susitvarkyti su savo emocine būseną po žmonos netekties.	225, 226	supranti, kad nebegali susitvarkyt.	
7.	Svarstymai tarp savižudybės kaip problemų sprendimo ir kreipimosi pagalbos pas specialistus.	226, 227	tada vėlgi galvoji, ką daryt. Ar ten, nežinau, pro langą iššokt, ar vaistų prisigert, ar bandyt kažkur ten kitur eit, bandyt gyvent toliau.	
8.	Nusistatymas prioritetų	283, 284	kažkoku tai momentu tu susidėlioji prioritetus ir darai pagal tai.	
9.	Rūpinimasis savimi ir savęs nepamiršimas taps savaime gėriu vaikams.	286, 287	buvo toks pasakymas labai paprastas: „tu tik nepamiršk savęs, nes kai tau gerai, tai ir vaikam bus gerai“.	!!!
10.	Laiko sau skirimas dėl visos šeimos gerovės.	288, 289	po kažkiek laiko pats supratau, kad, nu, realiai yra dalykai, kai tu turi turēt kažkokį tai laiką, bent kažkiek skirt sau.	
11.	Trumpalaikis atitraukimas nuo vaikų yra reikalingas, kad pabūti su savimi.	290 - 291	O tu nuo jų atsitolini, baterijas pakraut savo irgi reikia kažkoku tai būdu.	
12.	Apkinkinių patarimai, kad svarbu po netekties nepamiršti rūpintis savimi.	285 - 287	man turbūt tuoj pat po žmonos mirties, ne vienas žmogus, įskaitant ir tą pačią mokyklos	

			psichologę, pas kurią vyresnysis lankėsi, man tiesiog buvo toks pasakymas labai paprastas: „tu tik nepamiršk savęs, nes kai tau gerai, tai ir vaikam bus gerai”.		
	13.	Problemas sprendė vienas, nes nenorėjo tapti dar prieš kažką atsakingas, pasitikėjo savimi	306, 307	suveikė mano individualizmas, kad paskui, kai daug kitus žmones įsileidi į savo gyvenimą, tu turi pradėti aiškintis	
Vyras užaugo pilnoje šeimoje, tačiau tėvai neturėjo tarpusavyje nieko bendro.	1.	Augo pilnoje šeimoje	333	Aš augau šeimoj, kur buvo abudu tėvai	
	2.	Vyro prisiminimuose tėvai visą laiką pykosi.	333, 334	tėvų santykiai buvo labai nekokie. Kaip čia sakyti. Aš visą gyvenimą prisimenu besipykstančius tėvus.	
	3.	Niekada nematė namuose tėvų, kurie nesipyksta.	336	aš per visą gyvenimą niekada nemačiau tėvų, kurie nesipyktų.	
	4.	Vyro tėvai nesiskyrė, tačiau ir neturėjo nieko bendro.	337, 338	žmonės gyvena po vienu stogu, bet jie tarpusavy jau neturi nieko bendro. Ten buvo daugmaž toks.	Gyvenimas kartu dėl vaikų.
	5.	Konfliktai tarp vyro tėvų buvo dėl buitinių dalykų, jie kitaip nebemokėjo	344 - 346	Buitiniai konfliktai, bet mano dabar jau iš mano pozicijų, pragyvenusio jau	

		spręsti jokių situacijų.		pusę gyvenimo žmogaus, tai sakau, kada žmonės nebeturi tarpusavio ryšio ir didelę dalį gyvenimo pykosi, nu tai kitaip ir nesigauna.	
Tėvų vaidmenys ir jų pasiskirstymas vyro tėvų šeimoje.	1.	Tėvų namuose tėtis prižiūrėjo daugiau vaikus, o mama dirbo.	353, 354	Buvo momentas mūsų gyvenime, kad tėtis vaikais užsiiminėjo labiau, negu mama, nes mama daugiau dirbo	
	2.	Vyro tėtis turėjo daugiau laisvo laiko nuo darbo, todėl daugiau prisidėjo buityje.	357, 358	tėvai abudu dirbo, bet tėtis gal biški mažiau. Tiksliau, turėjo daugiau laisvo laiko,	
	3.	Namuose darbai nebuvo skirstomi į „moteriškus“ ar „vyriškus“.	367, 368	<..tikrai mačiau savo tėtį ne vieną kartą verdantį sriubą ir mačiau mamą ne vieną kartą darančią kažkokius tai vyriškus darbus.	
			369, 370	nebuvo būtinai, kad jeigu tai virtuvė, tai čia moteriškas darbas, o ten vinį įkalt, tai būtinai vyriškas. Taip tikrai nebuvo	
Vyras augo sovietmečiu, kur į vaikų auklėjimą įėjo tik fizinių poreikių patenkinimas.	1.	Vyro vaikystėje buvo kitoks supratimas apie vaikų auklėjimą ir vaiko poreikius.	358 - 360	tas pats supratimas apie vaikų auklėjimą buvo: nu, aprengtas, pavalgydintas, ten turi knygas, sąsiuvinius ir visą kitą.	

	2.	Tėvai turėjo dirbti, o ne rūpintis vaikų laisvalaikiu ar bendromis veiklomis.	360, 361	kažkokio bendro laiko leidimo, tai realiai nebuvo ir aš suprantu čia šiuo atveju, nes buvo tokios gyvenimo sąlygos, kad iš tikrųjų tėvams reikėjo uždirbt duoną.	
	3.	Didžioji dalis šeimų taip gyveno, kad pagrindinis prioritetas buvo darbas ir patenkinti pagrindiniai vaikų poreikiai, o kitomis veiklomis jie rūpinasi patys.	363, 364	visuotinai priimtinas dalykas - krūvos tokių kaip mes buvo vaikų, jeigu ne dauguma absoliuti.	
Tėvo netradicinis sprendimas - vaikams išlydėti mištančią mamą - palengvino vaikų gedėjimo procesą.	1.	Aplinkos neigiamas požiūris į vyro sprendimą vaikams rodyti mamą reanimacijoje, jiems dalyvauti laidotuvėse	149, 151	Lietuvoj iš tikrųjų, šiurpą kėlė daug kam, bet iš tikrųjų, tenka pripažinti, kad aš galvoju, kad aš klaidos nepadariau.	Vaikų susidurimas su mirtimi.
	2.	Svarstymas, ar tai nebus trauma vaikams	184, 185	man iš tikrųjų, Lietuvoj man daug kas aiškino, kad ne, negalima daryt, čia vaikam trauma.	
	3.	Vaiko supratimas apie netektį .	191, 192	vat mano mokyklos psichologė sakė, aiškino, kad: „tikrai tavo keturių metų vaikas nesupras, kad mama numirė, jis tikrai lauks, kad mama grįš“.	!!!

Specialistų ir tėvo rūpinimasis, ieškojimas teisingiausio sprendimo, kaip vaikams paaiškinti apie mamos būklę ir mirtį	1.	Siekimas apsaugoti vyrą nuo blogo sprendimo parodyti mamą reanimacijoje	155 - 157	kai aš atvažiauvau į reanimaciją ir pasakiau, kad aš noriu dabar atvežt vaikus, jos ten visos X skyriaus vedėjos man psichologą iškvietė. Sako: „mes norim, kad jūs pasikalbėtumėt, kad jūs nepridarytumėt“.	Sprendžia ne vienas
	2.	Specialisto pripažinimas, kad vyro sprendimas rodyti vaikams visą situaciją yra teisingas.	157, 158	Kai aš ten psichologei paaiškinau, ką aš noriu daryt, tai ji sako: „teisingai darai“.	
Senelių vaidmuo teikiant pagalbą geranoriškas, bet ir apsunkinantis	1.	Senelių pagalba buvo trumpalaikė dėl jų amžiaus.	293 - 295	seneliai iš tikrųjų virš aštuoniasdešimt metų, tai tas padėjimas, žinokit, labai greitai gavosi, kad, nu, man turbūt buvo didesnė problema, kaip čia dabar pasakyt jiems, kad jūs nepadėkit.	
	2.	Seneliais teko rūpintis kaip ir vaikais.	296, 297	kai virš aštuoniasdešimties metų žmonės tau padeda augint vaikus, tai tu labai greit supranti, kad turi ne du, o keturis vaikus.	
Pagalba ir palaikymas iš aplinkos	1.	Sulaukia visada pagalbos	308, 309	mes būtiną pagalbą.. mes visada gavom ir	

				dabar mes ją galim gaut.	
	2.	Draugų pagalba būtiniais atvejais	310 - 312	yra kažkokie draugai, kuriems mes galim paskambinti ir pasakyti, kad girdi, vat mums, va, yra tokia bėda, ateikit, padėkit.	
	3.	Palaikymas iš aplinkinių reiškiant užuojautą ir gailestį.	387	užuojauta, aišku, ji visada ir gailestis yra	
Šeimos nepriklausomumas nuo kitų išliko ir po moters mirties	1.	Vyro ir moters sprendimas buvo, kad šeima pati bandys viską susitvarkyti savarankiškai.	317, 318	Žinokit, atvirai pasakius, mano ir pačio buvo toks supratimas. Nes mes, iš tikrųjų, su žmona viską patys bandėm daryt.	
	2.	Šeimos atsitraukimas nuo aplinkinių pagalbos.	320, 321	Ir mes, na, kažkaip taip nuėjom į šoną labiau, į savarankiškumą.	
	3.	Po žmonos mirties vyras pats pasirinko visų paprašyti, kad leistų šeimai susitvarkyti patiems ir gyventi savarankiškai.	322, 323	ir tiem patiem seneliam, ir savo giminėms paaiškinau, kad žodžiu: „žmonės, labai atsiprašau, bet mes turim išmokyti patys gyvent vieni”.	Savarankiškumas.
	4.	Šeimos nepriklausomumas nuo kitų suteikia laisvę dėl sprendimų.	325, 326	mes dabar pakankamai laisvai dabar jaučiamės. Mums nereikia aiškintis	
	5.	Vaikų atsakomybė prieš tėtį, o ne prieš kažką kitą, kas irgi svarbu jų auklėjime ir priežiūroje.	327	jis turės reikalą su tėčiu, o ne su dar kažkuo.	

Aplinkinių vertinimai, kaip vyrui vienam pavyks susitvarkyti, gana paviršutiniškas situacijos šeimoje matymas	1.	Vyro problemų vertinimas tik per buitines darbų sunkumus.	376 - 378	po atostogų grįžau į darbą, sako mano kolegės: „turbūt, kad didžiausia problema valgyt pasidaryt’’. Aš taip žiūriu į jas, sakau: „nu ne, kad valgymo darymas tikrai nėra didžiausia problema’’. tikrai buvo dalis žmonių, kurie žiūrėjo iš šono - nu vat, kas dabar bus.	
	2.	Tylus aplinkinių stebėjimas.	385, 386	ką jis darys, ar neprisidirbs.	!!!
	3.	Vyro veiksmų vertinimas	386, 387	yra nemaža krūva kaimynų, kurie net nesupranta, kodėl čia tas vienas tėtis su tais vaikais vaikšto.	
	4.	Situacijos vertinimas nežinant visų aplinkybių.	390, 391		
Mokyklos ir darželio darbuotojų palaikymas ir bendradarbiavimas su tėvu.	1.	Bendradarbiavimas su mokyklos psichologe, mokytoja	232, 233	po trijų mėnesių jis į mokyklą atėjo, aš pačioj pradžioj nuėjau pas psichologę, mes aptarėm.	
	2.	Aktyvus bendravimas, tarimasis dėl vaikų išgyvenamos mamos netekties	397, 398	prieš vaikam ateinant po mamos mirties į mokyklą, aš aptariau kai kuriuos reikalus ir su mokytoja, ir su darželio auklėtoja.	
	3.	Bendradarbiavimas aptariant įvairias situacijas, kad nesukelti vaikams daugiau skausmo	399 - 402	visą laiką iškyla tokių dalykų, kada reikia galvot, ką daryt. Ir tai pačiai mokytojai, ir man. Nu tarkim, ten yra kokia kovo	

			aštuntoji. Ir pradinukai ten daro sveikinimus mamytei, na ir ką dabar tam vaikui daryt? Ar ten kokia mamos diena, ane?	
4.	Pastangos suderinti bendrus veiksmus, kad nepakenkti vaikams	399 403, 404	buvo daugiau mažiau tokie suderinti dalykai. mes iš tikrųjų iš anksto užbėgdami už akių ten ir paderinom tuos veiksmus su mokykla, su mokytojais.	Veiksmų planas.
5.	Abipusis bendradarbiavimo reikšmės supratimas	547 - 549	šitoj vietoj buvo aišku ir turbūt ir pačiai mokyklos psichologei, ir mokyklos logopedei, spec pedagogei. Buvo visiem aišku, kad dabar reikia susėst, pasitart pasikalbėt.	
6.	Vaiko mokytojos palaikymas	554, 555	mokytoja į laidotuves ateit negalėjo, po laidotuvių kitą dieną man paskambino ir mes labai ilgai kalbėjom.	
7.	Aplinkinių palaikymas ir pagalba krizėje priklauso nuo žmogaus asmeninių savybių, jų geranoriškumo	557 - 559	Aš kaip mokytojas galiu pasakyt. Aš nesu įpareigotas skambint ten tėvam, vat, tokių atsitikimų atveju, čia tik priklauso	

				nuo manęs. Ta prasme, kaip aš elgsiuos.	
Svarbių sprendimų priėmimas tariantis su specialistais, kaip elgtis su vaikais kuomet mirė mama, kad jiems būtų kuo mažiau streso ir viskas būtų aiškiau.	1.	Patarimo ieškojimas pas šeimos narį ir specialistą, kaip paaiškinti vaikams apie mamos mirtį	145, 146	mano pusbrolis atvažiavo iš Švedijos, jis ten gydytojas ir aš jo tada klausiau, kaip man ten tiem vaikam?	Kitos šalies specialisto patirtis.
	2.	Sunku, bet reikia vaikams paaiškinti apie mamos mirtį	147	natūralus klausimas buvo, kaip paaiškint vaikam.	
	3.	Vyro pusbrolis susisiekė su savo pažįstamu psichologu Švedijoje, kuris dirba su vaikais, kurių tėvai serga kraujo vėžiu.	147 - 149	jisai paskambino psichologui švedų, kuris dirbo su vaikais, kurie, kurių aaa, tėvai serga kraujo vėžiu. Va. Ir realiai jis iš tikrųjų, susakė, ką jisai patartų...>	
	4.	Specialisto patarimas, kad vaikai turi pamatyti visą mamos kelią nuo reanimacijos iki kapienių	151 - 154	patarimas buvo psichologo toks, kad jeigu mama dar yra reanimacijoje, tai vaikus reikia nuvest į reanimaciją ir jie, žodžiu, turi pamatyt visą tą mamos kelią nuo ligoninės iki kapo duobės, kad nebūtų paskui tokių dalykų, kad vaikai galvoja: „nu, gal mamytė sugrįš“.	
	5.	Ligoninėje vyrui suteikiama specialisto - psichologo	155 - 157	kai aš atvažiavau į reanimaciją ir pa-	

		konsultacija, kad būtų priimti teisingi sprendimai		sakiau, kad aš noriu dabar atvežt vaikus, jos ten visos Santariškių skyriaus vedėjos man psichologą iškvietė. Sako: „mes norim, kad jūs pasikalbėtumėt, kad jūs nepridarytumėt“.	
Vyro ir specialistų greitas reagavimas ir tinkami sprendimai padėjo išvengti vaikams ateityje galėjusių kilti klausimų dėl mamos mirties.	1.	Apie mamos mirtį vaikams neteko daugiau pasakoti, nes buvo pasirinktas, vyro nuomone, tinkamas „pagrindas“.	161 - 163	niekada nekilo vat keturių metų vaikui, niekada nekilo ta mintis, kad „nu, galbūt mama ten užmigo, jinai atsikels, grįš ir taip toliau, ir taip toliau. Tokių dalykų niekada nebuvo.	Mama mirė, o ne užmigo.
	2.	Supranta radęs gerą sprendimą	166, 167	Va tas visas dalykas, kuris pačioj pradžioj, tas pagrindas padėtas jisai ir buvo. Ta prasme, vaikam buvo paaiškinta	!!
	3.	Mano, kad padėjo gerą pamatą vaikų supratimui apie mamos mirtį	168 - 170	Ta prasme, nu, čia pradžioj buvo tas paaiškinimas ir tas pamatas atsistojo. Viskas. Daugiau, kaip ir toliau nereikėjo to šito dalyko daryt.	
	4.	Vaikams buvo nelengva, bet tai davė supratimą, kad mamos nebėra	185 - 188	prie tos kapo duobės vaikams stovėt nebuvo lengva. Bet aš ir dabar lieku prie tos pačios nuomonės, kad tas pagrindo	Sunkus sprendimas

				padėjimas pačioj pradžioj labai toks sunkus ir drastiškas, jis paskui, matyt, išsprendė labai daug problemų, kurios šiaip kyla, kaip aš suprantu.	
Vaikų poreikių vertinimas per savo kaip specialisto poziciją.	1.	Darbas mokykloje su vaikais, patirtis ir tokių situacijų matymas ir buvimas tėvu leido priimti geriausią sprendimą dėl savo vaikų ir kaip jiems padėti.	188 - 189	nes aš mokykloj dirbu. Kiek aš suprantu apie vaikus ir visa.	Darbo su vaikais patirtis.
	2.	Įvairiapusis vaiko problemų mokykloje supratimas	406 - 408	šiuo atveju buvo turbūt paprasčiau, todėl kad aš pats dirbu mokykloj, aš tiesiog į tą gyvenimą vaiko mokykloj žiūriu ne tik kaip tėvas, bet ir kaip mokytojas, matau iš kitos pusės	
	3.	Gerai mato savo vaiko poreikius	575, 576	čia realiai susidūriau jau kaip tėvas ir kaip mokytojas,	
Psichologinės specialistų pagalbos poreikis vaikams po mamos netekties.	1.	Jaunesniam vaikui specialistų pagalbos nereikėjo.	209	jaunesnysis nėjo niekur	
	2.	Tėvas nematė problemų mažojo vaiko elgesyje	240	iš tikrųjų kažkaip tai neatrodė, kad reikalingas poreikis.	

	3.	Vyresnysis vaikas pas specialistus lankėsi ir iki mamos mirties dėl raidos problemų.		vyresniajam, kadangi jam buvo tos raidos problemos, tai jam pagal tos pačios PPT išvadas ir iki mamos mirties jisai pas psichologą vaikščiojo.	
	4.	Psichologė dirbo ne tik su vyresniojo raidos sunkumais, bet su mamos netekties problema	229, 300	vaiko lankymasis buvo kaip ir tęstinis. Aš manau, kad mokyklos psichologė su juo turbūt po mamos netekties dirbo ir ta linkme kažkiek.	
	3.	Sunkiai gali įvertinti psichologinę pagalbą vaikui	211	atvirai pasakius, ką su juo psichologė kalbėjo, aš nežinau.	
	4.	Bandymas suprasti psichologės indėlį	211, 212	Ir koks indėlis ten psichologės buvo šitam dalyke, man irgi reikėjo, kaip čia sakyti, susiprotėti	
Emocinis psichologo palaikymas, bendravimo su vaikais aptarimas	1.	Vyras lankėsi pas psichologą, bet ne reguliariai, o pagal poreikį.	212, 213	nueit kažkiek tai kartų su psichologu pasikalbėt.	
	2.	Apsilankymai pagal poreikį	215	aš nesilankiau ten kažkiek tai labai daug.	
	3.	Gavo emocinį palaikymą	216, 217	buvo toks, kaip čia sakyti, palaikomieji bendravimai. Ta prasme, laikas nuo laiko, kai prireikia.	
	4.	Lankymasis pas psichologą ne tik	217 - 219	būtent bendravime su vaikais, po mamos mirties	

		dėl savęs, bet ir dėl vaikų		man pasidarė aišku, kad visgi, kad kažkur aš ten į šoną važiuoju ir galiu pridaryt kažkokios velniavos. Tai geriau jau bandyt susirast kažką, kas galėtų patart ir padėt.	
Materialinės pagalbos poreikis iš valstybės.	1.	Gaunama parama yra nepanaudojama, nes užtenka vyro darbo užmokesčio, tačiau pinigai yra nešvaistomi.	474, 475	ta našlaičio pensija, atvirai pasakius, didele dalim ji lieka pakol kas sąskaitose, aš jų labai nedaug panaudoju, kol kas ten ir guli.	
	2.	Iš valstybės gaunama finansinė pagalba užtikrina saugumą ir stabilumą, jeigu šeima netektų darbo pajamų arba atsirastų netikėtų, didelių išlaidų.	487 - 490	Aš jaučiuosi pakankamai stabiliai, dėl to, kad ten guli tos sumos pinigų ir netgi jei mums kažkas atsitiktų, nu ten, nebūtų darbo ar dar kažko. Aš žinau, kad mes nemažą laiką gyvenimo pragyventumėm ir be to, ir be darbo. Tai suteikia stabilumą gyvenimui.	
Kompleksinės pagalbos poreikis ir jos trūkumas, apsiribojimas tik finansine parama, psichologinės pagalbos ar dienos atokvėpio	1.	Nėra sistemos kaip padėti šeimai, atsidūrusiai krizinėje situacijoje dėl šeimos nario netekties.	494, 495	kad iš valstybės nėra visiškai jokio mechanizmo net pradėt tą kurt dėl emocinės pagalbos.	

paslaugų , geresnio informavimo trūkumas					
	2.	Psichologinės pagalbos, palaikymo poreikis.	497, 498	Kažkokio psichologinio palaikymo vat, kada žmogus atsiduri tokioj situacijoj.	
	3.	Nėra įvairiapusių paslaugų ir pagalbos mechanizmų šeimai, kurie veiktų sistemiškai, prisitaikant prie krizės šeimoje ir jos poreikių.	500 – 502	yra mechanizmai, kaip tėvus nubaust, jeigu jie nesilaiko įstatymų, bet nėra mechanizmo, nesvarbu, ar tai vienišas tėtis, ar vieniša mama, ar išsiskyre, ar ten kažkas numirė, ar dar kažkas.	
	4.	Poreikis valstybės suteikiamai trumpalaikio atokvėpio paslaugai visoms šeimoms, kurios patiria krizę.	502 - 504	nėra absoliučiai jokio mechanizmo, kaip padėt, kad tas tėtis ar mama turėtų kažkokią galimybę, vat, kreiptis į valstybę ir valstybė, sakykim, ir valstybė sakytu - jo, mes ten galim kažkokią tai auklę skirt vieną kartą per mėnesį ten dienai, kad tu galėtum pailsėt	
	5.	Informavimo apie paslaugas trūkumas.	514	aš netgi nežinau, kiek tų ilgos savaitės darželių yra, tarkim, Vilniaus mieste	

			523	Informavimo tai absoliučiai, visiškai, nieko.	
	6.	Valstybės požiūris, kad šeimai reikalinga tik finansinė parama ir tuo apsiribojama.	532, 533	valstybės požiūris šitoj vietoj yra visiškas. Nu jo, nueik susitvarkyk pinigus, vaikai gaus ten tą našlaičio pensiją. Viskas, mes nuo tavęs atsipirkom	
	7.	Krizė šeimoje didelė, o pagalbos sistemos nėra	535, 536	Bet iš tikrųjų šiaip žmonėms yra labai didelės traumos ir valstybė neturi visiškai jokios sistemos, kaip padėt.	
Esamos pagalbos vertinimas, kuri remiasi palaikymu, žmonių supratingumu ir geranoriška pagalba	1.	Svarstymas, kokia gali būti suteikiama pagalba, jeigu vyras imtusi suicidinių veiksmų.	538 - 540	švelniai tariant, jeigu aš būčiau sugalvojęs išsokt pro langą tuo metu ir neužsimušęs, mane būtų nuvežę į Naująją Vilnią, būčiau penkias dienas pagulėjęs, o paskui mane būtų nukreipę į polikliniką išgert vaistų.	Drastiška
	2.	Valtybėje esanti kompleksinės pagalbos sistema paremta tik žmonių bendradarbiavimu ir pasidalinimu.	561	Sistema stovi tik ant žmonių supratingumo.	
	3.	Kad vaikas, turintis specialių poreikių, turėtų mokykloje padėjėją, teko daug vargti.	567, 568	per didelius pykčius ir kraują mes išsimušėm ten mokytojo padėjėją, kad būtų prie jo	

	4.	Vaikui pagal jo specialius poreikius pritaikyta programa jam kenkia, nes jis sugeba daugiau, negu numato programa.	569, 570	Ta pritaikyta programa dabar kai kuriais atvejais jau jam ne tai, kad nereikalinga, netgi kenkia kai kuriais atvejais.	
Neigiamas savaitinio darželio paslaugos vertinimas	1.	Savaitinis darželis gali būti kaip pagalbos galimybė dėl laiko, bet tik pagilintų krizę vaikams ir nėra tinkamas sprendimas šiuo atveju.	515, 516	mano atveju, vaikai neteko mamos ir staiga tėtis, kuris liko artimiausias žmogus, juos paima ir atiduoda... nakčiai ten kažkur	
	2.	Vaikams reikia saugumo ir emocinio stabilumo	517, 518	žinot, tai turbūt saugumo vaikams ir psichologinio stabilumo irgi nesuteikia.	
	3.	Ižvelgia neigiamą poveikį	520	tai yra traumos gilėjimas tikrai.	
Karantino situacija šalyje ir pagalbos poreikis.	1.	Šalyje esantis karantinas dar labiau apsunkina vienišų tėvų buitį, jeigu namuose yra mažas vaikas, kurio negalima palikti vieno.	506 - 508	Aš nežinau, ką šiuo atveju, tarkim, daro vieniši tėvai, vienišos mamos, turėdamos trijų metų vaiką dabar, norėdamos apsipirkt karantino atveju	Karantinas!
Vaikų fizinė sveikatos susiejimas su emocijomis ir psichologine būkle po mamos mirties. Elgesio ir mokymosi problemų pasireiškimas	1.	Vaikams tiek fiziškai, tiek emociškai buvo sunkiausi pirmi metai po mamos mirties.	117, 118	pirmi metai po šitos netekties buvo, ir matyt ir emociškai, ir fiziškai, ir visaip iš tikrųjų vaikams sunkūs.	

2.	Vaikai pirmais metais labai dažnai sirgo	119, 120	vaikai tuo metu labai baisiai sirgo. Na, ta prasme, jie iš tikrųjų labai baisiai sirgo tuos visus metus.	
3.	Vaikų fizinė sveikats susijusi su jų patiriamais pergyvenimais	124	tas emocinis dalykas persidavė stipriai net ir į fizinius dalykus.	
4.	Vaikų augimo sulėtėjimas po mamos mirties	121, 122	pirmus metus, per pirmus dešimt mėnesių po mamos mirties, jie paaugo, nu, paaugo ta prasme, vienas berods centimetra, o kitas pusantro centimetro.	
5.	Vaikai netektį išgyveno skirtingai ir su tuo susitaikė taip pat nevienodai	173 - 174	Kiekvienas iš tos pusės, kiekvienas išgyveno kitaip. Tarkim, vyresnysis jis ir dabar nenori į kapines nuvažiuot, nes, nu, tai yra skaudu.	Mamos kapo lankymo vengimas.
6.	Vyresnysis vaikas po mamos mirties kaltino tėtį.	196	kaltinimas gali būt, taip. Aš taip., matyt, gal pačioj pradžioj vyresniam buvo.	
7.	Vyresnysis vaikas jautė nusivylimą, pyktį dėl esamos situacijos, kad neteko mamos.	197, 198	Tai galbūt buvo pyktis. Nu, pyktis arba nusivylimas, kad vat atsitiko va taip.	

8.	Jaunesnis vaikas mažiau išgyveno mamos netektį arba to neparodė.	237 - 239	Jisai buvo daug mažesnis ir, matyt, jam tas išgyvenimas buvo, , nu, aš bent jau bandau įsivaizduot, gal ne toks skaudus, galbūt.	
9.	Vienas vaikas šeimoje turi mišrų raidos sutrikimą nuo gimimo.	563 - 565	vyresnysis jis gimė su hidrocefalija. Tai yra ta vadinama vandenligė smegenų. Ir tas sukėlė įvairių tokių dalykų, buvo tas bendras, kaip sakyt, mišrus raidos sutrikimas.	
10.	Emociniai patyrimai sukėlė ir elgesio bei mokymosi problemų.	565, 566	buvo ir elgesio, ir mokymosi tų problemų, bet mes jas gana pakankamai, normaliai... netgi gerai išsprendėm iš tikrųjų	